

TÓTH ANIKÓ

SEQUENTIÁK A PROTESTÁNS
GRADUÁLOKBAN

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2011

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészeti- és művelődés-
történeti tudományok besorolású
doktori iskola

**SEQUENTIÁK A PROTESTÁNS
GRADUÁLOKBAN**

Készítette: TÓTH ANIKÓ

TÉMAVEZETŐ: PROF. DR. SZENDREI JANKA

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2011

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	II
I. BEVEZETÉS	1
1.1. Prosa és sequentia.....	1
1.2. A prosa a korai protestáns gyakorlatban.....	8
II. <i>Latin sequentiák fordításai</i>	17
2.1. Mittit ad Virginem.....	17
2.2. Grates nunc omnes.....	28
2.3. Victimae paschali laudes.....	36
2.4. Rex omnipotens.....	49
2.5. Sancti Spiritus.....	59
2.6. Veni Sancte Spiritus.....	68
2.7. Dies irae.....	75
III. <i>Önálló szövegű sequentiák</i>	85
3.1. Mi Atyánk, ki vagy mennyekben.....	85
3.2. Meny országban Úr Istenhez.....	96
3.3. Nagy siralommal fohászkodjunk.....	104
IV. <i>Összegzés</i>	117
V. <i>Függelék</i>	120
2.1. Mittit ad Virginem.....	120
2.2. Grates nunc omnes.....	133
2.3. Victimae paschali laudes.....	134
2.4. Rex omnipotens.....	139
2.5. Sancti Spiritus.....	143
2.7. Dies irae.....	150
3.1. Mi Atyánk, ki vagy mennyekben.....	155
3.2. Meny országban Úr Istenhez.....	158
3.3. Nagy siralommal fohászkodjunk.....	161
Irodalomjegyzék	165
Források	170

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton mondok köszönetet témavezetőmnek, Prof. Dr. Szendrei Jankának, aki pontos, célravezető tanácsaival és irányításával nagymértékben hozzájárult a dolgozat létrejöttéhez, és néhai Prof. Dr. Dobszay László tanár úrnak, aki szakmai tapasztalatával és széles látókörű tudásával gazdagította ismereteimet a doktoriskola három éve alatt.

Hálával tartozom Dr. Karasszon Dezsőnek, aki mindig útbaigazított, és Dr. Fekete Csabának, aki értékes információkkal és dokumentumokkal járult hozzá munkámhoz.

Köszönettel tartozom az MTA Zenetudományi Intézet Régizene Osztályának és a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár munkatársainak, akik elérhetővé tették számomra azokat az értékes forrásokat, melyek nélkül ez a dolgozat nem jöhetett volna létre.

Megköszönöm továbbá tanítványaimnak és barátaimnak, hogy közreműködésük által ez az anyag a gyakorlatban is kipróbálásra került. Valamint köszönettel tartozom Sasvári Ildikónak az angol nyelvű fordításokért.

Végezetül hálával tartozom családomnak az elmúlt évek során tanúsított türelmükért és támogató szeretetükért.

Debrecen, 2011. október 6.

Tóth Anikó

ELŐSZÓ

Témaválasztásommal az volt a célom, hogy dolgozatomban feltárjam azokat a magyar nyelvű sequentiákat, melyeket a 17. századi graduálok tovább örökítettek az utókor számára. A magyar nyelvű források PROSA felirat alatt sokféle tételt közölnek, ezért a munka első részében ki kellett választani az anyagból azokat a darabokat, melyek ténylegesen a sequentia műfajába tartoznak. A dolgozat ezeket a tételeket elemzi és összehasonlítja latin mintáikkal.

A graduálok sequentiáit három csoportra lehet osztani, az első kategóriába a pontos fordítások kerülnek, de mellettük olyan tételek is helyet kapnak, melyek az adott latin darab fordításához egy másik, tartalmában hasonló szöveget is

hozzákapcsolnak. A második csoportba azok a kontrafaktumok tartoznak, melyek a közismert *Lauda Sion* sequentia dallamát alkalmazzák, de teljesen új szöveggel. A harmadik kategóriát csak egy alkotás képviseli, melynek latin mintája az eddig kutatások alapján még nem ismert, bűnbánati szövege pedig új alkotásnak számít, mert nagyjából a római egyház nem énekelt sequentiát.

A dolgozat ezek alapján három főrésze tagolódik. Az első nagy fejezetben az előzményeket írom le, melyben először a műfaj története kerül bemutatásra, majd a meglévő források alapján annak óprotestáns liturgiában elfoglalt helyére keresem a választ. A második nagy fejezetben a latin fordításokat elemzem az egyházi év sorrendje szerint haladva, a harmadikban pedig az önálló szövegű alkotásokat. A dolgozat függelékébe pedig azok a *guido* program segítségével készült sequentia-átírások olvashatók, melyek még nem lettek ilyen módon kiadva.

Mivel a szekvencia verspárokból áll, a fordítások feltétele az lenne, hogy azonos dallamhoz két azonos szótagszámú vers kerüljön, de ezt a fordítók nem mindig vették figyelembe. A magyar szövegek szótagszámai igen különbözőek, ha szükség volt rá, további hangokkal bővítették az eredeti dallamot, de hangok összevonására is van példa. A szerzőkről ezek alapján elmondható, hogy jól ismerték a középkori modellt, de mindig szabadon alkottak, nem volt céljuk pontos fordítás visszaadása. A protestáns liturgikus énekeskönyvekre sajnos egységesen jellemző az egyre gyengébb, szakszerűtlenebb kottakép, mely az írástudás romlását mutatja.¹ Ezért szükséges a bennük található liturgikus énekeket javítva átírni modern kottaképre. A latin minták a hibák javításában nyújtanak nagy segítséget, és arra is rámutatnak, hogy a különböző források mely terület variánsait ismerték, használták. A téma feldolgozásában elkerülhetetlen az eddig ismert és hozzáférhető protestáns graduálkönyvek vizsgálata, melyekből csak azok a források kerültek a kutatás középpontjába, melyek felvették anyagukba a műfaj egyes képviselőit. A forrásjegyzékben a kódexek adatai végén zárójelben található számok a *Szendrei 1999* -ben található katalógus sorszámokat jelzik.²

Dolgozatom célja, hogy a protestáns sequentiák magyar középkori hagyománnyal való kapcsolatáról tájékoztasson, az eddigi kutatásokhoz képest pedig új elem, hogy az óprotestáns istentisztelet egy igen fontos műfaja került bemutatásra.

1 Dobaszay László: Magyar zenetörténet. Budapest, 1984: 152. o.

2 Szendrei Janka: *Középkori Hangjegyzések Magyarországon*, Budapest, 1981.

I. BEVEZETÉS

1.1. PROSA ÉS SEQUENTIA

Az egyszólamú liturgikus ének történetében a 8-9. századtól egy új alkotó tevékenység kezdődött el. A gregorián ének repertoárjának gyarapítása a klasszikus kor lezárulása után is folytatódott, bár a műfajokon belül nem egyforma intenzitással. Elsősorban a zsolozsma antifóna, a responzórium tételei és a mise Alleluja-készlete gyarapodott. Az alkotó lendület legkedveltebb területei azonban az ebben a korban kialakult új műfajok – sequentia, tropus, liturgikus játék, miseordinárium – voltak. Ezek az új tételek általában regionális repertoárokra tagolódva éltek, és csak csekély számuk lett az európai kereszténység közös tulajdonává, sőt a liturgia szerves részévé sem váltak, kivéve a miseordináriumot, így alkalmazásuk a helyi döntésektől függött. A liturgikus könyvek törzsanyagába sem kerültek bele, hanem vagy külön könyvben¹ jelentek meg, vagy a liturgikus könyvek végére írták be függelék gyanánt.

A sequentia eredetileg a mise-allelujához hozzáfűzött egyfajta tropus lehetett, mely a liturgikus énekbe történő különféle betoldások közös neve. A tropusban a liturgiában megszólaló bibliai szövegek kiegészítést, értelmezést kaptak. Az ilyen tételek szövegében a patrisztikus magyarázatok jutottak művészi kifejezéshez, zeneileg pedig a hagyományos dallamanyaghoz alkalmazkodtak, de annak kereteit hamarosan szétfeszítették. Szerepük általában magyarázó, kommentáló volt, és az alkotó kedvnek nyújtottak lehetőséget arra, hogy az a liturgia törvényes keretei között is megjelenhessen. Ugyanakkor ez az új ének nem váltotta fel, nem szorította ki helyéből a hivatalos tételket. A tropusok általában a liturgia kötelező énekét vezették be, de ugyanakkor közé iktatva, mint magyarázó mondatok is megjelenhettek. Azonban nemcsak szövegi, hanem zenei betoldást is jelentettek az adott liturgikus énekhez. A legkedveltebb alkalmazás a melizmatikus betétek szöveggel való ellátása volt. Ilyen több hangos melizmákat kaphattak az új responzóriumok visszatérő szakaszai és az alleluják jubilusai is, melyeket eredetileg sequentiáknak hívtak. Ezek a betoldott melizmák kedvelték a motívum-ismétlést, így hamarosan kialakult egy zárlattal rendelkező önálló dallam, mely megismétlődött, ezt hasonló további frázisok követhették, majd a végén egy olyan ismétlés nélküli sor zárta a szakaszt, mely visszavezetett az eredeti, hivatalos dallam megfelelő helyéhez.

¹ Sequentionarium, prosarium, troparium.

Ezek a dallami frázisok azonban nem egyforma hosszúságúak. Később ezeket az önállósodott melizmákat kiszillabizálták, melyek a melizma-tropus szerkezetének megfelelően verspárokból álltak. Ez azt jelentette, hogy azonos dallamon két azonos hosszúságú szöveg helyezkedett el. Eredetileg ilyen betoldásként jelenhetett meg a sequentia is oly módon, hogy az alleluja jubilusa a verzus utáni visszatéréskor kibővíthetett, melynek hangjaira tropust lehetett énekelni. Az így kialakult többnyire szillabikus énekvers hamar önálló életre kelt és végül már csak kiindulópontnak tekintette az alleluja-motívumot, melynek következtében hosszú költemények keletkeztek. Ez az új egyszólamú ének a latin mise egyetlen önálló költői műfajává vált, melynek gyarapodása a középkor végéig folytatódott, de ezek a tételek sosem váltak a liturgia szerves részévé. Szoros értelemben a gregorián műfajok közé sem sorolhatóak, hanem az azt folytató középkori egyszólamú liturgikus ének szélesebb zenei körébe tartoznak.²

A műfaj eredetéről többféle elméletet állítottak fel, de biztosat nem lehet róla tudni, mindenesetre virágkorát körülbelül 850 és 1150 között élte. Egyesek keleti hatást gyanítanak mögötte, mások az allelujával való kapcsolatot hangsúlyozzák, megint mások pedig az első sequentia-szerzőnek ismert Notker elbeszélését fogadják el, mely szerint a sequentia csak a melizma hangjainak rögzítésére szolgál. Bár a leírás alapján arra lehetne következtetni, hogy a St. Gallen-i bencés kolostorban működő szerzetes, **Notker Balbulus** (kb. 840–912) kezébe már korábban keletkezett sequentiák kerültek. A kifejezést először Metzi Amalarius (kb. 775-850) használta³ *Liber de ecclesiasticis officiis* című könyvében, melyben valószínű, hogy az Alleluja jubilusának eleinte improvizatív, később írásba foglalt melizmatikus függelékéről lehetett szó, tehát még nem a későbbi sequentiáról. Notker, aki maga is több tételt alkotott,⁴ *Liber hymnorum* című gyűjteményének az előszavában még melizmákról beszél, melyben elmondja, hogy fiatal szerzetes korában nagyon hosszú dallamokat⁵ kellett fejből megtanulnia, és ez nehezen ment. Azonban egyszer jött egy testvér

2 Dobszay–Takáts: „A sequentia”, In: *Egyházzenei Füzetek II/9*. (Budapest: 2006), 7-8.

3 „Jubilatio quam cantores sequentiam vocant.”

4 Crocker, Richard L.: „Sequence”. In *The New Grove Dictionary of Music and Musicians. Second edition*. Ed. Stanley Sadie, (2001), 91-107.

5 „Longissimae melodiae”.

Gimedia kolostorából,⁶ akinek az antiphonaléjában bizonyos versek⁷ voltak a sequentiákra alkalmazva. Notkernek azonban ezek nem mind tetszettek, megpróbált újakat írni helyettük, és az év teljes körére kiterjedő anyagot komponált. Tanácsokat kapott mesterétől, Isótól is, aki szerint az a legjobb, ha a szöveg minden szótagjára csak egy hang esik. Ezek szerint Notker nem „feltalálója”, hanem „csak” tökéletesítője lehetett a sequentia műfajának. Ő maga a költeményeit még himnusnak nevezte, de ezt nagyon hamar kiszorította Németországban és Svájcban a sequentia, Franciaországban pedig a prosa szó, mely terminust először 10. századi kéziratokban alkalmazták a szekvenciák szövegére. A legteljesebb kifejezés azonban a *sequentia cum prosa* lehetett, ami a műfaj keletkezése logikájának is megfelel: sequentia a ráadás-melizma, prosa pedig az utólag hozzáillesztett szöveg.⁸ Ezek alapján az első sequentiák megjelenését a 8-9. századra lehet visszavezetni, a repertoár legkorábbi darabjait pedig három vidékhez lehet kötni: Itália, Gallia és St. Gallen. Ezek a tételek stílusukban és repertoárjukban eltérőek egymástól, és ez a műfaj elterjedése során sem egységesült. Van egy húsz-harminc darabból álló készlet, mely egész Európában általánosan ismertté vált, szintén ugyanennyi lehetett tipikusan előforduló egy nagyobb régió használatában, és ami ezen felül volt, azokat csak egy szűk kör használta. Az egyes kódexek is különböznek egymástól abban, hogy milyen gazdag a sequentia-repertoárjuk. Az Európa szerte összegyűjthető tételek száma szinte megszámlálhatatlan, de a kódexek általában nem tartalmazzak nyolcvannál többet. Lejegyzésükben is megmutatkozik liturgikus pozíciójuk. Egy-két helyen előfordul, hogy a mise megfelelő helyére, az alleluja után írták be, legtöbb esetben azonban a miseénekeket tartalmazó könyvek – *graduale*, *missale* – függelékébe kerültek, de sokszor külön gyűjteményben⁹ lettek lejegyezve.¹⁰

A középkorban a műfajt gyakrabban **Prosa**-nak említették. Ez a régi latin kifejezés a *prosus oratio* („egyenes beszéd”) összevonásából keletkezett, ami olyan szövegre vonatkozott, mely nincs versbe szedve. A kora középkor alatt azonban olyan művészi prózára alkalmazták, melynek emelkedett a stílusa. A rímelő próza a 9. és 10. század meglepő fejleménye lett. A prosa megnevezés tehát szigorú

6 Ez a hely Rouen mellett található, ma Jumièges. A kolostor 851-ben egy normann rablótámadás következtében elpusztult.

7 „Aliqui versus ad sequentias erant modulati”.

8 Apel, Willi: *Gregorian Chant*, (Bloomington: 1958). 442.skk.old.

9 Sequentionaleban, prosariumban, esetleg tropusokkal együtt a tropariumban.

10 Török József: *Katolikus egyház és liturgia Magyarországon*. (Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000): 78-81.

értelemben olyan latin szövegre utalt, mely főleg verspárokban íródott. Ez azt jelenti, hogy két sor ugyanazt a dallamot kapja, ezért általában egyforma a szótagszámuk is. A következő verspárok azonban már különböző hosszúságúak, ezáltal az egész sorszerkezet inkább szabálytalan, mint szabályos. A korai repertoárban, ami körülbelül 850 és 1000 között íródott, a prosák se nem skandáltak, se nem rímelték. Gyakran több szöveg íródott egy dallamra, melyek általában ünnep- és szentek napjaira készültek. A dallamokat – melyeket sequentiának neveztek – mindenekelőtt a saját prosájukkal kellett énekelni. A prosa és sequentia kifejezések ezért gyakorlatilag felcserélhető terminussá váltak, mindkettő kifejezés szöveggel ellátott dallamra utalt. A teljes repertoár néhány ezer darabból áll, melyek az *Analecta Hymnica Medii Aevi*-ben¹¹ publikálásra kerültek.¹²

A sequentia-költészetet két nagy korszakra lehet osztani. Az első képviselői közül az itáliai darabok többsége rövid, 4-5 párversből áll. Galliában megfigyelhető az Allelujához való szorosabb kapcsolat, a szövegek nagy része „Alleluja” szóval kezdődik, és a továbbiakban hosszú sorokon, szakaszokon keresztül, esetleg egész végig csupa -a (-am, -at,) rímetet halmoz. A legismertebb és Európa-szerte legelterjedtebb a „szentgalleni” sequentia, melynek legnevesebb művelője a híres bencés kolostorban működő Notker volt. Darabjai a Közép-európai repertoár magját adják, de népszerűek voltak Észak-Itáliában, és Európa számos vidékén is. Elterjedtségük alapján az első korszak alkotásait notkeriánus sequentiáknak hívják. A tételekre jellemző, hogy verselésük még szabályozatlan, különböző hosszúságú sorok váltakoznak benne és a költeményt egyedül a versszakpárok rendszere szabályozza. Általában az első vers – mely az alleluja-intonációnak felel meg – még magában áll, ezt követheti több verspár, melyben minden dallamra két szöveget énekelnek, majd a darabot ismét egy páratlan sor zárja.¹³ Előfordulhat, hogy egy sor belső tagolása az ismétlés során különbözik, egy motívummal bővíthet vagy ki is maradhat belőle. A sorpárok hossza különböző, egy terjedelmesebb strófát egy egészen rövid is követhet. Képletük általában a következő: A BB CC DD ... X. Gyakran azt is megnevezik, hogy mely Allelujához tartoznak, vagy egy fantázia-nevet kapnak feliratul. Szövegük nem követ szilárd versformát, mely következtében ezek a korai sequentiák még beszédszerűen hatnak, mint egy énekelt prédikáció vagy szónoklat, de gyenge rímek

11 *Analecta Hymnica Medii aevi*. Ed. Guido Maria Dreves, Clemens Blume, Henry Marriott Bannister, I–LV Bände, (1Leipzig: 1886–1922).

12 Crocker 2001: 430-431

13 Dobszay Iászló: *A gregorián ének kézikönyve*. (Editio Musica Budapest, 1993): 325. o.

már megjelenhetnek bennük. A szövegek nagy részénél megfigyelhető, hogy hosszú sorokon, szakaszokon keresztül, esetleg egész végig csupa „a” rímeket halmoz, mely az Alleluja záró magánhangzójára utal. Ezek alapján már a legrégebb sequentiák is – a szöveg-zene illeszkedés előtérbe helyezésével – magas igény szintű, kifinomult verselési technikával készültek. Notker beszámolója szerint az első „tökéletes” sequentia¹⁴ a *Psallat ecclesia* volt. Erről a tételről a műfaj legfőbb sajátosságai közvetlenül leolvashatóak:

– Nyolc szakaszból áll, amelyek közül az első és az utolsó kivételével mindegyiket megismétel egy második szöveggel. A szakaszok hossza nagyon változó.

– Egy sorpáron belül nem csak a szótagszám azonos, párhuzamos a dallam tagolása is. A csoportok hangsúlyai is gyakran egybe esnek. Igaz, hogy ez alól már több a kivétel, de az azonos hangsúlyozású helyek száma olyan nagy, hogy ez sem lehet a véletlen műve.

A notkeri-sequentia az egyházi év szinte valamennyi nagy ünnepét ellátták, melyek a középkor végéig megtartották előkelő helyüket. A német és a francia sequentiák dallamai között előfordult, hogy léteztek külön német és külön francia megszővegesítéssel is. Példa erre Notker egyik híres darabja, a *Sancti Spiritus assit nobis gratia*, amelynek a francia forrásokban *Rex omnipotens die hodierna* volt a szövege.

Ezt a korai korszakot egy átmeneti követi, mely a 11-12. század fordulójára tehető. Az ekkor megjelent tételekben már megfigyelhető, hogy a költők különböző versszakképletekkel kísérleteznek, a rímhasználat következetesebbé, a verssorok hossza pedig egyenletesebbé vált a teljes versformában. A kialakuló új versképletek szinte tételről-tételre változnak, mely következtében úgy tűnik, hogy az alkotók az új formai leleményben találják örömüket. Ebbe a korszakba tartoznak olyan híres tételek, mint a húsvéti *Victimae paschali*, melyben a rím következetes jelenléte szembeűnő; a pünkösti *Veni Sancte* végig háromsoros strófaival és a+a+b rímképletével; és az ádventi *Mittit ad Virginem* ötször hat szótagos versszakképletével. A versek tartalmilag nem változtak, de a korábbi elbeszélő jelleghez képest a líraiság felé közeledtek.

A második nagy korszakot egy új sequentia-stílusnak lehet tekinteni, mely az előző, átmeneti kor kísérleteinek célhoz érését jelenti. Első jelentős alkotásai a

¹⁴ „Hocque modo instructus mox vice dictavi Psallat ecclesia mater illibata”.

párizsi Szent Viktor ágostonos kolostorban keletkeztek, ezért ezeket a darabokat általánosan viktoriánus-sequentiaáknak nevezik. A kolostor két kiemelkedő szerzője Szentviktori Ádám és Hugó volt. Az újítások eredményeképpen az új tételek már következetesen tartják a versszakpárok rendjét, de ettől a művészi cél érdekében tudatosan el is térhetnek. Páratlan sor már nincs sem a vers elején, sem a végén. A forma kiindulópontja a himnuszokra jellemző 8+7 szótagos trocheikus *versus saturninus* lehetett, mely egy 8-szótagos sor beiktatásával nagyobb lélegzetűvé vált. A szótagszámok általában valamennyi versszakban 8+8+7 / 8+8+7, a rímek pedig versszakpáronként ennek megfelelően változóan, a-a-b / c-c-b vagy a-a-b / a-a-b képletet követhetnek. Az új stílus első nagy darabja Szentviktori Ádám *Laudes crucis attollamus* sequentiája volt, mely mintát adott a szerzők számára. A költemények terjedelme elérhette a tíz-tizenkét versszakpárt is, tartalmilag megőrizte az átmeneti kor lírai hangvételét, de a régi szónokiasság helyett inkább mélyebb teológiai fejtegetések váltak jellemzővé, mivel a kor a párizsi teológiai iskola nagy korszakával, a skolasztika születésével esett egybe.

A sequentiák népszerűsége megmaradt a középkor végéig, számuk gyarapodott, de művészilag már kevésbé érték el a nagy korszak színvonalát. Egy részük anyanyelvű fordításban is új életre kelt, bekerültek 16-17. századi énekeskönyvekbe, sőt még a korai protestáns liturgia is befogadott számos tételt, melyeket a magyarországi protestáns graduálkönyvek örökítettek tovább. A tridenti zsinat (1545-1563) – melynek liturgikus reformja következtében egy ősi tiszta állapot visszaállítására törekedett – a 16. század folyamán majdnem kivészésre ítélte a műfajt. Összesen négy tételt tartottak meg a használatban, melyeket nem liturgikus szempontok alapján válogattak (*Victimae paschali, Veni Sancte, Lauda Sion, Dies irae*).

Zeneileg a sequentia teljesen kihasználja az átmeneti, majd az új stílus adta lehetőségeket. A korai sequentiák alapjául szolgáló melizmák kifejező, dallamos, sokszor érzelmi hatásra törekvő frázisok voltak, tehát nem a klasszikus kor kis ambitusú díszítményeit alkalmazták. A melizmák hangokra bontásával a dallamok egyfajta deklamáló jelleget kaptak, és az anyagot a motivika fokozatos tágításával úgy szőtték tovább, hogy az hatásos énekelt beszéddé váljék. Az így kialakult tételek esetében gyakori a nagy hangközök beszövése és az egy irányba tett lépések, ugrások sorozata. Ahhoz, hogy a hosszú szöveget hordozó dallamoknál elkerüljék az egyhangúságot, a hangterjedelmet tervszerűen kellett tágítani felfelé és lefelé is, ezért a darabok nagy része kibővített ambitusban mozog, melyben az alaphang, kvint és

oktáv gerincre ráhelyezett, a teljes hangkészlet kisebb szakaszait egymással szembeállító sorok váltogatják egymást. Ennek következtében az azonos finális hanghoz tartozó autentikus és plagális hangnem összeolvad, ezért a dallamok hangnemének jelölésére az elmélet már nem tudja a nyolc tónus rendszerét használni. Az alaphangokról lehet elnevezni őket D-, E-, F-, G dallamnak, vagy a finális hanghoz társítanak görög neveket és azokat római számmal azonosítják. Így lesz az 1-2. tónus összeolvadásából Protus (I); a 3-4. tónusból Deuterus (II); az 5-6. tónusból Tritus (III); a 7-8. tónusból pedig Tetrardus (IV).¹⁵

A sequentiák előadásmódjára kevés utalást adnak a régi források. Talán az antifonális zsoltárokhoz hasonlóan váltakozva énekelhette a versszakpárokat a két félkórus vagy egy kisebb csoport, mely alapján a kétkórusos előadás a legvalószínűbb. A gyerekek bekapcsolódása is feltételezhető a liturgikus együttes mindkét félkarában. Az előadásban legfontosabb, hogy a versszakpárok között jól hallható legyen a váltás. A szóló és schola váltakozása a szónokias régi sequentiák esetében lehet jó megoldás. Az éneklésbe jól képzett gyülekezet is bekapcsolódhat akár úgy, hogy mindig a *b* verset éneкли, vagy csak a végén kapcsolódik be az Amen-Alleluja szöveggel, vagy egy tartalmilag-zeneileg oda illő népének éneklésével.¹⁶

A középkori sequentia-készlet a liturgikus év nagy területeit lefedte. Az egyházi év minden ünnepére több darab is rendelkezésre állt, kivéve nagyböjtöt, amikor az allelujával együtt elmaradt. A kódexek a szentek ünnepére commune-tételeket tartalmaztak, de a legfontosabb szenteknek saját sequentiájuk is volt. A repertoár legnagyobb anyagát Mária kapta.

A prosa helye a liturgiában mindig az alleluja után kell legyen, hogy úgy hasson, mint a nagy melizmatikus éneklés – az Alleluja – átfordulása ünnepélyes himnuszba, mely minden esetben az evangéliumot vezeti be.¹⁷

15 Rajeczky Benjámín: *Melodiarium Hungariae medii aevi. I. Hymni et sequentiae*. Budapest: 1982.

16 Erre a megoldásra példát ad a *Victimae paschali* sequentia is.

17 Dobszay László – Takáts Judit: „A sequentia”, In: *Egyházzenei Füzetek II/9*. (Budapest: 2006), 10-22.

1.2. A PROSA A KORAI PROTESTÁNS GYAKORLATBAN

A sequentia repertoár a középkor folyamán más gregorián műfajokkal együtt állandóan gyarapodott, természetesen a réginek megtartása mellett. Magyarországon is ilyen újabb, nagyrészt azonban helyi jelentőségű anyaggal bővült a liturgikus ének repertoárja. A misében a sequentia az egyik olyan műfaj, melyben a regionális jelleg megnyilvánult. A magyar készlet alaprétege főként régi típusú délnémet, azaz notkeriánus tételekből állt össze, melyek a középkor végéig megtartották rangjukat. Az új stílusú sequentiák megjelenésére is van bizonyíték, mert egy följegyzés szerint III. Béla király udvari klerikusát, Elvinust Párizsba küldte, hogy a szentviktori sequentia-költészetet tanulmányozza.¹⁸

Az ország életében jelentős változást hozott a 16. század, melynek jelképes dátuma 1526. Magyarországot a török megszállás következtében három részre szakadt, majd az 1520-as évek után jelentkező reformáció a szellemi élet főerejévé vált. Az ennek nyomán létrejött új vallások a hangsúlyt az anyanyelvű éneklésre fektették, bár ez a kezdeményezés elsősorban nem új vallásnak, hanem a kereszténység reformjának indult. A cél az volt, hogy a liturgia az egész gyülekezet számára érthetővé váljék, és ez természetesen együtt járt a nyelv fejlődésével is. A kora protestáns anyanyelvű istentisztelet kereteibe természetesen a középkori liturgia egy része is beépült. A mise egyes tételei mellett a zsoltosma alkotóelemei is helyet kaptak a szertartáson a gyülekezet által énekelt népének mellett. A reformáció első két századában a mainál sokkal tagoltabb és ékeesebb volt az óprotestáns istentisztelet. A középkori egyházzal közös tényező maradt, hogy a magyarul énekelt gregorián tételeket nem gyülekezeti éneknek szánták, hanem a pappal közösen szolgáló iskolamesternek és diákjainak. Mivel a protestáns iskola egyben szertartási közösség is, az elemi tanulmányokat folytató gyermekek és felsőfokú oktatásban részesülő ifjak közös liturgikus énekkart alkottak.¹⁹

A gregorián tételek egy részének a fordítása már a 16. század közepe táján elkezdődött. A fordítók kiindulási pontja elsősorban a magyarországi gregorián repertoár lehetett. Az új egyházat azonban a katolikus liturgiai keretek nem kötötték,

18 Rajeczky Benjámin: „A sequentiák”. In: Rajeczky Benjámin (szerk.): *Magyarország Zenei története* I. (Budapest: Akadémia kiadó, 1988), 384-396.

19 Fekete Csaba: „Graduál és református istentisztelet. Liturgiátörténeti áttekintés az Öreg Graduál somorjai példányának kéziratossági pótlékai alapján”. In: *Egyház és művelődés, fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI-XIX. századi történetéből*. (Debrecen: Alföldi Nyomda, 2000), 249.

az anyagot igen szabadon kezelték, sokszor a műfaji meghatározást sem vették fegyelembe.²⁰ A magyar szövegek általában szabadon használják az eredetit, nem a pontos fordítás visszaadása a céljuk, ezért jellemző a magyarázgató jelleg, és a dallami cezúrákat is szabadon alakítják, ha a szöveg ezt megkívánja.²¹

A magyar protestantizmus kezdetben egységesen lutheránus színezetű, a német és a svájci irány csak fokozatosan válik külön. A főistentisztelet zenei felépítéséről egyetlen hiteles dokumentum áll rendelkezésre, *Huszár Gál 1574*-ben, Komjátiban kinyomtatott énekeskönyve.²² Ez a forrás, melyet evangélikus jellegűnek lehet inkább tekinteni,²³ egyaránt tartalmaz gregorián tételeket és gyülekezeti énekanyagot is. A sequentiák istentiszteleten belüli konkrét helyére egyedül ez a gyűjtemény világít rá. A karácsonyi úrvacsorás istentisztelet szertartásának leírásában²⁴ az Epistola után következik a *PROSA Grates nunc omnes etc*²⁵ tétel, melyet csak szöveggel közöl. A továbbiakban egyetlenegy sequentia sem található a kötetben. A húsvéti úrvacsorai szertartás leírásakor²⁶ már a Prosa helyett egyértelműen gyülekezeti énekeket ajánl. A Gloria tételt követő közös imádság után²⁷ a következő utasítás olvasható:

*Ha az Ministernecc tetzic, ez Imadsag utan Epistolat mondhat.
Azt el végezuen, az CHorus Prosa helett az Christusnac fel
tamadasarol valo diczereteknec egyeket, es annac vtanna
Gradualét, az az, az Szent Leleknecc malasztyaert valo közönseges
könyörgest enekel az kösséggel egyetembe, midőn az Lelki pasztor
az Predikator szekibe fel megyen Prédikalni.*

A szövegből kiderül, hogy a prózát a kórus énekelné, de most itt gyülekezeti éneket ajánl helyette, majd az a Graduale-nak nevezett népének következik, mely a karácsonyi szertartáson is szerepelt. A Szentháromságvasárnapi úrvacsorás istentisztelet leírásakor²⁸ már egyáltalán nem említ Prosát. A Gloria tétel után egy imádság következik, majd rögtön a prefáció²⁹. A kettő közötti történéseket már nem írja le újra, mert az előzőek alapján össze lehet állítani az énekek sorrendjét. Huszár

20 A graduálokban a himnuszok közé kerülhetett eredetileg szekvencia, de a prosák között is olvasható eredetileg himnusz műfajú tétel.

21 Dobszay László: *Magyar zenetörténet*. (Budapest: Planétás Kiadó, 1984): 149-153.

22 Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok*. Komját, 1574. RMNY 353. Hasonmás kiadás, BHA 13. (Budapest: 1986).

23 Bár ekkor még nem vált ketté élesen a két protestáns felekezet.

24 Uott. CXCIIII levél alján kezdődik.

25 Uott. CCI levélen: „Halát adgyunc minnyaián az Ur Istennecc”.

26 Uott. CCLVII. levél.

27 Uott. CCLXv. levél.

28 Uott. CCCXXIII. levél.

29 Uott. CCCXXVI levél.

Gál énekeskönyve a lutheri vonalat képviseli, ezért ezzel magyarázható, hogy a *Grates nunc* tételen kívül egy sequentiát sem említ. Luther, amikor az evangéliumi értelemben megtisztított miséről beszél, a következő megállapítást teszi a sequentiákról:³⁰

*Semmi szekvencia vagy prosa nem szükséges,
kivéve karácsonykor a kedvelt Grates nunc omnes-t,
ill. néhány, a Szent Lélekről szóló rövid prosát.*

Ez alapján egyértelmű, hogy Huszár Gál is ezt az irányvonalat képviselte. A protestáns szertartási énekeskönyvek összeírása csak ezután a kiadvány után, tehát az 1580-as évektől kezdődhetett el.³¹ A *graduál* elnevezést a protestáns szóhasználatban a liturgikus énekgyűjtemények megjelölésére alkalmazták.³² A források a főistentisztelre kevesebb tételt tartalmaznak, melyek közül számban az introitusok és sequentiák emelkednek ki, ez utóbbi esetében mindig a műfaj másik középkori nevét, a Prosát használják.³³

A lutheri irányt képviselő következő fontos gyűjtemény az *Eperjesi Graduál*, mely az eperjesi magyar evangélikus egyház és kollégium használatára készült, leírását címlapja szerint 1635-ben kezdték el Madarász (Damascenus) Márton lelkészsége alatt. A kézirat bőven tartalmaz hangjegyes feljegyzéseket, az egyszólamú tételek mellett többszólamú kompozíciók is helyet kaptak benne. A hangjegyes rész gondozója Breznóbányai Bánszky Dániel kántor volt.³⁴ Anyagválogatása, fordításai, dallamai nem egyeznek a többi forrásával. A gyűjtemény összesen négy sequentiát tartalmaz kottával ellátva. Az adventi *Mittit ad virginem*,³⁵ a karácsonyi *Grates nunc*,³⁶ a húsvéti *Victimae paschali*³⁷ és a pünkösdi *Veni Sancte Spiritus*³⁸ magyar fordításai nem egymás után következnek, hanem az adott egyházi év darabjai között jelennek meg *Prosa* felirattal, egyedül a karácsonyi tétel nem kapott ilyen feliratot, és a kanciók között jegyezték le. Az adventi és

30 Csomasz Tóth Kálmán: „Huszár Gál énekeskönyvének úrvacsorai liturgiája”. In: *RE VIII*. (1955), 342-348.

31 RG 11.

32 Ferenczi Ilona: „Magyar nyelvű gregorián a 16-17. században”. In: *Zenetudományi Dolgozatok*. (Budapest: 1985): 61-71.

33 Kivétel Huszár Gál 1560/61-es énekeskönyvének K8b levele, melyen ez olvasható: *Sequentia divi Gregorij*.

34 Csomasz Tóth Kálmán: „Magyar evangélikusok”. In: Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország Zenetörténete II, 1541-1686*. (Budapest: Akadémiai kiadó, 1990): 194-199.

35 Ep Nr. 36: Küldé az Ur Isten.

36 Ep Nr. 125: Hálát adgyunk minnyájan.

37 Ep Nr 270: Fel támat Christusnak.

38 Ep Nr. 374: Jövel szent Lélek Ur Isten.

húsvéti prosa előtt minden esetben az adott ünnep introitusa áll, míg a pünkösdi tételt kanciók előzik meg, de a *Prosa* felirat megmaradt. A sequentiák alacsony száma ebben az esetben is a lutheri vonalra vezethető vissza. A liturgiában bizonyára a főistentiszteleten volt a helyük úgy, ahogy azt Huszár Gál már leírta 1574-es kiadványában.

A kálvinista vonalhoz közelebb álló forrásokban az látható, hogy a prosa terminus alatt nemcsak sequentiákat értettek, hanem többféle magyarázó, kommentáló éneket. Ezek között olvashatóak latin sequentiák magyar fordításai, ismert sequentia-dallamokra készült új szövegek, sanctus-tropusok, benedicamenek, és különféle más darabok is. Az első ilyen jellegű kézirat a **Batthyány-Graduál**.³⁹ Összesen kilenc prosát⁴⁰ jegyezték fel benne, melyek egymás után következnek. Az első három tétel ugyanarra a dallamra készült, mely valójában egy Kyrie-tropus.⁴¹ A műfajok keveredésére jó példa ezek közül a második darab, *Jesus Christus ma a men'országban felmene*,⁴² mely az Öreg Graduálban⁴³ például rezponzóriumnak szerepel. Ezeket követik a *Mittit ad virginem*, a *Victimae paschali*, a *Rex omnipotens* és a *Sancti Spiritus* magyar fordításai, a nagyböjtre szánt *Nagy siralommal*, és a sort *Szent az Att'a Isten* kezdetű Sanctus-tropus zárja. Tehát a sequentiák közé tropusok is kerültek.

Az 1619-ből származó⁴⁴ **Spáczai-Graduál**⁴⁵ prosái szintén egymás után sorakoznak⁴⁶ a kéziratban. Az első tétel az úrvacsorára szánt *Oh iduesseges aldozat* kezdetű himnusz, ezt követi a *Szent az att'a Isten* Sanctus-tropus, majd a *Victimae paschali* és a *Sancti Spiritus* magyar változatai, a nagyböjtre szánt *Nagy siralommal*, a *Mittit ad virginem* magyarja, majd a végén nem világosan válik el a sorozattól a *Mi hiszünk az egi Istenben* kezdetű verses hitvallás. A kéziratban a húsvéti introitusnak szánt *Eöröl es eöruendez*⁴⁷ után olvasható a *Grates nunc omnes*⁴⁸ magyarul, de semmi nem utal az utóbbi műfaji besorolására.

39 Czeglédy Sándor: „A Batthyány-kódex és az Óvári Graduál közös leírója”. In: *MKSz.* (1961). A kódex az Óvári és Ráday Graduállal közös leírótól származik.

40 RG Nr. 268-276

41 Mindhárom dallam egy olyan Kyrie dallamot használ, mely csak magyar forrásokból ismert, latinja megtalálható a GrStr 337. oldalán.

42 Ba Nr. 269.

43 ÖG 127. old.

44 Fekete Csaba: „Perikóparend a Spáczai graduálban 1619 tájáról”. In: *MEZ* 6. (Budapest: 1998/1999): 239-250.

45 Spáczai András, málcai lelkész volt az utolsó tulajdonosa és ő ajándékozta a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégium Nagykönyvtárának. (Fekete Csaba)

46 Spá 215-243

47 Spá 257. o.

48 Spá 260. o.

A legtöbb sequentiát az **Öreg Graduál** tartalmazza. A Keserői Dajka János erdélyi református püspök, majd halála után utóda, Geleji Katona István által szerkesztett szertartási énekeskönyvet 1636-ban Gyulafehérvárott nyomtatták ki Bethlen Gábor kezdeményezését folytatva I. Rákóczi György fejedelem költségén. A nyomtatványt a két püspök számos kézirat⁴⁹ összevetésével szerkesztette, majd 200 magyarországi és erdélyi református gyülekezetnek küldték el. Céljuk egyértelműen egy egységes liturgia létrehozása volt. Címlapja tájékoztatást ad a kiadvány tartalmáról:

*AZ KERESZTYÉNI
ÜDVÖZITŐ HIT-
NEK EGY NYOMBAN JÁRÓ
IGAZSÁGÁHOZ INTÉZETT ÉKES RHYTH-
MUSÚ HYMNUSOKKAL, PRÓPHÉTAI LÉLEKTŐL
szereztetett szent Soltárokkal, örvendetes nótájú Prosakkal, és több
sok nemű, született nyelvünkre fordítatott lelki Ditséretekkel
és esztendőtszakai templumbéli kegyes Caeremoniákkal
tökélletesen meg töltetett öreg
GRADVAL*

A folytatásban szó esik a szerkesztőkről, az előzménynek tekinthető Bethlen-féle kéziratot graduálról, és a két fejedelemről is említést tesz. A könyv elején álló, 14 levél terjedelmű előszó részletesen leírja a graduál keletkezését, és ebből világosan kiderül, hogy a kiadvány a református ortodoxia liturgiáját képviseli. Az orgonát és minden más hangszeres zenét, valamint a vokális polifóniát mereven elutasítja. Ez a hosszú bevezetés egyben a református egyházzene- és liturgiátörténet legbővebb dokumentuma is.⁵⁰ Az előszóban, melyet Geleji Katona írt, szó esik arról, hogy milyen énekekkel illendő Istent dicsérni, ennek magyarázatára Pál Apostol leveleit említi.⁵¹

*A' Szent Pál az immár sok izben említettett helyeken, Eph. 5. 19.
és Col. 3. 16. a' kegyes éneklésnek három nemeiket említi,
ugy mint az Psalmusokat, Hymnusokat, és Odákat,
mert azoknak neveztetek az Görögben.*

⁴⁹ Alapjául valószínűleg az 1623-28 között készített Bethlen graduált használták, melynek anyagát majd negyven graduálkönyv alapján válogatták össze.

⁵⁰ Csomasz Tóth 1990: 202-205.

⁵¹ ÖG 7v

A *Psalmusokon* a zsoltárokat és az abból készült parafrázisokat, a *hymnusokon* pedig a zsolozsma minden canticumát érti. Az *Oda*-ról a következőt írja:

*Az Odakon, melly-is, mint az két első, Görög szó, az Poéták
értik ama' külömb külömb genusu, nemű, kurta rhythmusu
versetskéket, a' mellyeket lant mellett szoktanak vala mondani,
az honnan ugyan Lyricumoknak-is hivattak; de az Apostol érti
rajtok az olyan énekeket, a' mellyekben nem tsak az Isteni ditséreték,
hanem egyszer s-mind intések, tanítások, jövendölések és
hála -adások-is vagynak. Egy ilyenek az Salamon Énekeinek
énekei, az mi Antiphonaink, Prosaink, Versiculusink, Benedictioink,
avagy az éneklést bé rekesztő Áldásink, és több affélék.*

Tehát a prosák alatt olyan énekeket ért, melyek nem bibliai eredetűek – kivéve Salamon énekeit – és szövegükben többek között intelmek, tanítások kapnak helyet. A későbbiekben, mikor elődje, Keserűi Dajka János munkájáról beszél, még hozzáfűzi:⁵²

*Az Prosakot, Antiphonakot, Te Deumot, Litaniát, és több kotás
caeremoniákat-is nem bántotta, hanem tsak az előtti állapotokban
hagyta, maga bizony azokat-is meg olvasni igen szükséges lött volna.*

A leírtak alapján arra lehetne következtetni, hogy többek között a prosák is revideálás nélkül kerültek nyomtatásba,⁵³ de ez még nem jelenti feltétlen azt, hogy Geleji Katona érintetlenül hagyta volna ezeket a tételeket, mert a későbbiekben kifejti, hogy mennyi javítást hajtott végre. A graduál törzsanyagát az egyházi év rendje szerint állították össze Adventtel kezdődően. A tartalomjegyzékben 15 prosát jelöl meg, melyek a könyv különböző helyeire kerültek. Az első az adventi *Mittit ad Virginem* magyar fordítása,⁵⁴ melyet *Az Atya Vr Isten irgalmasságából* kezdetű prosa⁵⁵ követ ugyanerre a dallamra. A nagyböjti himnuszok után a *Nagy siralommal fohászokodgyunk*⁵⁶ áll, majd sorrendben a *Victimae paschali* magyarja következik.⁵⁷ Ezt a tételt a *Felséges Vr Isten ez nap nagy hatalmad*⁵⁸ követi, mely valójában egy Kyrie-tropus, de prosa feliratot kapott. Majd a *Feltámadott az Christus nekünk*

52 ÖG 9.

53 Kurta József: *Az Öreg Graduál századai Erdélyben.* (Kolozsvár: 2002): 33.o.

54 ÖG 10. o: Bocsáta az Szüzhöz.

55 ÖG 14. o.

56 ÖG 69. o.

57 ÖG 98. o: Mi kereztények áldozzuk.

58 ÖG 100. o.

incipittel a *Victimae* dallamára készült kontrafaktum olvasható. Üdvtörténeti sorrendben a mennybemenetel ünnepére készült *Rex omnipotens*,⁵⁹ majd a pünkösdi *Sancti Spiritus*⁶⁰ magyar megfelelői következnek. A Szentháromság ünnepére egy Sanctus-tropust ajánl prosaként *Szent az Atya Isten*⁶¹ kezdettel, majd általános használatra a népszerű *Lauda Sion* sequentia dallamára két Miatyánk parafrázist⁶² közöl. Az eddigi tételekről egységesen elmondható, hogy előttük mindig az adott ünnep introitusa áll, utánuk pedig antifónák vagy invitatórium. Ez arra enged következtetni, hogy a prózát az introitussal együtt mindenképpen a főistentiszteletre szánták a szerkesztők. A 229. oldalon *PROSAE ET HYMNI* felirattal úrvacsorára szánt énekek sora következik, összesen hét tétel, melyből négyet prosának, hármat pedig himnusznak jelöl. Az első ezek közül SANCTUS ANGELICUS címmel egy Sanctus-tropus,⁶³ mely után egy GLORIA IN EXCELSIS DEO⁶⁴ feliratú magyar nyelvű Gloria áll. A következő két darabot római számmal III. és IV. Prosának nevezi, de az *Atya Istennek Fia Jézus Christus*⁶⁵ és a *Mindenható Vr Isten, ki teremtéd az mennyet*⁶⁶ kezdetű darabok nem verspárokban íródtak, talán valamely más tétel tropusai lehetnek. A graduálban ezután három himnusz olvasható, melyek közül a harmadik valójában a *Dies irae*⁶⁷ sequentia magyar változata, de a tartalomjegyzékben is a himnuszok közé nyomtatták.

Az eddigi felsorolások alapján a Spáczai Graduál 8, a Batthyány 9, az Eperjesi 4, az Öreg pedig a *Dies irae* magyar változatával együtt 16 prosát tartalmaz. A többi graduál az előbbiekhöz képest újat nem hoz, a már meglévő tételek szerepelnek bennük, de legtöbbször vagy értelmezhetetlen kottaképpel, vagy kotta nélkül. A következő táblázat a kisebb graduálokban található prosákat foglalja össze:

59 ÖG 120. o: Az Mindenható Király.

60 ÖG 132. o: Az Szent Lélek ajándéka.

61 ÖG 152. o.

62 ÖG 198 és 203: Mi Atyánk ki vagy mennyekben és Meny országban Vr Istenhez..

63 ÖG 229: Szent Angyalok.

64 ÖG 230. o: Dicsőség menyégben.

65 ÖG 232. o.

66 ÖG 234. o.

67 ÖG: 239. o: Az nap el jő nagy haraggal.

Szekvenciák	<i>Bélyei graduál</i> ⁶⁸	<i>Nagydobszay Graduál</i> ⁶⁹	<i>Sárospataki Patay Graduál</i> ⁷⁰	<i>Kecskeméti Graduál</i> ⁷¹
<i>Mittit ad virginem</i>	Bocsata az Szüzhöz	Bocsáta az Szüzhöz	—	—
<i>Victimae paschali</i>	Mi keresztyenek áldozunk	Mi keresztnök aldozzunk	—	Mi körösztienök áldozunk
<i>Rex omnipotens</i>	—	Az mindenható Király	—	—
<i>Sancti Spiritus</i>	—	Az Szent Lelök aiándeke	—	—
<i>Prosa Poenitentialis</i>	Nagy siralommal	Nagy siralommal	Nagy siralommal	Nagy siralommal

1. táblázat

A táblázatból kiderül, hogy a nagyböjti prosát mindegyik graduál felvette az anyagába, a *Victimae*-t a négyből három közli, a *Mittit* magyar változatát pedig kettő írta le, de az Öreg Graduállal azonos szöveggel. A *Bélyei Graduál*⁷² nagy problémája, hogy szinte teljesen értelmezhetetlen a kottaképe, a *Kecskeméti* és *Sárospataki* kottája elég hibás, míg a *Nagydobszay*ban, mely a legtöbb tételt tartalmazza, sajnálatosan csak a vonalakat húzták meg, a hangjegyek már nem kerültek lejegyzésre. A karácsonyi *Grates nunc* szinte minden graduálban a benedicamusok vagy kanciók között található kizárólag szöveggel.⁷³ A kottaképek pontatlansága az általános zenei iskolázás elhanyagolásával, a technikai készségek hanyatlásával hozható összefüggésbe. Ezeket a forrásokat nagyszámú íráshiba jellemzi, sokszor nehéz eldönteni, hogy áttekinthetetlen variálódási folyamatról van-e szó, vagy hanyag lejegyzésről. A prosák szétszétásából pedig az látszik, hogy a graduálok szerkesztőit már nem köti a katolikus liturgia, ezért az anyagot nagyon szabadon kezelik, sokszor a műfaji meghatározást sem tisztelve megszüntetik a tételek funkcionális kötöttségét.⁷⁴

A 16. század folyamán szinte minden zsinat foglalkozott liturgiai kérdésekkel.

68 Bélyei graduál, 1642-1653; Debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Kézirattár R. 507. Stoll 64. (C 114)

69 Nagydobszay Graduál, 17. század eleje-1696. Budapest, Ráday Könyvtár K - 0.376. (C 118)

70 Sárospataki-Patay Graduál, 17. század eleje; Másolata: MTAK Ms 10. 364. (Z332)

71 Kecskeméti Graduál, 1637-81; MTAK K 74.; M. Cod. 2-r76. 614.p (C 117)

72 Fekete Cs: — ; „A Bélyei graduál leírói”, *Sárospataki Füzetek* (2009/3): 77-94.

73 Ez alól kivétel a Spáczai és Eperjesi Graduál.

74 Dobszay 1984: 150.

A reformáció azon felismerése tette ezt szükségessé, mely szerint az istentisztelet tisztaságát helyre kell állítani. A főistentisztelet Luther és Kálvin számára is azt jelentette, hogy a prédikálás és az úrvacsora szervesen összetartozik, tehát minden vasárnapi istentiszteleten úrvacsorai közösségnek kellett lennie. A prosák helyét is ezen a szertartáson belül kell keresni, így a következő felosztást követhette az akkori protestáns úrvacsorai liturgia: Introitus vagy Antifónás zsoltár, Kyrie, Gloria, Ima, Epistola, Prosa, Ének, Evangélium, Prédikáció, Credo, Praefatio, Sanctus, Szereztetési igék, Miatyánk, Kommunikáció, Adhortáció, Áldás.⁷⁵

⁷⁵ Pásztor János: *Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban*. (Debrecen: 2008): 69-70.

II. Latin szekvenciák fordításai

A II. nagy fejezetben azok a sequentiák kerülnek bemutatásra, melyeknek ismertek latin párhuzamaik. A magyar változatok legtöbbször annak pontos fordítását adják, de nem követik azt szóról szóra. Az Öreg Graduál még egy-egy kontrafaktumot is hozzákölt az ádventi és húsvéti tétel dallamára, mely ugyan tartalmilag kiindulópontjának tekinti azt, de új alkotásnak tekinthető, hiszen a szerző saját maga próbál meg elkészíteni egy prosát a saját ízlése szerint.

2.1. Mittit ad Virginem

Az ádventi időben Máriáról énekelt *Mittit ad Virginem* sequentia egy Európa-szerte népszerű, francia vagy angol eredetű tétel. Közép-Európában közkedveltnek számított, többfelé készültek belőle anyanyelvű fordítások, így a magyar protestánsoknál is.¹ A graduálok adventre ezt az egy prózát hagyományozták. A tétel a szekvenciák második korszakába, az új stílusú verses darabok csoportjába sorolható.² A sequentia-költészet igazi virágkorát a 12. század második fele jelenti, melyben a tételeket kitűnő verselési technika és tökéletes versforma jellemzi. Ezekben a darabokban már elmarad a páratlan kezdősor, a versszakpárok szótagszámképlete pedig szabályozott. A *Mittit ad Virginem Bakócz Graduale*-ban található formája³ hat sorpárból áll, melynek a végén egy pár nélküli hetedik vers áll. Minden verspár szabályosan öt rövid hat szótagos sorból áll, így képlete mindegyiknek 5x6. A versszakpár rímképlete pedig a+b+a+b+c / d+e+d+e+c:

1a *Virginem, angelum, fortitudinem, angelum, hominis.*

1b *expediat, nuncium, faciat, preiudicium, Virginis. stb*

Témája az angyali üdvözlés, melyben Gábriel Arkangyal meglátogatja Máriát és közli vele, hogy ő lesz a Megváltó édesanyja. A szerző a darab első részében mélyen teologizálva elmondja, hogy ki lesz a Megváltó, majd a harmadik verstől Isten szólítja fel az angyalt Mária megkeresésére, de a párbeszéd csak elbeszélő formában jelenik meg. A negyedik verspár lesz a darab csúcspontja, a dallam is itt mozog a legmagasabb regiszterekben. A továbbiakban újra a Messiás kerül előtérbe, bibliai utalások hangoznak el különféle megnevezéseiről. A latin szöveg a 6b versben Mária

¹ Dobszay László – Takáts Judit: „A sequentia”. In: *Egyházzenei Füzetek II/9*. Bp. 2006. 52. o.

² RajMel II. 42.

³ GrStr 455. o.

közbenjárását említi (6b. „*per matrem gratiae...*”), melyet a protestáns fordítás egyszerűen átértelmez és a Szentlélekkel helyettesíti:

*De az kegyes Szent Lélek, bűnünket megh bocsássa,
hallásnak általa, ajándékozon megh, és benünk lakozzék.⁴*

A tétel magyar fordítását a következő protestáns graduálok tartalmazzák: **Nagydobszai,⁵ Bélyei,⁶ Eperjesi,⁷ Batthyány,⁸ Spáczai,⁹ és az Öreg¹⁰ Graduál.** Az utóbbi forrásban az eredeti latin tétel fordítása mellett még egy másik szöveget is kapott a dallam *Az Atya Úr Isten¹¹* kezdettel. A felsorolásban az első két helyre került kézirat esetében a dallam vagy nem került lejegyzésre, vagy teljesen értelmezhetetlen, szövegük pedig mindkét esetben az Öreg graduállal megegyező. A **Nagydobszai Graduál**ban a tétel felirata *Prosa In adventu domini*, de csak a szöveg van leírva, dallama hiányzik, bár négy vonalat húztak a szöveg fölé a kotta számára, a **Bélyei Graduál¹²** dallama pedig teljesen értelmezhetetlen. A többi protestáns forrásban található szekvencia szerkezetét az alábbi táblázatban lehet összevetni a latin eredetivel:¹³

Sorok száma	Bakócz graduale <i>(Mittit ad Virginem)</i>	Eperjesi graduál <i>(Küldé az Úr Isten)</i>	Batthyány graduál <i>(Boczata az szűzhöz)</i>	Spáczai graduál <i>(Bocsata az Szűzhöz)</i>	Öreg graduál <i>(Bocsátá az Szűzhöz)</i>
1a	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+6+7	6+6+6+6+7	6+6+6+6+7
1b	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6
2a	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	7+7+7+6+6	7+7+7+6+6	7+7+7+6+6
2b	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	8+6+9+4+6	8+6+9+4+6	8+6+9+4+6
3a	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+10+10	6+6+10+10	6+6+10+10
3b	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	7+6+6+6+7	7+6+6+6+7	7+6+6+6+7
4a	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+6+11	6+6+6+6+10	6+6+6+6+10
4b	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+8+6	6+6+6+8+6	6+6+6+8+6

4 ÖG 13. o.

5 Nagydg 213. o.

6 Bé 9. o.

7 Ep 36. szám

8 RG függelék, 271. szám

9 Spá 236. o.

10 ÖG 10. o.

11 ÖG 14.o.

12 Szövege azonos az ÖG-al, kivéve a 2b sor végét: ÖG - *az hatalmas kiraly*, Bé - *az dicső kiraly*.

13 A Nagydotszai és Bélyei graduálok kimaradtak a táblázatból a fentebb tárgyalt okoknál fogva.

5a	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6
5b	6+6+6+6+6	6+6+6+6+6	6+6+8+11	6+6+8+11	6+6+8+11
5c	—	6+6+6+6+6	—	—	—
5d	—	6+6+6+6+6	—	—	—
6a	6+6+6+6+6	—	6+7+8+6+6	6+7+8+6+6	6+7+8+6+6
6b	6+6+6+6+6	—	7+7+6+6+6	7+8+6+6+6	7+7+6+6+6
7	6+6+6+6+6	—	6+7+6+6+7	6+7+6+6+7	6+7+6+6+7

2. táblázat

A táblázatból jól látható, hogy a latin sequentia szótagszámait az *Eperjesi Graduál* fordítása pontosan megtartja, de csak összesen öt sorpárt használ fel az eredetiből, a hatodik és hetedik verspárok hiányoznak. Az ötödik dallamsort ellenben négy versszakra alkalmazza, melyek dallamát a kézirat¹⁴ is csak egyszer írja le, alá pedig négy versszak kerül. Fordítása eltér a másik három graduál szövegétől, bár szótagszámban teljesen szabályosan hozza az ötször hat szótagos sorokat. A többi graduálban különböző szótagszámok alakulnak ki a különféle fordítások következtében. A *Batthyány*, *Spáczai* és *Öreg graduál* között alig van eltérés. A *Batthyány graduál* a 4a sor utolsó szakaszánál egy „hogy” szót told be, amely a másik két könyvben elmarad:

— „*es mong'ad Marianak hog' ne fell'en,*” (Batthyány)

— „*és mondgyad Máriának ne félljen,*” (Öreg)

— „*es mongiad Máriának ne fellien,*” (Spáczai)

A másik hasonló hely a 6b sor, ahol a második szakaszban a *Spáczai* többszámiban fogalmaz:

— „*bűneinket meg'bozassa,*” (Spáczai)

— „*bününket meg bozassa,*” (Batthyány)

— „*bününket megh bocsássa,*” (Öreg)

A fenti példákból látható, hogy a három graduál szövege igen közel áll egymáshoz, csak jelentéktelen eltéréseket lehet benne találni.

A szekvencia hangterjedelme egy undecima, mely alsó C-től a felső F-ig tart, finalisa F, ezért hangneme Tritus, mely az 5. és 6. tónusok összevonásából jött létre. Zeneileg maximálisan kihasználja a gregorián új stílus adta lehetőségeket, vagyis nagy hangterjedelmet jár be. A legmagasabb regisztereket a negyedik verspárban járja be. Ezt legfőképpen a szöveg tartalma indokolja, hiszen itt adja az Úr Isten az

14 Eperjesi graduál, 1635; OszK kéziratára, Fol. Hung. 2153

üzenetet Gabriel szájába, itt szólítja meg Máriát (*Szent Szűz te fogadád, Úr Istennek Fiát...*)¹⁵. Ez a rész a darab közepén helyezkedik el, csúcspontjának is tekinthető, utána a befejezésig a dallam szép fokozatosan megnyugszik. A következő táblázat a forrásokban található sorkadenciákat veti össze egymással:

Sorok száma	Bakócz Graduale <i>(Mittit ad Virginem)</i>	Eperjesi Graduál <i>(Küldé az Úr Isten)</i>	Batthyány Graduál <i>(Boczata az szüzhöz)</i>	Spáczai Graduál <i>(Bocsata az Szüzhöz)</i>	Öreg Graduál <i>(Bocsátá az Szüzhöz)</i>
1a	1,1,1,V,1	1,1,1,V,1	1,1,1,V,1	1,1,1,V,1	1,1,1,V,1
1b	1,1,1,V,1	1,1,1,,V,1	1,1,1,V,1,	1,1,1,V,1	1,1,1,V,1
2a	2,3,2,1,1	2,3,2,VII,1	2,3,3,1,1	2,3,2,1,1	2,3,3,1,1
2b	2,3,2,1,1,	2,3,2,VII,1	3,3,1,1,1	3,3,2,VII,1	3,3,1,1,1
3a	3,V,3,2,1	2,V,2,VII,1	3,V,3,1	3,V,3,1	3,V,3,1
3b	3,V,3,2,1,	2,V,2,VII,1	3,V,3,2,1	3,VI,3,2,1	3,V,3,2,1
4a	5,5,5,1,1	5,5,5,1,1,	5,5,5,1,1	5,3,3,VI,VI	5,5,5,1,1
4b	5,5,5,1,1	5,5,5,1,1	5,5,5,1,1	5,5,5,1,1	5,5,5,1,1
5a	1,1,3,3,1	2,1,3,3,1	1,1,3,3,1	1,1,3,3,1	1,1,3,3,1
5b	1,1,3,3,1	2,1,3,3,1	1,1,1,1	3,3,3,1	1,1,1,1
5c	—	2,1,3,3,1	—	—	—
5d	—	2,1,3,3,1	—	—	—
6a	1,3,1,3,1	—	1,3,1,3,1	1,3,1,3,1	1,3,1,3,1
6b	1,3,1,3,1	—	1,3,1,3,1	3,3,VII,3,1	1,3,1,3,1
7	2,1,5,2,1	—	2,1,5,2,1	2,1,5,1,1	2,1,5,2,1

3. táblázat

A **Bakócz graduale** darabja dallamilag szabályos, minden verspár F-en zár, a sorphok szótagszámban és dallami kadenciákban is megegyeznek. Az **Eperjesi Graduál**ban található sequentia szótagszámain és kadenciáit tekintve szabályos, bár a dallam csak öt sorphat használ az eredeti hétből. Az ötödik dallamsorra így négy versszak jut. A szöveg az eredeti 6b és a hetedik sort összeolvastja, így a vége ugyanúgy a mennyek országában való lakozásra kerekedik ki, tehát nem marad el az utolsó szövegrész sem. A darab felirata: *Prosa Mittit ad virginem*, előtte közvetlenül egy ádventi introitust (*Egek harmatozatok*), utána pedig ádventi himnuszok jönnek.

15 ÖG 12. o.

Különös a második verspár negyedik szakasza, melynek kadenciája egy clivis-el a finális hang alá lép:

Ep: 2a 4. szakasz:¹⁶

és bűnnek ková - szát,

GrStr: 2a 4. szakasz:

et zima scori - e

Ellenben a német evangélikus *Lossius* énekeskönyv¹⁷ dallama ugyanezen a helyen a következő:

ut zyma scori - ae

A 3. sorpárnál az eltérések összevetésekor szintén kiderül, hogy az Eperjesi dallama itt is a *Lossius* -féle dallamhoz áll közelebb:

Ep 3a/4.5. szakasz:

tégyen reszesek - ké, Atya or - szá - gában.

GrStr: 3a/4.5. szakasz:

matrem participem Patris im - pe - ri - i.

Lossius: 3a/4.5. szakasz:

secum partici - pem Patris im - pe - ri - i.

A Lossius-féle szekvencia az 5b sor után rögtön a hetedik verset hozza az 5c dallamsorra. Ebben a forrásban kimarad a 6a és 6b szöveg, míg az Eperjesi Graduál a 6a után az utolsó dallamszakaszra egy összevont 6b és hetedik verset alkalmaz. Tehát a Lossius karkönyv dallama is megáll az ötödik dallamsornál, de csak három

¹⁶ A kottakép transzponálva van a Bakócz Graduale-hoz, hogy jobban lehessen olvasni egymás mellett a két változatot.

¹⁷ Lucas Lossius lüneburgi rektor szerkesztésében készült latin nyelvű szertartási énekeskönyv 195v lapján található sequentia. Lossius, Lucas: Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta... Georg Rhau Wittenberg, 1561; Facsimile kiadása: Cornette Verlag, Stuttgart.

versszakot ír alá, ezzel szemben az Eperjesi változat négyet.

A *Spáczai Graduál* adventi szekvenciája egy bűnbánati próza¹⁸ és a verses Credo¹⁹ között található, felirata „*Alia Prosa in adventu d*”. A tétel kottázása problematikus, mivel a leíró nem írt kulcsokat a sorok elejére. Ez a probléma azonban megoldható, ha összevetjük a többi forrás anyagával, melyek alapján a darab elején a C-kulcsot a negyedik vonalra helyezve helyesen olvasható a dallam. A *4b* sortól viszont át kell helyezni a harmadik vonalra, a *6a* sor előtt pedig újra vissza kell helyezni a negyedikre. A második táblázat kadenciái alapján azt lehet látni, hogy a másik két graduáltól többször eltér, sokkal hibásabb a lejegyzés, láthatóak áthúzások, javítások a kéziratban, míg a szótagszámok és a fordítás is megegyezik ezekével.

A *Batthyány* és *Öreg Graduál* ugyanazon darabja szótagszámban és kadenciáiban is megegyezik. A Batthyány Graduálban a prosák között találjuk a tételt, melyhez a következő feliratot adja: *Prosa in aduentu domini*. Az Öreg Graduálban a könyv elején található az adventi tételek között, előtte két introitus, utána *Az Atya Úr Isten* kezdetű prosa áll. Az tételek elején a következő felirat olvasható:

*Seqvntvr Introitvs; Prosae, antiphonae et Responsoría
de adventu Domini nostri Jesu Christi.*

A latin eredetihez képest azonban az azonos verspárok szótagszámban változatos képet mutatnak. A szótagszámok sokfélesége a fordítás nehézségeiből adódik. A szerző bizonyára próbált alkalmazkodni az ötszakaszos verssorokhoz, de ahol a mondanivaló megkívánta, ott átalakította a sorokat, így négyszakaszos sorok is készültek. Ilyen a *3a* sor:²⁰

ÖG:²¹

3a. Vi- lág ellen- sé- gét, el küld- gye mi ró- lunk,

és véle országoltasson minket az ő szent attiának or - szá – gá - ban.

18 *Prosa Poenitentiae: Nagy siralommal fohazkogiunk*

19 *Symbolum Apostolicum tempore distributionis Coenae dominicae: Mi hiszünk az egi Istenben*

20 A források a fejezet végéig rövidítésükkel szerepelnek.

21 ÖG 12. o.

GrStr:²²

3a. Fo- ras e- i- ci- at mun- da- num prin- ci- pem se- cum que fa- ci- at

ma- trem par- ti- ci- pem Pa- tris im- pe- ri- i.

A két sor összevetéséből világos, hogy a protestáns fordító a latin tétel eredeti harmadik és negyedik szakaszából alkotta a saját harmadik sorát, így már csak egy szakaszt tudott hozzáilleszteni. A példán a melizmák szükség szerinti felbontását is szemlélhetjük. A következő hasonló hely az 5b vers:

ÖG:²³

5b. Em - be- ri nemzetnek szent- sé- ges tanácsát Istent és embert, és Atyát,

embereknek ál - lan - dó békes- sé- gét.

GrStr:

5b. Con- si- li- a- ri- um hu- ma- ni ge- ne- ris De- um et ho- mi- nem

po- ste- rit et pa- trem et pa- cem sta- bi- lem

Itt megint látható, hogy a latin eredeti öt sorából a fordító négyet alkot. A harmadik szakasz a negyedikből átvesz két hangot, a maradékot pedig az ötödikhez csatolja. Az „embereknek” szót dallamilag lehetne egy rövid negyedik szakasznak is értelmezni, de tartalmilag nem lenne értelmezhető, hiszen az emberek állandó békességéről van szó, ezt a mondatot nem lehet megszakítani kadenciával.

Ez a középkorban kedvelt szekvencia később bekerült a népénekgyakorlatba²⁴ oly módon, hogy az eredeti hét versszakpár első versszaka önálló dallammá vált, és

²² GrStr 456. o.

²³ ÖG 13. o.

²⁴ Szendrei J.- Dobszay L. - Rajeczky B.: *XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I. II.* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1979): I/77. o.

ez a változat szerepel énekeskönyveinkben is a 17. századtól.²⁵ A szövegét, mint fentebb láttuk, már a protestáns graduálok lefordították anyanyelvre. A népének változatok az eredeti ötsoros formát pontos fordítással hozzák. Az *Óvári Graduál*²⁶ csak a népének-változat szövegét tartalmazza dallam nélkül 12 verssel, maga az eredeti sequentia nem található meg ebben a forrásban. Feliratában azonban jelzi, hogy az ének eredetét: „Mittit ad Virg. Adventre valo”.

Az *ÖG* tartalmaz még egy prosát közvetlenül a *Bocsátá az Szűzhöz* után, mely más graduálokban nem bukkan fel. A darab felett a következő felirat áll: *PROSA, Ex.Cap. Lucae I.*,²⁷ melyből kiderül, hogy a szöveg Lukács Evangéliumának első részét veszi alapul. A tétel a *Mittit ad virginem* dallamát használja, de szerkezetét sajátosan alakítja át a szerző. A következő táblázat az *ÖG* két ádventi sequentiájának szótagszámait és kadenciáit mutatja be:

Sorok száma	<i>Bocsátá az Szűzhöz</i>	<i>Az Atya Úr Isten</i>
1a szótagszám: kadencia:	6+6+6+6+7 1,1,1,V,1	6+6+5+6+7 1,1,1,V,1
1b	6+6+6+6+6 1,1,1,V,1	6+6+6+6+7 1,1,1,V,1
1c	—	6+6+6+6+7 1,1,1,V,1
1d	—	6+6+6+6+7 1,1,1,V,1
2a	7+7+7+6+6 2,3,3,1,1	6+8+6+6+6 2,3,2,1,1
2b	8+6+9+4+6 3,3,1,1,1	8+6+6+6+8 1,3,2,1,1
2c	—	6+8+6+6+6 2,3,2,1,1
2d	—	8+6+6+6+6 1,3,2,1,1
3a	6+6+10+10 3,V,3,1	6+6+9 3,2,1
3b	7+6+6+6+7 3,V,3,2,1	6+6+9 3,2,1

25 A Debreceni Öreg Énekeskönyv 229. oldalán 170 számnál találjuk a Küldé az úr Isten kezdetű népéneket 12 versszakkal az Adventi dicséreték között.

26 Óvár 169. oldal

27 ÖG 14. o.

3c	—	5+6+8 3,2,1
3d	—	5+7+8 3,3,1
4a	6+6+6+6+10 5,5,5,1,1	6+6+6+8+7 5,5,5,1,1
4b	6+6+6+8+6 5,5,5,1,1	6+6+6+8+9 5,5,5,1,1
4c	—	7+6+8+4+9 5,5,5,1,1
4d	—	6+6+6+7+9 5,5,5,1,1
5a	6+6+6+6+6 1,1,3,3,1	6+8+10+9 1,1,3,1
5b	6+6+8+11 1,1,1,1	6+8+10+11 1,1,3,1
5c	—	6+9+11+9 1,1,3,1
5d	—	8+4+10+7 3,1,3,1
6a	6+7+8+6+6 1,3,1,3,1	10+9+10 1,3,1
6b	7+7+6+6+6 1,3,1,3,1	10+8+7 1,1,1
7	6+7+6+6+7 2,1,5,2,1	6+7+6+6+6 2,1,5,2,1

4. táblázat

A táblázat kimutatja, hogy a kontrafaktum szövege sokkal hosszabb, mint az eredeti sequentiáé. Ennek következtében a szerző az első öt dallamsort mindig négyszer használja fel, majd a hatodiknál már elég számára két verspár, hogy a hetedik dallamsor is megmaradjon. A szöveg hosszan fejtegeti Gábiel Arkangyal Máriánál tett látogatásának körülményeit, és annak ránk gyakorolt következményeit. Az angyali üdvözet még a darab elején elhangzik az *1c* versben. Ezt egy hosszas párbeszéd követi Mária és az Angyal között, melyben az angyal szájába adva sorolja el a Messiásra vonatkozó ószövetségi ígéretek, majd a *4c* verstől konkrétan karácsony történetére tér át a szerző. Az *5a* verstől pedig a korabeli gyülekezet dogmatikai tanítását szolgáló igazi óprotestáns prédikáció következik, melyet egy szép doxológia zár le a magyarra lefordított amen-el:

*Ki nekünk engette bűnünknek bocsánattját.
Az Christus Jézusért kiért adta nekünk az örök életet.
Úgy légyen.*

A tétel tartalmilag az egész karácsonyi ünnepkört felöleli, és dogmatikailag is kifejti ezt az üdvtörténeti eseményt. Elképzelhető, de bizonyíték híján csak feltevés marad, hogy az ÖG szerkesztői kezéből kerülhetett ki ez a formailag is különlegesen szép próza. Nem követi pontosan az előző sequentiát, bár azt tekinti alapnak, de át is írja, ha a szöveg ezt megkívánja. Az egyik példa erre a harmadik sorpár, ahol nem tartja meg az eredeti öt szakaszt, hanem ebből hármát alkot, de ezt következetesen megtartja mind a négy sorban. A két darab 3b sora a következőképpen alakul:

Bocsátá az Szűzhöz:²⁸

3b. Meny el te ki küldetél, nagy öröm mondani,
jelentsd megh a ré- gi írásnak mondását,
követség- nek jóságát.

Az Atya Úristen:²⁹

3b. Fe - lele az Angyal, Szent lélek reád szál,
és Isten hatalma lészen ez.

A kontrafaktum az eredeti 3b sor második és harmadik szakaszát egyszerűen kihagyja, mert neki csak három tagra volt szüksége. Ugyanezt a hatodik sorpárnál is megteszi:

²⁸ ÖG: 12. o.

²⁹ ÖG 16. o.

Bocsátá az Szűzhöz:³⁰

6a. Ki- nek erős- sége, minket úgy e - rős- si- csen, hogy ez vi- lág

hábo- rú- ja, és tes- tünk e- se- ti, min - ket ne sért - hes - sen.

Az Atya Úr Isten:³¹

6a. De az Christus emberé lé- té- vel, megh szabadulánk mind e- zek- től,

fi- a- i vagyunk immár Is- ten- nek.

Ebben az esetben is a kontrafaktum három sort alkot az eredeti öt szakaszból. Ezek alapján megállapítható, hogy a szerző egy új, önálló darabot készített az ismert és közkedvelt ádventi prosából, melyet ugyanolyan jól megalkotott alkotásnak tekinthetünk, mint az eredetit.

Az *Mittit ad Virginem* sequentia tehát a protestáns graduálok egyik kedvelt tétele lehetett, legnagyobb jelentősége pedig abban van, hogy a tridenti zsinat után, mely méltatlanul száműzte a római liturgiából, a protestáns graduálok a darabhoz méltó szép magyar fordítással továbbra is életben tartották és hagyományozták.

30 ÖG 13. o.

31 ÖG 18. o.

2.2. Grates nunc omnes

A rövid karácsonyi szekvencia a középkor egyik legnépszerűbb, általánosan ismert liturgikus énektétele. A Notker-i tétélekkel együtt hagyományozták, de sem tartalmilag, sem formailag nem nevezhető sequentiának. Terjedelme és szerkezete alapján talán tropus lehetett, de ebben a funkciójában nem maradt fenn, hanem sequentiaként élt Európa szerte.³² A magyar hagyományban a notkeriánus prosák mindvégig megőrizték uralkodó helyüket a régi nagy ünnepek liturgiájában,³³ ezért ez a darab a karácsony fő tétele lett. A notkeriánus sequentiák jellemzői itt nem érvényesülnek, mivel a tétel nem verspárookra épül, hanem két, világosan elválasztható egységre tagolódik. Ezen belül különböző hosszúságú sorok váltakoznak. Szövege, a korai sequentiákra jellemzően tömör, természetesen azt feltételezi, hogy a hallgató ismeri a liturgikus szimbolikát, ezért egy rövid, de teológiai mélységű felszólításban hívja a hívő közösséget hálaadásra. Első részében Krisztus születéséért való hála mondására buzdítja a híveket, melynek következtében Isten megszabadította az emberiséget az ördög hatalmától. A második részben pedig az angyalokkal együtt való dicséretre hív mindenkit. Az első szakasz öt kisebb egységre tagolódik, a második pedig négyre.³⁴ A szótagszámok a következőképpen alakulnak:

1. rész: 8, 5, 8, 5, 10

2. rész: 5, 4, 6, 7

A szótagszámok váltakozása között nem alakul ki semmiféle rendszeresség, mely a sequentiák jellegzetes verspár kapcsolataira utalna. Egyedül az első rész 8 5 8 5 szótagszámainak váltakozásában lehetne feltételezni némi összefüggést, de ennek a darabban nincs folytatása. Természetesen a latin szövegben rímek sem alakulnak ki.

A tételt több protestáns graduál lefordította magyar nyelvre, de a többség csak szöveggel, dallam nélkül közli. Először **Huszár Gál 1561-es** énekeskönyvében jelenik meg nyomtatásban.³⁵ Itt a „Christus születeseröl valo Diczeretec” című fejezet darabjai közt található népénekként, bár sequentiának nevezi a következő felirattal: „*Sequentia divi Gregorij*”. Először a teljes latin szöveget közli kisebb, majd a magyar fordítást nagyobb betűkkel:

³² Dobszay–Takáts 2006: 64. oldal

³³ GrStr 78. oldal

³⁴ MissNot 328v, RajMel I/19.

³⁵ HG 1560/61 K8b levele

*Hálát adgyunc mindyaian az Vr Istenec, ki az ő születeseuel, meg szabaditot
ördögnec hatalmassagabol.*

*Ennec illic hogy énekelyünc az Angyalockal, Dichőség Vr Isten teneked
magassagban.*

Huszár Gál 1574-es graduálkönyvében³⁶ három úrvacsorás istentiszteletet ír le a szerző, melyben egyetlenegy sequentia sem található, kivéve ezt a rövid, rendhagyó formájú tételt, mely a kötet CCI. levelén olvasható. A karácsonyi szertartás leírásában³⁷ az Epistola után következik a *PROSA Grates nunc omnes etc*³⁸ tétel, melyet csak szöveggel közöl a következő bevezetéssel:

*Az Vr Istenec való Halá-adas, mellyben diczeriük és magasztallyuc
az hatalmas Vr Jesus Christust, ki az ő születeseuel minket
az ördögnec hatalmassagbol es rabsagabol meg szabadított.*

A bevezetés után maga a tétel következik, mely kevés eltéréstől eltekintve szinte megegyezik az előző énekeskönyv szövegével:

*Halát adgyunc minnyaian az Vr Istenec, ki minket születéseuel,
meg szabadított ördögnec hatalmassagbol.
Ennec illic hogy enekellyünc az Angyalockal,
Dicsőség Vr Isten teneked magassagban.*

Ezután a leírás szerint Graduale-t kell énekelni *Jer mi kériünk Szent Lelket* kezdettel. Az utasításban az olvasható, hogy a lelkész az ének alatt felvonul a szószékre prédikálni. Tehát prédikáció előtt elhangzott egy liturgikus tétel - a *Grates nunc sequentia* - majd egy népének következett, melyet a liturgikus *Chorus* vezetésével vártak el, a lelkész csak ezután kezdte el prédikációját.

Az 17. század elején készült **Apostagi Graduál**³⁹ 68. lapján, szintén a Benedicamus-ok végén olvasható a következő felirat: *Per Acta Coena*,⁴⁰ mely címhez két darab kapcsolódik, ebből a második a *Grates nunc* szövege:

*Halát adgyunk mindnian, az Ur Christus Ur Istennek,
ki minket szent születesivel,
megh szabaditot ör(kinszenudedeseuel)dögnec*

³⁶ HG 1574

³⁷ A leírás a CXCIV. levélen kezdődik: „AZ VR VACZORAIA KI SZOLgaltatásanac Modgyarol”
címmel

³⁸ Uott. CCI levélen: „Halát adgyunc minnyaian az Ur Istenec”

³⁹ Apostagi Graduál, 17. század eleje, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 1216, Hungary,

⁴⁰ A felirat az úrvacsorás szertartás záróénekére vonatkozik.

*hatalma(fel tamadasaua)ssagabol.
Ennek illik hogy enekelyünk, az Angyalokkal,
dicsősegUr Isten teneked magossagban. [sic!]*

A lejegyző zárójeles betoldásokat írt a szövegbe, elképzelhető, hogy ezzel a szövegváltozattal a másik nagy ünnephez, húsvéthoz is kapcsolni kívánta az éneket.

A **Kálmáncsai Graduál**⁴¹ 114. számú darabja a *Grates nunc* tétel. A *Benedicamus*-ok közt olvasható, melyek felirata így hangzik: BENEDICTIONES SEU CONCLUSIONES CONCENTUM.⁴² Itt is a végén közli a tétel fordítása:

*GRATES NUNC OMNES
Halat adgyunk mindnyaian az Ur Christusnak,
ki az ű születeseuel, megh szabaditot ördöghnek hatalmassagabol.
Hálát etc. Hálát etc.
Ennek illik hogy eneköljünk az Angalokkal.
Dicsősegh magassagban Istennek.*

Az **Öreg Graduál** 45. oldalán karácsonyi *benedicamus*-ok kezdődnek, melyek végén ugyanaz a felirat olvasható, mint az előző graduálban:

Benedictio seu conclusiones concentuum.

A feliratot egy Krisztus körülmetélkedésének ünnepéhez kapcsolódó *benedicamus* szöveg követi, majd a *Grates nunc* tétel:

*Halát adgyunk mindnyáján, az Vr Istennek,
ki minket születésevel, megh szabaditot ördögnek hatalmasságból.
Ennek illik hogy énekellyünk az Angyalokkal,
dicsőség magasságban Istennek.*

A **Komjátszegi Graduál**⁴³ 114. oldalán *DOXOLOGIA* felirattal olvasható latinul, majd magyarul:

*Hálát most adgyunk minnyájon, az Úr Istennek,
ki Fia születésével meg-szabadított, az ördögnek hatalmasságából.
Ennek illik, hogy énekellyünk, az Angyalokkal:
Dicsőség magasságban Úr Istennek.*

A 144. oldalon pedig húsvéti szöveggel is közli:

*Hálát most adgyunk minnyájon az Úr Istennek,
ki Fia fel-támasztásával, meg-szabadított,*

41 KálG, 1623-1628 114. szám

42 A felirat a prédikáció utáni, vagy az istentiszteletet lezáró énekek csoportjára utal.

43 Komjátszegi Graduál, 1697 után; Kolozsvar, Akadémiai Könyvtár MSU 1295. (Z337)

az ördögnek hatalmasságából.

Ennek illik hogy énekellyünk az Angyalokkal:

Dütsősség magosságban Úr Istennek.

A zsoltáros istentiszteletet lezáró benedicamusoknak csak a szövege található ezekben a graduálokban. Szótagszámuk alapján (8+8+8+7) a *Magne Deus* Kyrie alapdallamra lehet következtetni, de a *Grates* szövegét erre nem lehet ráhúzni. Valószínű, hogy a tétel annyira ismert lehetett, hogy nem tartották szükségesnek kottával közölni.

Dallamát összesen három protestáns forrás jegyezte le, a **Spáczai**, az **Eperjesi graduál** és egy későbbi gyülekezeti használatra szánt kiadvány, az 1778-ban megjelent **Debreceni Öreg Énekeskönyv**.

A legkorábbi lejegyzés a **Spáczai graduál**ban⁴⁴ található. A tétel az *Eöröl es eöruendez* kezdetű húsvéti Introitus után következik, utána pedig responzóriumok jönnek. A lap tetején egy halvány bejegyzés – *Prosa* – látható, mely biztosan később került a forrásba meglehetősen gyors kézírással, valószínű, hogy a használója kívánta megkülönböztetni a darabot az előző tétel műfajától. A kottában nincs kules, de ha a második vonalra kerül az *f*, akkor a kezdő hang egyvonalas *d* lesz, így végig olvasható a dallam.

Időrendben az **Eperjesi graduál** következik, melyben a karácsonyi kanciók⁴⁵ között a negyedik helyen található. A darab első része végén egy utasítás olvasható: *Ter repetatur*, melynek megfelelően a kezdő szakasz háromszor ismételhető, majd a záró sor következik. Ezt a javaslatot már a **Kálmáncsai graduál** is ajánlja, ahol a szöveges lejegyzésben a kezdő szót még kétszer leírja a latin *etc.* rövidítéssel ellátva.

A legkésőbbi forrás, az **Öreg Debreceni Énekeskönyv**,⁴⁶ melynek 231. oldalán, 172. számmal kezdődnek a „Nagy Karatsoni Ditserekek”, melyek között főleg 16-17. századi kanciók olvashatóak. Ennek a fejezetnek a legutolsó darabja, a 190. szám alatt található a *Grates nunc* sequentia, mely kottával és ritmussal olvasható.

A három énekeskönyv azonos darabjait összehasonlítva azt lehet látni, hogy a darab a **Spáczai**-ban még prosaként szerepel, de a másik két forrás már a kanciók, vagyis népénekek közé helyezi. Ez azt jelenti, hogy a liturgikus tétel a nép

44 Spá 260. o.

45 Ep 56. oldal felirata: *Seqvuntur Cantiones de Nativitate*

46 ÖD 260. o.

használatába kerülhetett. A magyar fordításokat összevetve a *Bakócz graduale*-ban⁴⁷ található latin tétellel, a szótagszámok a következőképpen alakulnak:

A tétel részei	Esztergomi „Bakócz” Graduale	Spáczai Gradual	Eperjesi Gradual	Debreceni Öreg Énekeskönyv
1	8+5+8+5+10	8+5+8+5+9	7+5+9+5+10	7+5+8+5+9
2	5+4+6+7	4+5+5+13	4+5+5+10	4+5+5+10

5. táblázat⁴⁸

A táblázatból kitűnik, hogy az első rész szótagszámai szinte mindegyik fordításban megegyeznek. A latin szöveghez a *Spáczai* szekvenciája áll a legközelebb. A darab kezdő sorát szinte szó szerint fordítja: *Hálát most adgiunk miniaian*. A „most” szót a másik két forrás kihagyja, ezért lesz ott 7 szótag a 8 helyett:

Bakócz graduale:

Gra- tes nunc o- mnes red- da- mus

Spáczai graduál:

Há- lát most ad- giunk min- ia- ian,

Eperjesi graduál:

Há- lát ad- gyunk min- nyá- ian

Debreceni Öreg Énekeskönyv:

Há- lát ad- junk mind- nyá- jan,

A harmadik sorban egyedül az *Eperjesi* tér el, mert megtoldja a „születést” egy *szent* előtaggal.

ki az ő *szent* szü- le- té- sé- vel,

47 GrStr 349. o.

48 A táblázatba csak azok a források szerepelnek, melyek dallammal közlik a tételt

A negyedik sorban szintén csak ebben a forrásba kerül be egy „*az*”⁴⁹ szótag, mely a többi fordításban nem szerepel. A második részben viszont az utolsó sor szótagszáma hosszabb lett a latinhoz képest. Ez a különbség a *gloria in excelsis* szöveg fordításából adódik, melyet a magyar nyelv bővebben tud visszaadni. Ezek közül legterjedelmesebb a *Spáczai* darabja, mely a „*mindenkor*” szóval toldja meg a fordítást:

di- csős- ség Is- ten- nek *min- den- kor* ma- gas- ság- ban.

A sequentia hangneme tetrardus, mely a 7-8. tónus összevonásából jön létre. Hangterjedelme összesen egy oktáv, mely egyvonalas D – től kétvonalas D – ig terjed, ezért közelebb áll a 8. tónushoz. A következő táblázat a sorok kadenciáit foglalja össze:

A tétel részei	Esztergomi „Bakócz” Graduale	Spáczai Graduál	Eperjesi Graduál	Debreceni Öreg Énekeskönyv
1	4, 4, 1, 1, 1	4, 1, 1, 1, 1	4, 1, 1, 1, 1	4, 1, 1, 1, 1
2	1, 4, 2, 1	1, 4, V, 1	1, 4, V, 1	1, 4, VI, 1

6. táblázat

Jól látható, hogy az első rész kadenciái mindhárom magyar nyelvű forrásban megegyeznek. A latin eredetihez képest csak a második sornál van eltérés, ott ugyanis a dallam a latin változatban kétvonalas *c*-n kadenciázik, míg a három protestáns forrásban visszatér az alaphangra:

Bakócz graduale:

Do- mi- no De- o,

Spáczai graduál:

az Ur- is- ten- nek,

A második rész harmadik sorában a kadenciák eltérése pedig abból adódik, hogy a latin változat az alsó kvintről a szekundra ugrik (*d a*), míg a magyar forrásokban a kvinten marad, kivéve az **Öreg Énekeskönyv** darabját, ahol az alaphang alatti tercen áll meg. Ez az eltérés akár elírás is lehet, mivel későbbi, 18. században nyomtatott

49 Ep: „*az ördögnek hatalmasságából*”

énekeskönyvről van szó. A magyar fordítások ennél a sornál kihagyják a latin *semper* szót kivéve a **Spáczai** graduált, melyben ezt a fordító áthelyezte a záró szakaszba:

Bakócz graduale:⁵⁰

cum an- ge- lis sem- per: glo- ri- a in ex- cel- sis.

Spáczai graduál:

az an- gia- lok- kal, di- csős- ség Is- ten- nek min- den- kor

ma- gas- ság- ban.

Eperjesi graduál:

az An- gya- lok- kal; di- czős- ség ma- gas- ság- ban Is- ten- nek.

Debreceni Öreg Énekeskönyv:

Az An- gya- lok- kal: Di- tsős- ség ma- gas- ság- ban Is- ten- nek.

A sequentia Közép-Európában már a középkor végére ismertté vált számos anyanyelvű fordításban, népénekként is használták. A tárgyalt protestáns források mellett Telegdi Miklós katolikus püspök 1577-es prédikációs könyvébe is felvette magyar szöveggel.⁵¹ Ez azért fontos tény, mert ebbe a gyűjteménybe csak olyan népénekek szövegei kerültek, melyek már a középkorban használatosak voltak.⁵² Magyar szöveggel tehát a középkortól kezdve a 18. század végéig élhetett a gyakorlatban a források tanúsága szerint. Ezt bizonyítja az **Öreg Énekeskönyv** is, de sajnálatosan az újabb reformok során már nem került vissza a használatba.

A tétel előadásánál más beosztást kell választani, mivel nem verspárookra épül.

⁵⁰ GrStr 350. o.

⁵¹ Dobszay László: *A magyar népének* 1, (Veszprémi Egyetem, 1995): 33. o.

⁵² Telegdi részt vett azon a Nagyszombati egyházmegyei zsinatot, melyen kimondták, hogy a katolikus egyházban csak a száz évnél öregebb énekeket lehet énekelni.

Erre két graduálban olvasható utasítás is ad megoldást. Az *Eperjesi*ben az első rész végénél található a *Ter repetatur* beírás, a *Kálmáncsai* graduálban pedig az első sor kezdetét még kétszer beírja a lejegyző. Ezek figyelembe vételével az első részt kezdheti egy szólista, majd a második és harmadik ismétlésnél mindig egyre több énekes léphet be, a záró sort, mint diadalmas befejezését ennek a rövid, de annál értékesebb darabnak az egész gyülekezet énekelheti.

A prosa jelentősége abban van, hogy míg a tridenti zsinat ezt a tételt is kivette a gyakorlatból, addig Magyarországon tovább élt a protestáns graduálok jóvoltából, és nemcsak karácsonyhoz kapcsolták, hanem húsvéti szöveggel is.

2.3. Victimae paschali laudes

A *Victimae paschali laudes* kezdetű húsvéti sequentia eredete a 11. századra vezethető vissza. Szövegét a burgundiai Wipo-nak (+1050), császári udvari káplánnak tulajdonítják.⁵³ A középkorban több elterjedt húsvéti prosa közül ezt a darabot tartotta meg negyedmagával a római egyház a tridenti zsinat által megtartott liturgiarendezés során, ezért a mai egyházi gyakorlatban az egyetlen húsvéti sequentiának számít. A darab egy egyszerű 11. századi német tétel, amely Nyugaton is népszerűvé vált.⁵⁴ Stílusát tekintve a sequentiaköltészet két nagy korszaka között, a korai notkeriánus és az érett viktoriánus stílus közötti átmeneti időszakban helyezkedik el. Szövege húsvét szent titkát mondja el költői formában, melybe belesző egy párbeszédet a feltámadás első szemtanújával, Máriával. Az első szakasz az egész kereszténységet a húsvéti bárány dicséretére szólítja fel. A halál és az élet csodálatos ütközetéről beszél, melynek következtében az élet halottnak hitt vezetője legyőzte a halált és uralkodik. A szövegben itt hangsúlyossá válik a halál és az élet ellentmondása, mely Krisztus esetében élő bizonyossággá lett. A harmadik szakaszban egy párbeszéd tanúi lehetünk, melyben mintha a ma élő keresztény szólítaná meg Máriát, az első szemtanút, hogy mondja el, mit látott az úton. Mária Krisztus sírjáról, a feltámadott dicsőségéről beszél, aki az övéi előtt megy Galileába, majd a mindenkori keresztények hitvallása fejezi be a költeményt. Az utolsó párvers első felében a hívek mintha magukat szólítanak fel, hogy inkább higgyünk Máriának, mintsem azoknak a zsidóknak, akik halálra vitték, mert tudjuk, hogy feltámadt a győztes király. Ez a szakasz később félreértésekre adott okot, melyek következtében a tételen a tridenti zsinat után egy csonkítást hajtottak végre, azaz a negyedik versszak első tagját elhagyták,⁵⁵ mert antiszemita felhangot hallottak benne. Ezért a mai szerkönyvekben ez a sor magában áll, ismétlés nélkül.

A tétel egy magában álló, mottó jellegű formataggal indul, amely két dallamsornyi hosszúságú:⁵⁶

53 John Caldwell: „Victimae paschali laudes”. In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Second edition*. (Ed. Stanley Sadie, 2001): 531

54 Crocker 2001: 10. fejezet

55 Dobszay–Takáts 2006: 86. o.

56 GrStr 367. oldal

Az utána következő, második ismétlődő szakaszpár kétszer három, a harmadik kétszer négy, a negyedik pedig újra kétszer három sorra tagolható. A magában álló első sort tehát összesen három versszakpár követi, melyet egy ismétlés nélküli rövid sor zár le az „alleluja” szóra, így a darab összesen öt szakaszból áll. A sorok szótagszámai nem szabályosan követik egymást:

1. magában álló sor: 8, 7
2. sor: 7, 7, 10
3. sor: 6, 7, 8, 10
4. sor : 8, 6, 10
5. magában álló sor: 4

Szótagszámainak rendszertelenségét tekintve a tétel közelebb áll a korai sequentia – típushoz. A darabban azonban már megjelenik a versszakpárok rímmel való összekapcsolásának kísérlete is (pl. *duello – mirando, Maria – in via, viventis – surgentis stb*), de metrumba még szabálytalan.

A darab teljes, csonkítás nélküli formáját 1563 után már csak főként a protestáns források őrizték. Magyar fordítása több protestáns graduálba⁵⁸ is bekerült. A források húsvét ünnepére az Öreg Graduál⁵⁹ kivételével ezt az egy szekvenciát adják. A latin vers a maga korában biztos, hogy szabálytalan, de sűrűn elhelyezett rímeivel keltett feltűnést, de a magyar változatok ezeknek a visszaadására egyáltalán nem törekszenek, sőt a szótagszámok is nagyon változatos képet mutatnak. A különböző fordításokból adódó nehézségek következtében az azonos dallampárokhoz is különböző szótagszám társul. Az Öreg Graduál a dallamra egy másik húsvéti szöveget is illesztett *Feltámadott Krisztus* szövegkezdettel.

57 Fordítás: „A húsvéti áldozatnak dicséretet áldozzanak a keresztények”.

58 Ba, Bé, Ep, KecG, NagydG, ÖG, Spá.

59 Az Öreg Graduál összesen három prózát közöl húsvét ünnepére: a *Victimae* magyar fordítása mellett egy kontrafaktumot ugyanerre a dallamra, és egy húsvéti Kyrie–tropust, melyet a két tétel között *PROSA II* felirattal jelöl.

A szótagszámok a különböző forrásokban a következőképpen alakulnak:

Sorok száma	Bakócz Graduale ⁶⁰ <i>(Victime paschali)</i>	Batthyány Gradual ⁶¹ <i>(Mi kereszt'eknek)</i>	Öreg Gradual ⁶² <i>(Mi kereszt'yének)</i>	Öreg Gradual ⁶³ <i>(Kontrafaktum: Feltámadott Krisztus)</i>	Spáczai Gradual ⁶⁴ <i>(Gieozedelmes Christusnak)</i>	Eperjesi Gradual ⁶⁵ <i>(Feltámat Chrisusnak)</i>
1	8+7	8+11	8+11	9+7	11+8	10+8
1b	—	—	—	9+7	—	—
2a	7+7+10	8+7+12	8+7+12	7+7+10	8+6+13	7+7+11
2b	7+7+10	6+9+10	6+9+10	7+8+12	6+10+19	7+9+10
2c	—	5+10+9	5+10+9	—	—	—
3a	6+7+8+10	7+6+9+12	7+6+9+13	6+7+6+7+10+13	7+6+9+12	6+7+9+11
3b	6+7+8+10	8+6+10+15	8+6+10+15	—	6+7+11+13	6+7+10+11
4a	8+6+10	6+6+11	6+6+11	10+12	7+9+13	7+10+12
4b	8+6+10	7+11+10	7+11+10	9+9+13	7+10+13	7+8+10
4c	—	—	—	8+8+11+11	—	—
5	4	4	4	4	4	4

7. táblázat⁶⁶

A sorok számát tekintve a táblázat alapján megállapítható, hogy a latin eredetit legpontosabban a Spáczai és az Eperjesi Gradual követi. A Batthyány és Öreg Gradualban a második sorpárból három lett a fordítás következtében, a kontrafaktum pedig lényegesen elszakad az eredeti szerkezettől. Az utolsó – Alleluja – sor négy szótagjából egyedül az Eperjesiben lesz öt szótag, mert csak a „miserere” szót fordítja le („irgalmazz nekünk”), az allelujára már nincs több dallamhangja:

60 GrStr 367.o.

61 Ba 272. szám.

62 ÖG 98. o.

63 ÖG 102. o.

64 Spá 223. o.

65 Ep Nr. 270.

66 A táblázatba öt gradual prózája került, mert a Bélyei, Kecskeméti és Nagydobszai gradualok az Öreg Gradual tételét tartalmazzák hibás kottaképpel.

Eperjesi graduál⁶⁷:

Te győzedelmes kiralyunk Christus irgalmaz nekünk.

Bakócz Graduale⁶⁸:

tu nobis victor Rex, mi- se- re- re, al- le- lu- ya.

A szekvencia hangneme Protus⁶⁹, mely az 1-2. tónus, vagyis a D finális hanghoz tartozó autentikus és plagális hangnemek összeolvadásából jön létre, így hangterjedelme egy undecima, mely alsó *A*-tól a felső *D*-ig terjed. A következő táblázatban a sorok kadenciáit lehet összehasonlítani egymással:

Sorok száma	Bakócz Graduale <i>(Victime paschali)</i>	Batthyány Graduál <i>(Mi kereszt'eknek)</i>	Öreg Graduál <i>(Mi kereszt'yének)</i>	Öreg Graduál <i>(Kontrafaktum: Feltámadott Krisztus)</i>	Spáczai Graduál <i>(Győzedelmes Christus-nak)</i>	Eperjesi Graduál <i>(Feltámat Chrisus-nak)</i>
1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
1b	—	—	—	1,1	—	—
2a	5,1,1	5,1,1	5,1,1	5,1,1	5,1,1	5,1,1
2b	5,1,1	5,1,1	5,1,1	5,1,1	5,1,1	5,1,1
2c	—	5,1,1	5,1,1	—	—	—
3a	1,1,1,1	VII,1,1,1	VII,1,1,1	1,1,1,1,1,1	1,1,1,1	1,1,1,1
3b	1,1,1,1	3,1,1,1	3,1,1,1	—	1,1,1,1	1,1,1,1
4a	5,1,1		5,1,1	5,1	5,1,1	5,1,1
4b	5,1,1		5,1,1	5,1,1	5,1,1	5,1,1
4c	—	—	—	5,1,1	—	—
4d	—	—	—	5,1,1,1	—	—
5	1		1	1	1	1

8. táblázat

67 Ep 232. oldal.

68 GrStr 368. oldal

69 RajMel II. 21.

A dallami kadenciák tekintetében alig van eltérés, a Spáczai és az Eperjesi változata megegyezik a latinnal, a Batthyány és az Öreg Graduál változata a *3a* sorban tér el, míg a kontrafaktum teljesen szabadon kezeli a sorokat. A két táblázatból egyértelműen látszik, hogy a Batthyány és az Öreg Graduál sequentiája szinte azonos. Ezt a változatot követi még a Kecskeméti,⁷⁰ a Nagydobszai⁷¹ és a Bélyei Graduál⁷² is. A magyar változatok ismertetésénél először a latinhoz legközelebb álló prózák kerülnek tárgyalásra.

A 17. század elejéről származó **Spáczai Graduál**ban a tétel *Gieozedelmes Christusnak diczeretit* incipittel⁷³ kezdődik, felirata „Alia prosa in die resurrectionis”.⁷⁴ Az *Alia* kifejezés tehát ebben az esetben nem azt jelenti, hogy több húsvéti sequentia közül a *Victimae* lenne az egyik, hanem több prosa közül egy másik következik, melyet már a föltámadás ünnepén lehet énekelni. A dallam lényegét tekintve megegyezik a többi protestáns forrás változatával, csak a fordítások különbözősége miatt figyelhető meg egy-egy jelentéktelen dallami változás. A latin tételhez annyiban áll közelebb, hogy a második sorpár nem ismétlődik meg háromszor. Ezt a változatot az teszi különlegessé, és ebben eltér a többi forrástól, hogy az utolsó *4b* sorába beillesztették a *Krisztus feltámadá, mi bűnünket elmosá* kezdetű népéneket. Ez egy töredékes feljegyzés, mert összesen a népének első két sorát és háromhangnyi folytatását illesztette be a lejegyző kottával a *Higiük igazán Christust* és az *Oh giözedelmes kirali* szövegek közé. Így ez a forrás tartalmazza a legkorábbi magyar nyelvű kottás adatot a legismertebb húsvéti népének dallamáról.⁷⁵

4b. Higiük igazán Christust fel tá - ma - dot - nak ha - lot - ta - i - ból.

*Christus fel tá - ma - da, mi bűnünket el mosá,*⁷⁶ *mar mi mind,*

70 Kecskeméti Graduál, 1637-81; MTAK K 74.; M. Cod. 2-r76. 614.p (C 117): 103. o.

71 Ez a forrás kotta nélkül csak szöveget közöl, bár a vonalak meg vannak húzva a hangjegyek számára.

72 Bélyei Graduál, 1642-1653; Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Kézirattár R. 507. Stoll 64. (C 114): 107. o.

73 Spá 223. o.

74 Fordítás: *másik szekvencia a föltámadás napján.*

75 Ferenczi Ilona: „Krisztus feltámadá. Magyarországi egy- és többszólamú adatok a 16-17. századból”, In: *Zenatudományi Dolgozatok* (Budapest, 1979): 85-98.

76 A forrásban hibásan szerepelnek a „elmosa” szó felé eső hangok, helyesen: *efd* lenne.

Oh giözedelmes kirali ir- galmaz mi nekünk, al - le - lu - iah.

A dallamhangokat egymás mellé rakosgatva kiderül, hogy a sequentia a „halottaiból” szó után az „Oh giözedelmes”-nél folytatódik, vagyis, hogy a „Krisztus feltámadá” utólagos betoldás. A „halottaiból” szó után a szövegben egyedül a pont, a dallamban pedig az ütemvonal-szerű elválasztó jel utal arra, hogy itt nem a prosa folytatódik, hanem valami más következik. Viszont a betoldás után megtévesztő a tételhez való visszatérés, mivel a kanciót nem írja le végig, és mindenféle jelzés nélkül – a „mar mi mind” szöveg után beírt vessző kivételével – folytatja a félbehagyott sort. Arra, hogy a népének miért éppen a sequentiában jelenik meg, egyfelől a több évszázados hagyomány ad magyarázatot, másfelől pedig az, hogy a kora protestáns istentiszteletben a gyülekezet a mai ember számára sokkal nagyobb intenzitással vehetett részt. A húsvéti főistentisztelet legünnepebb tételébe spontán hitvallással kapcsolódhatott be a nép a „Higgyük igazán” felszólításra, majd ennek eléneklése után a kórus befejezte a liturgikus éneket.⁷⁷

Az **Eperjesi Graduál** darabja egy másik, az előzőhöz képest eltérő szövegfordítást hoz *Fel támat Christusnak háladással* incipittel. Utolsó sora elé szintén beékelődik a *Krisztus feltámadá* húsvéti népének, melynek csak a szövegkezdeté⁷⁸ maradt fenn ebben a forrásban. Dallama kisebb változtatásoktól eltekintve megegyezik a többi graduáléval. Ezek a változtatások szintén a fordításból adódó szótagszám eltérésekből fakadó dallami bővülések. A latin szöveget szabadabban fordítja a szerző, és ezáltal már az első sorban eltér a Spáczai Graduál szövegétől: *Giözedelmes Christusnak* helyett *Fel támat Christusnak háladással* kezdődik a tétel.

A 17. század első feléből a fentiekén kívül még két graduál utal a húsvéti sequentia és a népének összekapcsolódására. Az egyik a **Kecskeméti Graduál**,⁷⁹ mely kéziratban a végéhez utólag írták be a népének kezdő szövegsorát (*Christus föl tamada*), tehát nem az utolsó sor elé ékelődött be, mint a Spáczay és az Eperjesi Graduálokban.

77 Karasszon Dezső: Bevezetés a magyar református egyházzene világába. (Budapest: Kálvin János Kiadó, 2008): 83-89.o.

78 „Christus felta”.

79 Felirata: *In die Resrectionis: Mi körösztyenök aldozzunk: megegyezik az Öreg Graduál azonos tételével.*

A másik a szintén az Öreg Graduálon alapuló *Béllyei Graduál* húsvéti sequentiája⁸⁰ – *Mi keresztének áldozunk* incipittel – melybe a *Tudjuk Christust igazan halottaiból föl tamadt(-nak lenny)* sor után a lap alján a következő utasítás olvasható:

Hic iam poteris habere pro Communi Cantione

*Christus fel tamada Mar mind örülljünk.*⁸¹

A sequentia tehát zeneileg közeli kapcsolatban áll ezzel a régi húsvéti népénekkal, gyakran kapcsolódott a húsvéti liturgikus drámákhoz. A húsvét éjszakai virrasztó zsolozsma utolsó rezponzóriumát húsvéti drámai játékká bővítették, és ezt zárták le a *Christus surrexit* kezdetű népénekkal, mely már az ezredforduló táján jól ismert darab volt Európa-szerte. Gyakran a *Victimae* szekvenciába szúrták bele, így a liturgikus énekbe a nép is bekapcsolódhatott a saját szavaival. Ezután évszázadokig tropusként beékelhető volt egyes vidékeken a darabba, mely a *Scimus Christum* szakasszal szerkezeti és motivikus rokonságot is mutat. Középkori magyar szertartáskönyvek is előírják a *Victimae*-nek a *Christus surrexit* kancióval való befejezését. Az egri szertartáskönyv⁸² Húsvét Hétfőjén a misében említi először a szekvenciát:

Prosa: Victimae paschali laudes.

A következő napon, kedden hozzáteszi,⁸³ hogy a prosában a *Christus surrexit*-et kell mondani, a nyolcad után pedig csak a vasárnapokon kell énekelni. A kanciót tehát a *Victimae paschali* vége felé kellett tropus-szerűen betoldani. Egerben a húsvéti időben csak a vasárnapokon, egészen az Úr mennybemeneteléig volt előírva ez az ének a misékben.⁸⁴ A reformáció után pedig néhány protestáns graduál ezzel a toldással együtt kottázta le a magyarra fordított *Victimae*-t.

80 Bé 107. oldal

81 Nyersfordításban így hangzik: Itt azonnal lehet énekelni a „*Christus fel tamada Mar mind örülljünk*” kezdetű közösségi éneket

82 OrdAgr 323. o.

83 uo. 324. oldal: „És a prosában mondjuk: *Christus surrexit*, de a nyolcad után csak a vasárnapokon mondjuk.”

84 uo. 325. oldal: „Prosa: *Victimae paschali*. És vasárnapokon egészen az Úr mennybemeneteléig, és az ünnepeken is a fent mondott prozát a *Christus surrexit*-tel mondjuk.”

Az előző tételekhez képest egy újabb fordítást hoz az *Öreg Graduál*, melyben a magyar változat *Mi keresztyének áldozzunk* szövegkezdettel indul. ⁸⁵

Mi Keresztyének áldozzunk dicsiretekkel húsvéti báránynak.

Összevetve a Bakócz Graduale-ban ⁸⁶ található azonos tétellel az a legszembeűnőbb különbség, hogy ebben a forrásban a második párvers egy harmadik taggal bővült (*2a, 2b, 2c*) ⁸⁷ mely csakis a fordítással magyarázható. A második párvers második fele így hangzik:

„Halál és az élet csudaképpen meg ütközének,
életnek fejedelme megh hala.” ⁸⁸

A fordító a latin *dux vite mortuus regnat vivus* szöveget nem úgy fejezte be, hogy az élet fejedelme élve uralkodik, hanem, hogy meghalt, a csatában elveszett. Ezért még egy sorra volt szüksége ahhoz, hogy ezt a gondolatot tovább vigye, és nyomatékosan meg tudja magyarázni híveinek, hogy Krisztus nem maradt a halálban, hanem feltámadt, uralkodik és üdvözít:

„De fel támada menyben immár uralkodik őriz,
szabadít, és minket üdvözít.” ⁸⁹

A mondatnak úgy lesz értelme, ha az első szakasz a „De feltámadá” szövegig tart, a második pedig a *menyben* szónál kezdődik, mivel nem a mennyben támadt fel – ahogy azt a szöveg vessző nélkül sugallaná – hanem a mennyben már uralkodik. Ezáltal teljesen felborul a sorszerkezet, mely a kadenciákat nem érinti, csak a szótagszámok alakulását. Ez a forma ily módon csak a fent említett magyar forrásokban található meg, nincs latin előzménye, tehát protestáns ízléssel bővített szövegnek tekinthető, amely a párversek szerkezetét nem veszi figyelembe.

A sequentia dallama a Bakócz Graduale-t követi néhány felszín érintő változtatással. Ezek a változatok a szöveg fordításából adódnak, melyek következtében a dallam a latin mintához képest bővíthet vagy rövidülhet a

85 ÖG: 98. o.

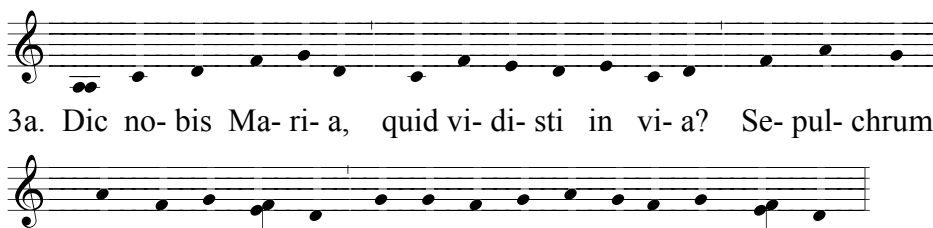
86 GrStr 367. o.

87 Ugyanez történik a Batthyány Graduál változatában is.

88 Latinul a „Bakócz” Graduale szerint ugyanez a sor: „Mors et vita duello confluxere mirando, dux vite mortuus regnat vivus.”

89 A szöveg helyes tagolása: „De feltámadá, menyben immár uralkodik, őriz, szabadít és minket üdvözít.”

szótagszámoktól függően. Erre egy jellemző példa a 3a sor vége:⁹⁰

3a. Dic no- bis Ma- ri- a, quid vi- di- sti in vi- a? Se- pul- chrum
Chri- sti vi- ven- tis, et glo- ri- am vi- di re- sur- gen- tis,

Ugyanez a sor az Öreg Graduál⁹¹ szerint a következő:

3a. Mond megh nekünk Má- ri- a, mit lát- tál az u- ton. É- lő Christusnak
kopor- só- ját, és fel tá- ma- dá- sá- nak di- cső- sé- gét lát- tam.

A kadencia-táblázatból és a két azonos sor latin és magyar változatának tényleges összevetésekor feltűnő, hogy a magyar nem minden esetben veszi figyelembe a sor tagolódását. Ha a szótagszám úgy kívánja, a cezúrát egy hanggal odébb helyezi (a *Maria* szó csúszott el ily módon). Ennek következtében a 3a sor első szakaszának záróhangja nem a finális *D* lesz, hanem az alatta lévő *C*, mely a latin változatban a második szakasz indító hangja. A fordítás folyamán a szótagszámok miatt gyakran szükség lehetett a melizmák felbontására is. Ezt a technikát alkalmazza a fordító a 4b szakasznál:

Bakócz Graduale:⁹²

4b. Sci- mus Chri- stum sur- re- xis- se, ex mor- tu- is ve- re,

Öreg Graduál:⁹³

4b. Tudgyuk Chris- tust i- ga- zán halottaiból fel támadtnak lenni.

90 GrStr 367. oldal 5. sor

91 ÖG 99. oldal 2. sor vége

92 GrStr 367. oldal utolsó sor

93 ÖG 100. oldal 1. sor

A két protestáns graduál szekvenciája között egyedül a fordításban található némi eltérés. Az Öreg Graduál a 3a sor végét így fordítja:

Élő Christusnak koporsóját, és feltámadásának dicsőségét láttam.

Ezzel szemben a Batthyány Graduál fordítása:

Élő Christusnak koporsóját, és feltámadotnak dicsőségét láttam.

A két változatban a Batthyány variánsa áll közelebb a latin verzióhoz: *et gloriam ... resurgentis*, azaz szó szerint a feltámadónak dicsőségét. Ezzel szemben az Öreg Graduál egy alig észrevehető módosítást hajt végre a fordításon: *feltámadásának dicsőségét*. Ez azzal magyarázható, hogy a Batthyány korábban keletkezett, mint az Öreg Graduál, így elképzelhető, hogy a később összeállított énekeskönyv szerkesztői némi magyarosításra törekedtek, ezért változtathattak a fordításon.

Az **Öreg Graduál** még egy üdvtörténeti összefüggéseket taglaló, tanító jellegű prosát is alkalmaz ehhez a dallamhoz *Fel támadot az Christus nekünk* incipittel, mely egy önálló szövegű kontrafaktum. A tétel a húsvéti Prosák között a harmadik helyen található Prosa III felirattal.⁹⁴ A két táblázatból világosan látszik, hogy a kontrafaktum tér el legjobban a latin szekvenciától. A szerző nagyon szabadon kezeli az eredeti dallamot. Az első magában álló sort úgy alakítja át párverssé, hogy a szótagszámok is megegyeznek:

1a. Feltámadott az Krisztus nekünk, örülünk kereszt-tyé-nek.

1b. Megrontá az halált az poklot, minket megszabadítá.

A továbbiakban azonban nem veszi figyelembe sorszerkezet szabályait, hanem szabadon alakítja azt. Az első párvers után a második szakaszban nem hoz harmadik tagot, mint az előző két példánál, ez a rész így megőrzi szabályos párvers jellegét. A 2a és 2b sorpárban lévő hanghibákat a latin, illetve a kettő összevetésével könnyen lehet korrigálni. A 2a sor harmadik szakaszában két hang fel van cserélve egymással, míg a 2b sorban egy terccel elcsúszott a második szakasz *D* zárлата:

Eredeti⁹⁵:

(2a) vigasz- **talván** őket ne fél - né - nek.

Javítás:

(2a) vigasz- **talván** őket ne fél - né - nek.

Eredeti⁹⁶:

(2b) az Szent Asszonyálla- **tok- nak**,

Javítás:

(2b) az Szent Asszonyálla- **tok- nak**,

A harmadik verspárt viszont úgy kezeli szabadon, hogy a *3a* sor első szakaszát (*Dic nobis*) megismétli, majd utána jön a sor folytatása, de párja már nincs ennek a dallamsornak, így ebből nem jön létre sorpár:

3a. Meg- ír- ták vólt ré- gen ezt az Szent Pró- fé- ták is.

Meg- mu- tat- ta va- la Is- ten ezt sok je- gyek- kel. Józsefnek, Sámsonnak

dolgaiban, Jónásnak Ceth hal- ból meg szabadí- tá- sá- val.

A negyedik sor három tagból áll, melyekből a *4b* és a *4c* felel meg teljesen a párvers követelményeinek, az *4a* csonka maradt:

4a. Hinnünk kell, hogy Krisztus fel támadott, hogy véle össze

95 ÖG 102. oldal 3. sor

96 ÖG 102. oldal 5. sor

mi is fel támad - has - sunk.

4b. Hisszük Krisztust, hogy fel támadott ellenséginket megron- tot- ta,

az halált megölte, minket megszaba- dí- tott.

4c. Hisszük, hogy megigazított Szent Atyának bé- a- ján- lott,

hogy mi is ő vé- le együt él - hes - sünk.

Az utolsó sort az előző vershez lehet kapcsolni, így megmarad a záró *Alleluja* sor is, de ebben az esetben a 4c már nem lesz annyira szabályos párja az előző verseknek.

A szöveg a feltámadás tényéből kiindulva először felsorolja, hogy kiknek jelent meg a Feltámadott, majd ószövetségi példákkal igazolja ennek érvényességét, végül a jelen gyülekezethez szól, hogy azért kell hinniük ebben, mert csak így támadhatnak fel mindannyian vele együtt, és ezért dicsérik az Úr Istent. Tehát olyan, mintha egy óprotestáns húsvéti prédikáció kivonata lenne.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a graduálok tanúsága szerint a protestáns húsvéti istentiszteletek számára egyedül a *Victimae paschali laudes* sequentiát fordították le. A magyar változat hét graduál forrásban került lejegyzésre, ezek közül azonban csak három változat különbözik egymástól, mert a többiben azonos darab található. Különáll az Eperjesi és a Spáczai változata, de megegyezik a Batthyány, az Öreg, a Kecskeméti, a Nagydobszai és a Bélyei graduálokban. A *Krisztus feltámadá* kezdetű ének nem minden forrásban jár együtt a sequentiával. Az Eperjesi és a Spáczai az utolsó sorba illeszti be, míg a Bélyei és a Kecskeméti graduálok a lap alján illetve a darab végén utalnak a kanció éneklésére, a Batthyány és az Öreg Graduálban pedig nincs nyoma a népéneknek.

A szekvenciát a graduálok tanúsága szerint kiemelten fontosnak tartották az óprotestáns ünnepi istentiszteletre szánt énekek között. Legnagyobb jelentősége pedig abban rejlik, hogy miután egy teljes értékű zeneműről van szó, egy olyan szép

középkori húsvéti költeményt tartottak életben eredeti, teljes formájában, melyet a tridenti zsinat után önkényesen megcsonkítottak. Ezek tudatában pedig ki lehet jelenteni, hogy a graduálok a középkori húsvéti szekvencia eredeti hiteles formáját hagyományozták.

2.4. Rex omnipotens die hodierna

Európa-szerte a legelterjedtebb és legismertebb korai sequentiák a szentgallen-i bencés kolostorban működő Notker és követőinek énekei voltak. A magyar hagyományban ezek a korai tételek főként a régi nagy ünnepek liturgiáiban megőrizték uralkodó helyüket. A mennybemenetel ünnepére készült *Rex omnipotens* is egy ilyen nemzetközileg ismert⁹⁷ darab, mely a sequentiák ezen régi, notkeriánus csoportjába tartozik. A német kéziratokban jelentéktelen szerepet játszott, inkább limogesi kapcsolatainkat hangsúlyozza.⁹⁸ A műfaj első korszakának fő jellemzője a szabályozatlan verselés, melynek következtében különböző hosszúságú sorok váltakoznak. A sequentia általában egy önálló sorral indul, melyet verspárok követnek. Előfordul azonban, hogy az ismétlés során a sorok belső tagolása is megváltozik. Több versszakpár után pedig általában egy pár nélküli vers zárja a tételt. A verspárok vége ritkán gyenge rímben összecsendülhet, de erre a darabra ez nem jellemző.

Szövege nem követ szilárd versformát, melynek következtében a tétel beszédszerűen hat, olyan mint egy elénekelt szónoklat. Az első mondatokban megadja a mű témáját, azonosítja a mennybemenetel ünnepével, mely a 2b versben konkretizálódik: „*Victor ascendit celos, unde descenderat.*”⁹⁹ A következő strófákban (3-5) röviden elbeszéli a húsvét utáni eseményeket Jézus tanítványokhoz intézett szavait is beleszőve, majd a mennybemenetel eseményét írja le az aznapra előírt Epistola¹⁰⁰ alapján, mely szentírási szakasz idézése alkalmas arra a szerzőnek a szövegbe beleszótt egyfajta igemagyarázatra is. A költemény pedig egy szép könyörgéssel fejeződik be.

A sequentia magyar fordítása megtalálható a *Batthyány*,¹⁰¹ az *Öreg*¹⁰² és a *Nagydobszai*¹⁰³ graduálokban. Az utóbbiban csak szöveggel¹⁰⁴ jegyezték le, bár a vonalakat meghúzták a kotta számára, de azok üresen maradtak. Felirata: *Prosa in die As.* A *Batthyány Graduálban*¹⁰⁵ a tétel felirata: *Prosa Ascensionis.* Ebben a

97 GrStr 78. old.

98 RajMel I. 34a.

99 GrStr. 377. o.

100 Apostolok Cselekedetei 1, 1-11.

101 Ba 273. szám

102 ÖG 120. oldal

103 Nagydobszai Graduál; 17. század eleje-1696, Budapest, Ráday Könyvtár K - 0.376.

104 Szövege megegyezik az Öreg Graduállal

105 RG 330. oldal

kéziratban a prosák között található, előtte a húsvéti *Mi kereszt'enek aldozzunk*, utána pedig a pünkösdi *Sancti Spiritus* áll. Az **Öreg Graduál** a mennybemeneteli tételek¹⁰⁶ közé helyezte, előtte a *Galileábéli férfiak* kezdetű introitus olvasható, utána pedig mennybemeneteli antifonák sorozata áll, ezért felirata egyszerűen: *PROSA*. A következő táblázatban a két dallammal olvasható graduál azonos tételeinek a szótagszámait lehet összehasonlítani a latin dallammal:

Sorok száma	Bakócz Graduale (<i>Rex omnipotens</i>)	Batthyány Graduál (<i>Az Mindenható Király</i>)	Öreg Graduál (<i>Az Mindenható Király</i>)
1	5+6	5+7	5+7
2a	6+7	5+8	5+8
2b	5+8	5+8	5+8
3a	5+6	5+7	5+7
3b	5+6	5+7	5+7
4a	9+6	9+7	9+7
4b	9+6	8+12	8+12
5a	8+9	9+10	9+10
5b	7+10	7+8	7+8
6a	4+5+6	5+5+6	5+5+6
6b	4+5+6	5+5+6	5+5+6
7a	8+4+10	7+7+10	7+7+10
7b	8+5+9	8+5+11	9+5+11
8a	6+6+10	6+9+4	6+9+4
8b	5+7+10	5+6+10	5+6+10
9a	5+12	5+11	5+11
9b	5+11	5+11	5+11
10a	4+8+6	4+8+8	4+8+8
10b	4+7+8	4+5+10	4+5+10
11a	9+13	9+13	9+13
11b	9+12	11+12	11+12
12a	6+7+5+7+7	6+7+6+7+10	6+7+6+7+10
12b	6+7+6+7+7	6+7+6+7+9	6+7+6+7+9
13	4+7	4+8	4+8

9. táblázat

106 ÖG 117-128.o (*IN DIE ASCENSIONIS DOMINI*)

Szembetűnő, de ezekre a korai tételekre jellemző, hogy a versszakpárok a latin dallamban sem mindig szabályosan követik egymást. Még a versszakpárokon belül is eltolódhat egy cezúra. A 2a és 2b versszakoknál a szöveg tagolása miatt a szakaszhatár nem ugyanarra a helyre kerül, a metszéspont a második sornál egy hanggal eltolódott:

Bakócz Graduale:¹⁰⁷

2a. Mundo tri-umphali redempto potenti- a

2b. Victor ascendit celos, unde descenderat.

A magyar változatban ugyanez a hely a párvers mindkét szakaszában egyformán tagolódik:

Öreg Graduale:¹⁰⁸

2a. mind ez vi- lá- got nagy ha- tal- má- val meg vál- tá.

2b. Győ- ző- de- lem- mel az meny- or- szág- ban fel mé- ne.

A következő hasonló hely az ötödik sorban olvasható:

Bakócz Graduale:

5a. Et misit eos in mundum baptizare cunctas animas

5b. In Patris et Fi- li- i et Sancti Spiritus clementi- a.

Míg az előző példánál a két felsor dallama teljesen megegyezett, csak a tagoló cezúrajel került egy hanggal előrébb, addig ezen a helyen a dallamban variálódás

107 GrStr 377. oldal

108 ÖG 120. o.

történik. Ugyanez a magyar változatban a következőképpen szól:

Öreg Graduale:¹⁰⁹

5a. És kül- dé ő- ket ez vi- lág- ra ke- rez- tel- ni min- den em- be- re- ket.

5b. A- tyá- nak és Fi- ú- nak és Szent Lé- lek- nek ne- vé- ben.

Ezen a helyen is variálódik a két verspár.

A hetedik sorpárnál a latin dallamban a melizmák felbontása figyelhető meg. Az első szakasz teljesen megegyezik, a második és harmadik viszont a szöveg eltérő szótagszáma miatt úgy alakul, hogy a *vobis* feletti pes-t a verspár második tagjában felbontja, hasonlóan alakul az utolsó szakasz is:

Bakócz Graduale:¹¹⁰

(7a.) mittam vo- bis Spiritum Paraclitum in terris,

(7b.) in Jherusalem, Jude- a sive Sa- ma- ri- a.

A nyolcadik sorpár három részre tagolódik, melyben a harmadik azonos, az első és második szakaszban azonban a szótagszámok változása miatt a szerző dallami bővüléseket iktat be:

Bakócz Graduale:

8a. Et cum hoc dixisset, videntibus illis

8b. Suscepit e- um ab e- orum oculis,

A kilencedik sorpár két szakaszból áll. A másodiknál a 9b sorban össze kell vonjon két szótagot a szótagszám változása miatt:

109 ÖG 121. o.

110 GrStr 378. oldal

9a. Ecce stetero amicti du- o viri in veste alba

9b. Juxta dicentes: quid admira- mi- ni celorum alta?

A tizedik sorpár újra három egységre tagolódik. Ezen a helyen a második és harmadik szakasz közti tagolás szintén elcsúszott a szöveg miatt, a *10b* sorban a cezúra két hanggal előrébb került:

10a. Jesus enim, qui assumptus est a vobis ad Patris dexteram,

10b. Ut ascendit, ita veniet, querens talenti cum missi lucra.

A *11a* és *11b* sorok között a második szakaszban csak egy szótagnyi eltérés van:

11a. hominem quem creasti, quem frau- de subdola

11b. et captivum secum tra- xit ad tartara.

Az utolsó *11b* sorpár hiányzik a kódexből, viszont a darab vége az Esztergomi Missale Notatum¹¹¹ alapján rekonstruálható.

Ugyanezt a technikát lehet látni több sequentia protestáns változatánál is, ahol a magyar szerzők hasonló megoldásokkal oldották meg a fordításból adódó problémákat. A 9. táblázatban jól látszik, hogy a két protestáns karkönyv szövege szinte teljesen megegyezik egymással, egy-egy jelentéktelen különbségtől eltekintve, amely nem érinti a szótagszámok alakulását.¹¹²

A *7b* sor első szakaszában apró különbség mutatkozik a két magyar változat között:

¹¹¹ MissNot f 339

¹¹² pl. győzedelemmel - győzodelemmel, el küld - és küldé, elmúlván - elmúlva, küldöm - küldém, és az fényes köd - és nagy köd, ismétlen - isméglen, ítélni - ítélni.

Öreg Graduál:

7b. És lesz- tek énnékem tanúim

Batthyány Graduál:¹¹³

7b. És lesztek nékem tanú- im

Bakócz Graduale:

6b. Et e- ri- tis michi testes

Az Öreg Graduál a *nékem* helyett *énnékem*-et mond, ezért erre a helyre beiktat egy *c*-hangot. Ez a változat a latinhoz közelebb áll a *lesztek* szó feletti clivis miatt, a Batthyány Graduál pedig a folytatásban egyezik meg, bár a melizmát felbontja.

A sequentia hangneme tetrardus,¹¹⁴ mely a 7. és 8. tónus, azaz a *G* finális hanghoz tartozó autentikus és plagális hangnemek összeolvadásából jön létre. Hangterjedelme egy undecima (alsó *C*-től a felső *F*-ig), tehát nagy ambitust jár be. A következő táblázatban a sorok kadenciáit lehet összevetni egymással:

Sorok száma	Bakócz Graduale (<i>Rex omnipotens</i>)	Batthyány Graduál (<i>Az Mindenható Király</i>)	Öreg Graduál (<i>Az Mindenható Király</i>)
1	4,1	4,1	4,1
2a	4,1	2,1	1,1
2b	2,1	2,1	1,1
3a	V,1	V,1	V,1
3b	V,1	V,1	V,1
4a	IV,1	IV,1	IV,1
4b	IV,1	IV,1	IV,1
5a	1,1	1,1	1,1
5b	4,1	4,1	4,1
6a	2,4,1	2,4,1	2,4,1
6b	2,4,1	2,4,1	2,4,1
7a	IV,1,1	IV,1,1	IV,1,1
7b	IV,1,1	IV,1,1	IV,1,1

113 RG 273. o.

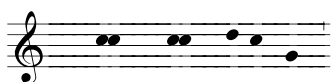
114 RajMel I. 34a.

8a	5,4,1	5,4,1	5,4,1
8b	5,4,1	5,4,1	5,4,1
9a	1,5	1,5	1,5
9b	1,5	1,5	1,5
10a	4,4,5	4,4,5	4,4,5
10b	4,4,5	6,4,5	4,4,5
11a	VII,1	VII,1	VII,1
11b	VII,1	VII,1	VII,1
12a	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1	4,5,4,5,1
12b	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1
13	VII,1	VII,1	VII,1

10. táblázat

A sequentiák zeneiségére jellemző, hogy a hangterjedelmet regiszterekre bontja, és fel is használja a terjedelmes kompozíció megszerkesztésénél. Ennél a tételnél a dallam a hetedik stróféig szinte egy helyben mozog a *G* és *C* gerinchangokra fűzve, majd az alsó régiót is bejárja az alsó *C*-ig, melyen többször kadenciázik. A nyolcadik versben megemeli a dallamgerincet a felső *D*-ig, a következő két verspárban pedig mindig egyre magasabb hangot ér el, míg feljut a felső *F*-re, mely csúcspontja lesz a darabnak. Ezekben a strófákban a dallam is kvinten kadenciázik. A tizenegyedik versszakban visszatér a *G* finálisra, majd a tizenkettődikben a darab utolsó tetőpontjaként újra *D*-n kadenciázik. A záró versben pedig újra visszalép a *G-C* tartományba. A tételen belül végig jellemző a sorok háromhangos *F-G-G* és *C-D-D* zárlata, mely szintén gyakori a régi szekvencia-reperotárban.¹¹⁵

A kadenciák összevetésekor kiderül, hogy a latin változatnál sem egyezik meg minden szakasz vége pontosan (*2a-2b* és az *5a-5b* versszakpároknál). A protestáns forrásoknál szintén a második sorpár kezdetében mutatkozik különbség:

Öreg Graduál:¹¹⁶

2a. Mind ez vilá- got

2b. Győződelem- mel

115 Crocker 2001. (Style in early examples)

116 ÖG 120. o.

Batthyány Graduál:¹¹⁷

2a. Mind ez vilá- got

2b. Győzedelem- mel

Bakócz Graduale:¹¹⁸

2a. Mundo tri- umphali

2b. Victor ascendit

Egyedül az Öreg Graduál változata lép *G*-re. A latinban jól látható, hogy a szöveg szótagszámai miatt a két szakasz metszéspontja elcsúszott egymáshoz képest, ezért nem egységes a kadencia. Ennek ellenére az Öreg Graduál variánsát is el lehet fogadni, mely mindkét szakasznál egységesen *G* hangon kadenciázik.

A ötödik versszaknál egységes mind három forrás az *a* és *b* sorok zárlatainak tekintetében:

Öreg Graduál:

5a. És küldé őket ez világra

5b. Atyának és Fi- ú- nak

Batthyány Graduál:

5a. És küldé őket ez világra

5b. Atyának és Fi- ú- nak

Bakócz Graduale:

5a. Et misit e- os in mundum

5b. In Patris et Fi- li- i

Az *5b* sornál a két protestáns forrás beiktat egy pes-t, a Batthyány *f a*, az Öreg pedig *g a* hangokkal. Ebben az esetben viszont az Öreg Graduál áll közelebb a latin változathoz.

A következő szembetűnő különbséget a *10b* sor mutatja:

Öreg Graduál:

10b. Mint fel méne, ekképpen el jó,

Batthyány Graduál:

10b. Mint fel méne, ekképpen el jó,

117 RG 272. o.

118 GrStr 377. o.

Bakócz Graduale:

10b. Ut ascendit, i- ta veni- et, querens

A verspár első szakaszában a Batthyány Graduál a latin változattól is eltér, melynek következtében a kadenciája is más lesz. A 12a sor negyedik szakaszának záró hangja csak az Öreg Graduálban tér el a másik két változattól:

Öreg Graduál:

12a. honnan egyszer le esék

Batthyány Graduál:

12a. honnan egyszer le esék

Bakócz Graduale:

12a. unde primum corru- it

Míg a második szakaszban mind a három forrás a kvinten kadenciázik, a negyedikben az Öreg Graduál változata újra a kvinten áll meg, míg a másik két változat visszalép a kvártra. Ebben az esetben az is feltételezhető, hogy talán a graduált szerkesztő lelkészek javíthattak bele a tételbe.¹¹⁹

Az záró magában álló sor második szakaszánál van még egy különbség, melyben a protestáns források eltérnek egymástól és a latin változattól is:

Öreg Graduál:

13. énekel- lyünk dí- csí- re- tet.

Batthyány Graduál:

13. énekel- lyünk dí- csí- re- tet.

Missale Notatum:¹²⁰

13. ca- na- mus al- le- lu- ja.

Itt szintén az Öreg Graduál változata áll közelebb a latin eredetihez, bár a záró melizma egy szekunddal lejjebb csúszott. A következő fejezetben tárgyalt *Sancti*

¹¹⁹ Ilyen jellegű javításokra utal az Öreg Graduál előszava.

¹²⁰ A Bakócz Graduale-ból ez a sor hiányzik, ezért az esztergomi Missale Notatum alapján lett pótolva.

Spiritus sequentia viszont szintén a *Rex omnipotens* dallamára készült, és ott a záró melizma már megfelel a latin változatnak. Ezek alapján a javított változat a következő:

énekel- lyünk dí- csí- re- tet.

A *Rex omnipotens* mennybemeneteli tétel valószínűleg a sequentiák legkorábbi rétegéhez tartozik. Ezt támasztja alá a sorok belső tagolásának szabálytalansága is. A táblázatokból jól látszik, hogy ebben a darabban nem érvényesül maradéktalanul a versszakpárok szabályos rendszere, sokszor a szótagszámok és kadenciák is eltéréseket mutatnak, melyeket a protestáns fordításokban is meg lehet figyelni, de ettől a darab ugyanolyan értékes marad. Sőt jelentősége abban áll, hogy míg a tridenti zsinat ezt a sequentiát is kivette a gyakorlatból, a graduálok anyanyelven még legalább egy évszázadig tovább tudták éltetik.

2.5. Sancti Spiritus assit nobis gratia

A *Sancti Spiritus* kezdetű sequentia szintén a régi típus egyik fontos darabja, a 9. század második feléből származik. Szövege a műfaj atyjaként számon tartott szentgalleni szerzetes, Notker Balbulus műve.¹²¹ Az Európa szerte ismert tétel pünkösdi ünnepére készült és az előző fejezetben tárgyalt *Rex omnipotens* dallamára íródott. Szövege akklamációk sorozatából áll, mely a Szentlélek tulajdonságairól és a hozzá intézett kérésekből áll.¹²² Szerzője nemcsak a pünkösdi textusokra korlátozta magát, hanem gazdag bibliaismerettel rendelkezvén mesterien egymás mellé illesztette azokat a helyeket, melyek kapcsolatba hozhatók a Szentlélek titokzatos munkájával. Az első öt verspárban a Szentlélek bennünk lévő munkájáról beszél, majd a hatodik verstől egy üdvtörténeti áttekintés következik. A Szentlélek munkájával kapcsolatban a szöveg kiemeli a prófétákat (7a) és apostolokat (7b), mint akik hosszú időn át a Krisztus nevét viselték. Majd a 8a verstől elkezdődik a történet a legelején, a teremtésnél, amikor Isten lelke lebegett a vizek felett (8b). A szerző a Szentlélek munkáját látja a keresztségben (9a), a pünkösdi eseményekben (9b), különösen a bábéli nyelvzavar és vallási káosz (10a) orvoslásában. A „sok nyelveken osztott világot” után a „szerzések” a vallási elkülönülésre vonatkoznak (*Tu divisum per linguas mundum / et ritus adunasti, Domine*). A tizenegyedik strófától pedig a Szentlélekhez intézett könyörgésekkel fejezi be a költeményt. Szövegének tartalmi fölépítése tehát a következő:

1. rész: miért van nekünk szükségünk a Szentlélekre (1-6b),
2. rész: történelmi illusztrációk segítségével mire képes a Szentlélek (7A-10b),
3. rész: könyörgések (11a-12b).¹²³

Az utolsó sorpár lesz a darab érzelmi csúcspontja, melyben a felső F-el a kompozíció hangterjedelme undecimára egészül ki. A szöveg utolsó sora önálló dallamot kap, utána pedig utolsó utáni sorként a darab mottója, a legelső hangzik el még egyszer. A dallam a *Rex omnipotens*-től a kilencedik versben tér el. Míg a mennybemeneteli tétel dallama ezen a ponton már eléri a felső E hangot, addig a *Sancti Spiritus* a G finalist járja körül és sorvégi kadenciájuk sem azonos:

121 GrStr 78. old.

122 Crocker2001: 4. Style in early examples

123 Karasszon 2008: 74-83.

Az Mindenható/Rex omnipotens:¹²⁴

Az Szent Lélek/Sancti Spiritus:¹²⁵

A tizedik versben a pünkösdli tétel szintén mélyebb járású a mennybemenetelihez képest. A *Sancti Spiritus* – úgy mint az előbbi helyen – egy kvárttal, majd egy kvinttal van lejjebb transzponálva, de a folytatásban már újra azonos a két dallam:

Az Mindenható/Rex omnipotens:¹²⁶

Az Szent Lélek/Sancti Spiritus:¹²⁷

A protestáns források közül ez a szekvencia megtalálható a *Spáczai*,¹²⁸ a *Batthyány*,¹²⁹ az *Öreg*¹³⁰ és a *Nagydobszai* graduálokban. A *Spáczai*ban a következő felirat olvasható a darab előtt: *Alia in die pentecostes*. Előtte a húsvéti *Gieozedelmes Christusnak dicseretit*, utána pedig a nagybőjti *Nagi siralommal* kezdetű prózák állnak. Az *Öreg Graduálban* a pünkösdli tételek¹³¹ között található, előtte egy pünkösdli introitus, a *Szent Léleknek harmattját*, utána pedig egy invitatórium¹³² áll, felirata egyszerűen *PROSA*. A *Nagydobszai Graduálban* címe a következő: *In festo Pentecostis*, de ebben a forrásban csak a szöveggel olvasható. A szótagszámok a különböző graduálokban - összevetve a latin sequentiával¹³³ is - a következőképpen alakulnak:

124 ÖG 122. o. 9a vers: „Imé mellettek”.

125 ÖG 134. o. 9a vers: „Az keresztiséget”.

126 ÖG 123. o. 10a vers: „Mert az Jézus”.

127 ÖG 134. o. 10a vers: „Sok nyelveken”.

128 Spá 223. oldal

129 Ba 274. szám

130 ÖG 132. oldal

131 ÖG 129-146. oldal (IN FESTO PENTECOSTES)

132 ÖG 136. oldal: „Menyben ment Királt”.

133 GrStr 381. oldal

Sorok száma	Bakócz Graduale <i>(Sancti Spiritus)</i>	Batthyány Graduál <i>(Az Szent Lélek ajándéka)</i>	Spáczai Graduál <i>(Az Szent Lélek ajándéka)</i>	Öreg Graduál <i>(Az Szent Lélek ajándéka)</i>
1	5+7	4+8	4+8	4+8
2a	7+8	7+8	7+8	7+8
2b	7+8	7+8	7+8	7+8
3a	5+7	5+7	5+7	5+7
3b	5+7	5+7	5+7	5+7
4a	9+7	10+7	10+7	10+7
4b	9+7	10+8	10+8	10+8
5a	9+8	10+8	10+9	10+8
5b	9+8	9+8	10+8	9+8
6a	4+6+5	4+5+7	4+5+7	4+5+7
6b	4+6+5	4+5+7	4+5+7	4+5+7
7a	8+7+8	8+7+10	8+5+10	8+7+8
7b	8+7+8	9+7+8	9+7+8	9+7+8
8a	5+5+11	5+7+9	5+7+9	5+7+9
8b	5+5+11	5+8+9	8+4+9	5+8+9
9a	5+10	5+10	5+10	5+10
9b	5+10	6+10	5+10	6+10
10a	4+5+10	4+5+10	4+5+10	4+5+10
10b	4+5+10	6+5+10	6+5+10	6+5+10
11a	9+12	9+12	9+12	9+12
11b	9+12	9+12	9+12	9+12
12a	5+6+5+7+7	5+7+5+8+8	5+7+5+8+8	5+7+5+7+8
12b	5+6+5+7+7	5+7+5+7+8	5+7+5+8+8	5+7+5+7+8
13	3+7	4+7	4+7	4+7

11. táblázat¹³⁴

A latin szekvencia szótagszámainak összevetéséből kiderül, hogy a darab a *Rex omnipotens*-hez képest valamivel egységesebb képet mutat. A verselés ugyan még szabályozatlan, különböző hosszúságú sorok váltakoznak benne, de végig érvényesül a versszakpárok rendszere. A magában álló, első mottó jellegű sor után a szakaszok

134 A táblázatban csak azok a graduálok szerepelnek, melyek olvasható dallammal közlik a tételt.

mindig azonos szerkezetet mutatnak, a belső cezúrák nem tolódnak el. A magyar fordításnál azt lehet megfigyelni, hogy sok esetben követi a latin szótagszámokat, mintha erre tudatosan odafigyelt volna a fordító. A versszakpárok között pedig többször alkalmazza a virgulálás technikáját, ezért sokszor nem azonosak az sorpárok.

A sequentia hangneme Tetrardus,¹³⁵ mely a 7-8. tónus, azaz a *D* finális hanghoz tartozó autentikus és plagális hangnemek összeolvadásából jön létre, így hangterjedelme az alsó *C*-tól a felső *F*-ig terjed. A következő táblázatban a sorok kadenciáit lehet összevetni egymással:

Sorok száma	Bakócz Graduale <i>(Sancti Spiritus)</i>	Batthyány Graduál <i>(Az Szent Lélek ajándéka)</i>	Spáczai Graduál <i>(Az Szent Lélek ajándéka)</i>	Öreg Graduál <i>(Az Szent Lélek ajándéka)</i>
1	4,1	1,1	1,1	1,1
2a	1,1	2,1	1,1	1,1
2b	1,1	2,1	2,1	1,1
3a	V,1	V,1	V,1	V,1
3b	V,1	V,1	V,1	V,1
4a	IV,1	IV,1	IV,1	IV,1
4b	IV,1	IV,1	IV,1	IV,1
5a	1,1	1,1	1,1	1,1
5b	1,1	1,1	1,1	1,1
6a	2,1,1	2,4,1	2,4,1	1,4,1
6b	2,1,1	2,4,1	2,4,1	2,4,1
7a	V,1,1	V,1,1	V,1,1	V,1,1
7b	V,1,1	V,1,1	V,1,1	V,1,1
8a	5,4,1	5,4,1	6,4,1	5,4,1
8b	5,4,1	5,4,1	5,4,1	5,4,1
9a	V,1	V,1	V,1	V,1
9b	V,1	V,1	V,1	V,1
10a	1,1,1	1,1,1	1,1,1	1,1,1
10b	1,1,1	1,1,1	1,1,1	1,1,1

11a	VII,1	VII,1	VII,1	VII,1
11b	VII,1	VII,1	VII,1	VII,1
12a	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1
12b	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1	4,5,4,4,1
13	VII,1	VII,1	VII,1	VII,1

12. táblázat

A magyar forrásokban előforduló kottahibák kiszűrésére a sorpár szerkezet és a többi forrás összevetése nyújt segítséget. A 2a és 2b sor első szakaszában a következő eltéréseket lehet megfigyelni:

Öreg Graduál:

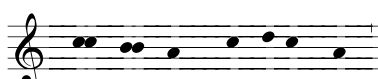

2a. Ki az mi sziveinknek

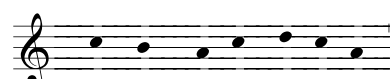

2b. Minden lelki bűnököt

Batthyány Graduál:

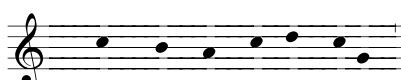

2a. Ki az mi sziveinknek

2b. Minden lelki bűnököt

Bakócz Graduale:

2a. Que corda nostra sibi

2b. Expulsis inde cunctis

Ebben az összehasonlításban jól látszik, hogy az Öreg Graduálban a 2a sor *F* hangja hibásan lett nyomtatva, mivel a 2b versben már helyesen *A*-nak olvasható, ahogy a többi forrásban. A szakasz vége pedig egyedül a Batthyány Graduálban zár *A*-hangon, a másik kettő esetében *G*-n kadenciázik.

A 3a és 3b versek indításának első hajlítása mindhárom magyar változatban különbözik:

Öreg Graduál:¹³⁶

3a. Vi- lá- go- sí- tó

3b. Az mi szí- vünk- nek

Baththyány Graduál:¹³⁷

3a. Vi- la- go- si- to

3b. Az mi szí- uünk- nek

Spáczai Graduál:¹³⁸

3a. Vi- la- go- si- to

3b. Az mi szí- uünk- nek

Bakócz Graduale:¹³⁹

2a. Spi- ri- tus al-me,

2b. Hor- ri- das no- stre

A fenti példákban szintén úgy tűnik, hogy a latin változathoz az Öreg Graduál áll a legközelebb. A Spáczai lejegyzésében nagyon sok a hanghiba, ezért itt is inkább elírásról lehet szó, nem pedig variálódásról. A kilencedik strófa a másodikkal megegyező lépéssel indul, és a fentieknek megfelelően alakulnak a változatok is.

A *6a* vers első szakaszában az Öreg Graduálban van egy elírás, melyet verspárja és a többi forrás alapján javítani kell:

Öreg Graduál:¹⁴⁰

6a. Hogy lát- has- suk

6b. Kit az tisz- ta

Baththyány Graduál:¹⁴¹

6a. Hog' lat- has- suk

6b. Kit az tisz- ta

137 Ba 275. o.

138 Spá 226. o.

139 GrStr 381. o.

140 ÖG 133. o.

141 Ba 275. o.

Spáczai Graduál:¹⁴²

6a. Hogi lat- has- suk

6b. Kit az tisz- ta

Bakócz Graduale:¹⁴³

6a. Ut vi- de- ri

6b. Mun- di cor- dis

Ezen a példán is tisztán látszik, hogy az Öreg Graduálban elírás történt.

A 8b versben a Batthyány-ban olvasható eltérés:

Batthyány Graduál:¹⁴⁴

8a. Mi- ko- ron re- gen

8b. Te az ui- zek- nek

Öreg Graduál:¹⁴⁵

8a. Mi- ko- ron ré- gen

8b. Te az vi- zek- nek

Spáczai Graduál:¹⁴⁶

8a. Mi- ko- ron re- gen

8b. Te az ui- zek- nek

Bakócz Graduale:¹⁴⁷

8a. Quan- do ma- chi- nam

8b. Tu su- per a- quas,

A fenti példából kiderül, hogy ezen a ponton a Batthyány 8b verse különbözik a többitől. Ezt akár variánsként is fel lehetne fogni, de ezt a párverse megkérdőjelezi, mely a latinnal és az összes többi forrásával is megegyezik. A Spáczaiában a 8a vers első szakaszának a végét a felső E-ig írta lejegyzője, de ez verspárja alapján is

142 Spá 227. o.

143 GrStr 381. o.

144 Ba 276. o.

145 ÖG 133-134. o.

146 Spá 228. o.

147 GrStr 383. o.

elírásnak látszik.

A tizenegyedik vers második szakaszának indulása csak egy forrásban tér el:

Öreg Graduál:¹⁴⁸

(11a.) meg hal- gas

Batthyány Graduál:¹⁴⁹

meg hal- gas

Spáczai Graduál:¹⁵⁰

meg hal- gas

Bakócz Graduale:¹⁵¹

(11a.) ex- au- di

A szakasz kezdő hangja egyedül az Öreg Graduálban *G*, de párversében már az első szakasznál elcsúsztak a hangok, mely javítás nélkül a következő lenne:

Öreg Graduál:¹⁵²

1. kottapéllda

Nyilvánvaló, hogy már az *imádságok* első szótagjától minden hang egy szekunddal feljebb került és csak a *héában* szótól lesz minden a helyén. Ellenben a kottakép arra enged következtetni, hogy az előző, *11a* versben a második szakasz *G* hangja következetes ebben a forrásban, mert a sorvégi custos alapján a következő sor hangját is egy szekunddal feljebb adja meg, tehát ha a sorzáró hang helyesen *F* lenne, akkor a következő sor *G*-n indulna.

A magában álló záró sorban a következő változatok olvashatóak:

148 ÖG 134. o.

149 Ba 277. o.

150 Spá 229. o.

151 GrStr 383. o.

152 ÖG 135. o.

Batthyány Graduál:¹⁵³

13. Es ez na-pot az-zal meg di-cső- i- ted.

Öreg Graduál:¹⁵⁴

13. Es ez na- pot az- zal meg di- cső- i- téd. Az Szent Lélek ajand:

Spáczai Graduál:¹⁵⁵

13. Es ez na- pot az- zal meg di- cső- i- ted. *Repetaz versus primus*

Bakócz Graduale:¹⁵⁶

13. Hunc di- em plo- ri- o- sum fe- ci- sti. San- cti Spi- ri- tus

A záró sor után a darab mottóját, az első önálló verset idézi vissza a szerző, melyre utalás egyedül a Batthyány graduálban nem látható. A Spáczai csak szövegben jelzi, az Öreg Graduál pedig az elejét ki is kottázza, ahogy az a Bakócz Graduale-ban is olvasható.

Ez a szép pünkösdi szekvencia méltó párja lehetne a Tridenti zsinat által engedélyezett, ezáltal ma népszerűbb *Veni Sancte Spiritus*-nak. A graduálok mindkét tételt hagyományozták, de felekezetiileg megosztva, mert az evangélikus Eperjesi graduál ezt a tételt nem vette fel anyagába, de éppen ezáltal egészítik ki egymást a különböző források.

153 Ba 277. o.

154 ÖG 135. o.

155 Spá 230. o.

156 GrStr 384. o.

2.6. Veni Sancte Spiritus

A Tridenti zsinat utáni liturgiarendezés során a *Veni Sancte Spiritus* lett a négy megtartott sequentia egyike. A középkorban azonban egy másik, az előző fejezetben tárgyalt, Notkernek tulajdonított *Sancti Spiritus assit nobis gratia* volt pünkösöd fő prosája. A *Veni Sancte* csak a 12. század végén tűnt fel, előbb Németországban, később Európa szerte általánosan ismertté vált. Eleinte csak pünkösöd hetének valamely napján énekelték, de lassanként a vasárnap fő sequentiájává vált. Szerzőjeként több név is felmerült, de legvalószínűbb, hogy III. Ince pápa (1198-1216) költeménye. A tétel a műfaj átmeneti korszakába tartozik, mely a 11-12. századra tehető, és Európa-szerte egy lényegében szillabikus dallammal ismert.¹⁵⁷

A sequentia tíz strófából áll, mely öt szabályos verspárba tagolódik, melyek mindig szabályosan három egységre tagolódnak.¹⁵⁸ Pünkösöd ünnepéhez készült, melynek szent hetében hangzott el, ezért az egész költemény a Szentlélekhez szól, melyet az első versben megszólít és hív a liturgiába, a folytatásban pedig szép költői formában fejti ki különféle megnevezéseit, megjelenéseit az emberi élet több területén. Megfigyelhető a fogalmazásban az erre a korra jellemző rendkívüli édesség, melyet régi szerzők is dicsértek, valamint igen mély gondolati tartalma, mely később az ünnep fő énekévé emelte.¹⁵⁹

Pünkösöd ünnepére a *Veni Sancte Spiritus* nyomán készült magyar fordítást egyedül az eperjesi magyar egyház nagy énekeskönyve, az *Eperjesi graduál* jegyezte le *Jövel szent Lélek Úr Isten* kezdettel.¹⁶⁰ Azonban nem a törzsanyaggal együtt került leírásra, hanem 1642 után, valószínűleg a 1650-ben hozzáadott pótlásokkal egy időben. A fordítás, mely szinte a legsikerültebbnek mondható a forrásban, biztosan ehhez a graduálhoz készült. A kéziratba kerülés előzménye az 1632-ben Lőcsén nyomtatott Szép imádságos könyvecske egyik imádságáig¹⁶¹ vezethető vissza. Később 1641-ben Boldisar Meisner második prédikációs kötetében jelenik meg

157 Több magyarországi kódexben egy olyan dallamváltozat volt gyakorlatban, mely mozgékony hangcsoportokat köt erre a szillabikus vázra (pl. Futaki Graduale)

158 Caldwell, John: *Veni Sancte Spiritus*, In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Second edition*. Ed. Stanley Sadie, 2001. 6. kötet; 412.

159 Dobszay–Takáts: 100. o.

160 *Graduale Ecclesiae Hungaricae Eperjensis 1635*. Közreadja és bevezeti Ferenczi Ilona. Musicalia Danubiana 9/1-2, Budapest 1988. Ep, modern kiadás 278. o.

161 *A Szent Lélek hozzánk jövéséért* című prózai imádság.

versbe szedve egy pünkösdi igehirdetésben, melyet Madarász Márton¹⁶² fordított le. Ellenben utolsó két versszaka kimaradt a prédikációból. Az Eperjesi graduál számára később még egyszer lefordították, de a fordító – aki nagy valószínűséggel ugyancsak Madarász Márton lehetett – nem az előzőeket vette alapul, bár felhasználta az előző szövegezéseket is, hanem egy latin nyelvű kódexhez nyúlt, és a hiányzó két verset is pótolta.¹⁶³

Mivel a sequentia csak egy graduálban szerepel, összehasonlítani csak a megfelelő latin tétellel lehet. A magyar fordítás dallama egy Délnémet kódexben¹⁶⁴ található *Veni Sancte*-hez közelebb áll, mint a Bakócz Graduale hasonló darabjához, ezért az összehasonlításban ez a kódex szerepel. A különbség és azonosság már az első versben szembetűnik:

Bakócz Graduale:¹⁶⁵

Ve-ni San-cte Spi-ri-tus, et e-mit-te ce-li-tus
lu-cis tu-e ra-di-um.

Délnémet Graduale:¹⁶⁶

Ve-ni, San-cte Spi-ri-tus et e-mit-te ce-li-tus
lu-cis tu-e ra-di-um.

Eperjesi graduál¹⁶⁷:

Jö-vel szent Lé-lek Úr Is-ten, bo-czasd az mi

162 Az Eperjesi graduál keletkezésekor Eperjesen működő magyar lelkész, az ő felügyelete alatt készült el a kézirat.

163 Ep 26. o.

164 GrDélném 128. oldal

165 GrStr 384. oldal

166 GrDélném 128. oldal

167 Ep, modern kiadás 278. oldal

A három példából jól látszik, hogy a dallam indítása a Délnémet Kódexben és az Eperjesi graduálban szinte hangról-hangra megegyezik, a különbség csak annyi, hogy a magyar változatban a szótagszám változások miatt került felbontásra több hajlítás. A kéziratban¹⁶⁸ a tétel versszakpárjait a lejegyző egy dallamsorhoz írta, amit mindig az első vershez igazított. Ezért gyakran előfordul, hogy az első versek pes és clivis hajlításait a második versben fel kell bontani a nagyobb szótagszámok miatt. A következő táblázat a versszakok szótagszámait foglalja össze a latin eredetivel:

Sorok száma	Délnémet Graduale	Eperjesi Graduál
1a	7+7+7	8+8+8
1b	7+7+7	9+9+8
2a	7+7+7	8+8+8
2b	7+7+7	8+8+8
3a	7+7+7	8+7+9
3b	7+7+7	8+7+9
4a	7+7+7	7+7+7
4b	7+7+7	7+8+9
5a	7+7+7	7+7+11
5b	7+7+7	7+8+11

13. táblázat

Jól látható, hogy a latin szövegben a verselés szabályozott, végig három soros, 7 szótagos izosyllabikus strófákban halad, míg a magyar fordításban ezt a koncepciót a fordító nem tudta végig vinni, kivéve a 4a versszaknál. A latin versben a szerző már a versszakpárok rímmel való összekapcsolásával is kísérletezik, melyet a költeményben következetesen végigvezet. Rímképlete a+a+b, (pl. 1a: *Spiritus, celitus, radium*; 1b: *pauperum, munerum, cordium stb.*). A „b” rímet pedig az egész versen végigviszi (*radium, cordium, refrigerium, solatium, fidelium, innoxium, saucium, devium, septenarium, gaudium*). A magyar fordításban is fel lehet fedezni rímeket, melyek nem a versszakpárok összekapcsolására szolgálnak, hanem csak a sorokon belüli hármas egységeket próbálják összefogni, de nem következetesen (pl.

¹⁶⁸ Eperjesi Graduál, 1635; OSzK kéziratára, Fol. Hung. 2153, (Z199), 660. oldal

1a: *Isten, szíveinkben, tüzét;* 1b: *Atya, adója, világa.*). A fordítás szinte végig pontosan követi a latint, de pár helyen észrevehető, hogy hozzátesz, egy-egy szót más szóval fejez ki, mert a magyar nyelvben ezt megfelelőbbnek érzi. Már az *1a* vers második szakaszát másképpen fogalmazza: a *mennyek* helyett a *mi szíveinket* hangsúlyozza: *et emitte caelitus – bocsásd az mi szíveinkbe.* A szöveget egyben magyarázza is, hiszen a Szentléleknek a hívek szíveibe kell eljutnia, és ezt mindenképpen bele kívánta helyezni a szövegbe. A folytatásban a *radium* szó kap más jelentést, mely sugarat jelent, de a *tűz* szóval fejezi ki: *lucis tuae radium – az te világodnak tüzét.* A *2b* vers utolsó szakaszában a latin *solatium* (*vigasztaló*) szót *vidámítónak* fordítja. Ezzel szintén nem változtatja meg a szöveg értelmét, hanem nyomatékosabbá teszi, hogy a Szentlélek a hívek vidámítója is egyben. A záró sorpárban két eltérést is meg kell említeni. Az *5a* vers záró sorában a latin *hét szent ajándékról* beszél, melyet a magyar fordítás úgy ad vissza, hogy *az te szent ajándékidnak nemeit.* Majd a záró sorban kiegészíti a latint: *da perenne gaudium. – végy örömben az te szent országodban.* Az Isten országának említésével még nyomatékosabb jelentést kap az „örök vigasság”. Ezekből a kiemelt példákban is jól látszik, hogy a prózát a reformátorok egyfajta énekes prédikációnak tekintették, melynek célja, hogy az ünnep lényegét közelebb vigye, érthetőbbé tegye az egyszerű hívek számára is.

A sequentia hangneme Protus,¹⁶⁹ hangterjedelme egy nona, mely az alsó C-től a felső D-ig terjed. Fentebb már kiderült, hogy a magyar változat dallama nem a Bakócz Graduale-t követi, hanem egy délnémet kódex azonos darabjához áll közelebb. Ezért a következő táblázat a három kódex azonos szekvenciájának a kadenciáit veti össze:

Sorok száma	Bakócz Graduale (<i>Veni Sancte</i>)	Délnémet Graduale (<i>Veni Sancte</i>)	Eperjesi Graduál (<i>Jövel szent Lélek</i>)
1a	1, 5, 1	1, 5, 1	1, 5, 1
1b	1, 5, 1	1, 5, 1	1, 5, 1
2a	8, VII, 1	8, VII, 1	8, VII, 1
2b	8, VII, 1	8, VII, 1	8, VII, 1
3a	3, 3, 1	5, 3, 1	5, 3, 1
3b	3, 3, 1	5, 3, 1	5, 3, 1

169 RajMel II. 19.

4a	3, VII, 4	5, 3, 5	5, 3, 5
4b	3, VII, 4	5, 3, 5	5, 3, 5
5a	5, 3, 1	5, 3, 1	5, 3, 1
5b	5, 3, 1	5, 3, 1	5, 3, 1

14. táblázat

A kadenciákat végig nézve, jól látszik, hogy a Bakócz Graduale tér el leginkább a másik két forrásétól. A dallam az első versszakban egy ABA formát alkot az alaphangon és a kvinten. A második versszak első sora az oktávra tör fel, majd onnan ereszkedik vissza az alaphangra az egész ambitust átfogva. A legtöbb különbséget a harmadik és negyedik versszakok kadenciái mutatják.

A harmadik verspár dallamában a felső és alsó réteg szembeállítása figyelhető meg, de a záratok különböznek a forrásokban. Az első egységben a Bakócz Graduale dallama a felső c-ről leszalad az f-re:

3a. O lux be- a- tis- si- ma,¹⁷⁰

A délnémet kódexben ugyanez a dallam a tercen megáll:

3a. O lux be- a- tis- si- ma,¹⁷¹

Az Eperjesi graduál hasonlóan oldja meg ugyanezt a részt, egyedül a hajlítás kerül a következő szótagra, ami arra utal, hogy a fordítónak a szóhangsúly is fontos volt:

3a. O bo- dog szent vi- lá- gos- ság,¹⁷²

A legtöbb eltérést a középrétegben mozgó negyedik verspár mutatja. Ezt a sort a Bakócz Graduale nem *d*-ről indítja, hanem *b*-ről, az első egység kadenciája *f*-en áll meg, majd a második sor záró szótagján lévő *clivis*-el lelép az alaphang alatti *c*-re, a záró sor végén pedig megállhatna az *a*-n, de egy *clivis*-el lelép a *g* hangra:

170 GrStr 384. oldal

171 GrDélném 128. oldal

172 Ep 279. oldal

4a. La- va, quod est sor- di- um, ri- ga, quod est a- ri- dum,

sa- na, quod est sau- ti- um,¹⁷³

Ennek a sornak az indítása a délnémet forrásban egy *d-a* kvinttel indul, a második egység nem megy le a *c*-ig, megáll a tercen, a záró sor pedig az *a*-n kadenciázik:

4a. La- va, quod est sor- di- um, ri- ga, quod est a- ri- dum,

sa- na, quod est sau- ti- um,¹⁷⁴

A magyar változat a két latintól eltérően felső *d*-ről indul, szintén megáll a kvinten, a folytatás pedig megegyezik a délnémet forrással:

4a. Mosd meg ben- nünk az mi rú- tön- tözd az mi sza- ra- dott,

gyo- gyicz az mi seb- he- töt.¹⁷⁵

Az utolsó verspárban megegyeznek a kadenciák, a dallam fokozatosan ereszkedik le a gerinchangokon: *D' – A / A – F / F – D*.

A záró sor¹⁷⁶ még említést érdemel. Ezen a helyen a Bakócz Graduale megint eltér a másik két változattól, a dallam felfut a *b*-ig, melyet ezáltal kiemel, és onnan ereszkedik vissza az alaphangra:

(5b) da per- hen- ne gau- di- um.¹⁷⁷

173 GrStr 384. oldal

174 GrDélném 128. oldal, a b előjegyzést a kézirat nem jelzi

175 Ep 279. oldal

176 5b sor utolsó egysége

177 GrStr 385. oldal

A délnémet kódex dallama csak az *a*-ig megy fel, majd onnan kvintugrással éri el a *d*-t, melyet a zárlatban körülír. A sorkezdő *e* hang elírás lehet a kéziratban, mert az *5a* versben ugyanezen a helyen *f*-ről indul a dallam, úgy, mint a másik két forrásban.

(5b) da per- hen- ne gau- di- um.¹⁷⁸

A magyar változat a fenti dallamot követi, de a szótagszámok növekedése miatt megint felbontja a hajlításokat:

(5b) végy ö- röm- ben az te szent or- szá- god- ban.¹⁷⁹

Összességében el lehet mondani a dallamváltozatokról, hogy a legszillabikusabb az Eperjesi Graduál dallama lett, a legtöbb hajlítás pedig a Bakócz Graduale változatában található.

A magyar *Veni Sancte* sequentia unikális helyet foglal el a protestáns graduálokban, mivel csak ebben a kéziratban jegyezték le. Ellenben a másik ismert pünkösdi szekvencia, a notkeriánus *Sancti Spiritus* ebben a forrásban nem szerepel. A mai használatban viszont gazdagodhatna a pünkösdi szertartás, ha a két különböző korszakhoz tartozó tétel újra megszólalhatna az ünnep alkalmain.

178 GrDélném 128. oldal

179 Ep 279. oldal

2.7. Dies irae

A *Dies irae* sequentia érdekessége abban rejlik, hogy a halotti miséhez kapcsolódik, melyben nincs alleluja. Valószínű, hogy eredetileg nem is sequentiaként keletkezett, hanem a halotti zsoltosma *Libera me* responzóriumának egy rímes tropusából alakulhatott ki, melynek a „*Dies illa, dies irae*” strófája ugyanazzal a dallamos frázissal kezdődik. Keletkezését Celanoi Tamásnak (+1250) tulajdonítják, de szerzősége nem igazolható. A mű eredetileg 18 rímes versszakból állt, melyhez egy későbbi ismeretlen szerző adta hozzá a *Lacrimosa*-tól kezdődő záró szakaszt.¹⁸⁰ A költemény Itáliában keletkezhetett a 13. században, valószínűleg ferences környezetben, a 15. század folyamán megjelent francia misekönyvekben is, majd Dél-Németországon keresztül más országokba is eljutott. Ekkor már sequentiaként is használták. A Római mise csak V. Piusz pápasága alatt foglalta magába (1570).¹⁸¹ A tridenti zsinat után a halotti mise rendszeres részévé vált, mert egyike volt annak a négy szekvenciának, melyet megtartott a katolikus egyház. A használatban főleg késő középkori népszerűsége őrizte meg, halottak napján és a haláleseteket követő gyászmiséken énekelték. A II. vatikáni zsinatot követő reform során a *Dies irae* használata a misében megszűnt, szövegét a zsoltosmában használták fel.¹⁸²

A költemény a középkori latin költészet egyik legmeggrázóbb alkotása. Kezdeti ihletése Malakiás 4 : 1-ben és a Jelenések könyve 6 : 17-ben található:

*Mert ímé, eljön a nap, lángoló, mint a sütő-kemencze,
és olyanná lesz minden kevély és minden gonosztevő,
mint a pozdorja, és megégeti őket az eljövendő nap,
azt mondja a Seregeknek Ura, a mely nem hagy rajtok gyökeret,
sem ágat”; „Mert eljött az ő haragjának ama nagy napja;
és ki állhat meg?.”¹⁸³*

A tétel első négy verse az utolsó ítéletet mutatja be látványos képekben a Biblia különböző részei alapján. A negyedik strófától személyessé válik, a költő saját magát helyezi bele az utolsó ítélet kavalkádjába, és Jézushoz a „*Nagy Király*”- hoz intézi

180 Dobszay– Takáts: 175. oldal

181 Caldwell, John: *Dies irae*, In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Second edition*. Ed. Stanley Sadie, 2001, 374-375

182 Dobszay-Takáts 2006: 17. oldal. (Hasonlóan jártak el a *Stabat mater* szekvenciával is.)

183 Szent Biblia, magyar nyelvre fordította: Károlyi Gáspár.

könyörgését, hogy azon a napon ne hogy a vesztesek oldalán álljon. Közben felidézi Jézus keresztdozatát, Magdolna és a lator bűnből való feloldozását is. A szerző tudja, hogy ő maga nem méltó arra, hogy azon a napon a jók oldalán álljon, de a már általa felsorolt bibliai példákól erőt merítve tovább könyörög üdvösségéért, az utolsó versben pedig az örök nyugalomért esdekel. A tétel a műfaj új stílusába tartozik, szerkezetileg viktoriánus-sequentia. Eredetileg 9 verspárból állt, melyhez utólag még három verset illesztettek. A versszakpárok szótagszámképlete szabályozott, a 10. versszakig három soros, 8 szótagos strófákban halad.

Magyarországon a középkor legvégén kezdett el terjedni a tridenti liturgia részeként, majd a 17. században már magyar fordításokban is ismertté vált, de nem gregorián dallamával.¹⁸⁴ Magyar református használatának kezdetei *Szilvás-Újfalvi Imre 1616*-ban megjelent halottas énekeskönyvéig¹⁸⁵ nyúlnak vissza, de ez a forrás nem kottás kiadvány. A sequentia magyar nyelven kottával ellátva egyedül az **Öreg Graduál**-ba¹⁸⁶ került be *Az nap el jő nagy haraggal* kezdettel. A tételt megelőző oldalon *HYMNI* felirat¹⁸⁷ alatt két himnusz olvasható, majd a harmadik helyen *ALIUS* felirattal a *Dies irae* magyar fordítása áll „*Az Nap el jő nagy haraggal*” kezdettel. Ezen a helyen tehát a darab nem prosaként szerepel, hanem mint himnusz. A magyar változatban mind a 21 strófa megtalálható. A következő táblázat egy magyarországi forrás, a 16. század közepéről származó¹⁸⁸ **Gyöngyöspatai Graduale**¹⁸⁹ és az **Öreg Graduál** azonos tételeinek a szótagszámait foglalja össze:

Versszakok száma	Patai graduale (<i>Dies irae</i>)	Öreg graduál (<i>Az nap el jő nagy haraggal</i>)
1a.	8 + 8 + 8	8 + 10 + 8
1b.	8 + 8 + 8	9 + 9 + 8
2a.	8 + 8 + 8	7 + 8 + 11

184 Szendrei–Dobszay– : *XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*. (Budapest: Akadémiai kiadó, 1979): 51-52. o.

185 Az énekeskönyv fő címlapja: Keresztyeni enek, melyek az gradual mellett s-annélkül is, az hol azzal nem élhetnek; az magyar nymzetben reformaltatot ecclesiakban szoktanak mondattatni. Mostan uyonna, de mertekletessen es helyessen többitetek es illendöb rendben, hogy nem mint ez előtt, ki bocsattattak. Ez melle adattattanak szep rendel az Halot enek. Debreczenben 1616 Litsiai [Rheda] Pal. RMNy 1107

186 ÖG 239. o.

187 ÖG 237. o.

188 Szendrei Janka: „XV-XVII. Századi zenei emlékek Gyöngyösről és Gyöngyöspatáról”. In: Havasi P., Kecskés P. (szerk): *Tanulmányok Gyöngyösről* (Gyöngyös: 1984): 179-194.

189 GrPa 156 - 157v

2b.	8 + 8 + 8	9 + 8 + 10
3a.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 8
3b.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 8
4a.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 8
4b.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 8
5a.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 8
5b.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 9
6a.	8 + 8 + 8	9 + 8 + 8
6b.	8 + 8 + 8	9 + 8 + 8
7a.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 8
7b.	8 + 8 + 8	8 + 9 + 8
8a.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 9
8b.	8 + 8 + 8	8 + 8 + 9
9.	8 + 8 + 8	9 + 8 + 8
10.	8 + 8	8 + 9
11	8 + 8	9 + 8
12.	7 + 7	7 + 8 + 7

15. táblázat

A szótagszámokból látható, hogy az ismeretlen fordító törekedett a strófa szabályozottságára, sokszor szeretne a 8 szótagos kereten belül maradni, de ezt a követelményt nem tudja végig megtartani. A latin versben a szerző a rímeket is mesterien végig viszi az egyes strófákon belül, de nem a versszakpárokat kívánja ezzel összekötni. Rímképlete $a + a + a$ (*illa, favilla, Sybilla*), $b + b + b$ (*futurus, venturus, discussurus*), $c+c+c$ (*sonum, regionum, thronum*). A magyar fordításban ebből semmi nem jön vissza, mert a magyar verselés ebben az időben még nem lehetett ilyen magas szinten. A tételt halottas énekeskönyvek is hagyományozták, de az Öreg Graduál szerkesztői bizonyára nemcsak gyász istentiszteletre szánhatták, mert az a sorozat – mely tartalmazza a tételt is – a következő felirattal¹⁹⁰ kezdődik:

190 ÖG 229. o.

MS(229)W

PROSAE ET HYMNI
COENAE ADMINISTRATIONIS
TEMPORE CANENDI. HIC CANI
 ni possunt I. prosa poenitentialis: *Nagy Szólammal*: II. Pro-
 sa Festi Trinitatis: *Szent az Atya Isten, &c. vide ceremonias*
 nias Quadragesimales, & Festi Trinitatis.

2. kottapélda

A felirat szerint tehát úrvacsorára szánt énekek sora következik, összesen hét tétel, ebből négy prosának, három pedig himnusznak jelölve. A *Dies irae* előtt úrvacsorára szánt himnuszok állnak, utána pedig egy úrvacsorai verzikus következik. Ezek alapján mindenképpen feltételezhető, hogy a darab úrvacsorás istentiszteleten is elhangozhatott, de nem mint prosa, hanem himnusként.

A fordító alapján véve hűen követi a latin verset, de vannak bizonyos eltérések. Az első vers záró szakaszában az eredeti szöveg *Sybilla*-t említi, aki az antik világ pogány jósnője volt, de a magyar szerző ebben az esetben kritikát alkalmazott a latin szöveggel szemben.¹⁹¹ A jósnő említését nem látta helyénvalónak – bár a középkorban még elfogadott volt –, ezért Szent Péterrel helyettesíti: „Dávid mondgya Szent Péterrel”. Elképzelhető, hogy a szerző az ószövetségi Dávid mellé egy újszövetségi alakot keresett, és ezt Szent Péterben találta meg. A *2a* vers záró szakaszában a latin szöveg (*coget omnes ante thronum*) „trón” szava helyett az „Igaz Biró”-t találja fontosabbnak (*mennek Igaz birónak eleiben*). Ebben a mondatban a korai protestáns fordításokban megjelenő tanító-magyarázó jelleget lehet megfigyelni, mely azt a célt szolgálja, hogy a szöveg érthetőbbé váljon az egyszerű gyülekezeti tag számára is. A teljes vers így hangzik:

Az trombitát fel fuallyák,
mellyel halottak fel támadnak,
mennek Igaz birónak eleiben.

Az *5a* vers második szakaszában a latin „quod sum causa tuae viae” szöveg értelmét tömören tovább értelmezi: „hogy érettem ként szenvedtél,”. A *7a*-ban az olvasható, hogy Máriát feloldozta, a latrot pedig meghallgatta:

¹⁹¹ Érdekes tény, hogy az ÖG 14. oldalán található *Az Atya Úr Isten* szekvencia *4b* verse egyáltalán nem zavarta a szerkesztőket: „még az Sibillák is erről prophétáltak”: lásd 2.1. fejezet.

Qui Mariam absolvisti, et latronem exaudisti

A magyar fordítás a szótagszámok miatt a két szakaszt egy gondolatban fejezi ki:

Lám Mária Magdalénát, és az Tolvajt meghalgtád.

Ha a *Mária* szót elhagyja, akkor be lehetett volna iktatni a *feloldozás*-t, de úgy tűnik, hogy a fordítónak fontosabb lehetett az egész név kiírása, mert a mondat eredeti értelmén ez úgysem változtat. A *8a* versben a latin szerző bizonyára Máté evangéliumára utalva¹⁹² a jókat a bányásokkal, a gonoszokat pedig a kecskebakokkal azonosítja:

*Inter oves locum praesta,
et ab haedis me sequestra,
statuens in parte dextra.*

A magyar fordítás ezt következőképpen adja vissza:

*Álass engem az jók felől,
és ki válasz gonoszoktul,
láss engemet job kezed felől.*

Ebben az esetben szintén arra lehet gondolni, hogy a költői képet kívánja feloldani, egyszerűen elmondani, és a lényegét – jók és gonoszok – nevének nevezni. Ebben az esetben megint arról lehet szó, hogy az egyszerű hívek talán nem értették volna, ha nincsenek ezek a kifejezések konkrétan megnevezve. Az említett példák közül azt is meg lehet állapítani, hogy a szerzők számára a prosa nemcsak költeményt jelentett, hanem egy művészien megfogalmazott igemagyarázatot is.

A tétel hangneme Protus,¹⁹³ ellenben hangterjedelme összesen egy nona, mely az alsó *A*-tól felső *B*-ig terjed. Ez szokatlan, mert a tétel már a második sequentia-korszak után keletkezhetett, ezért az aránylag szűk ambitus a szöveg tartalmával magyarázható. Zenei formája több ismétlést foglal magában, mint más hasonló darabok. Formáját betűkkel a következőképpen lehet ábrázolni: AABBC / AABBC / AABBCDEF, melyen belül a *B* második mondata azonos az *A* első szakaszával, a *D* és *E* második frázisai pedig szintén megegyeznek egymással.¹⁹⁴

192 Máté 25 : 31 – 33: „Mikor pedig eljő az embernek Fia az ő dicsőségében, és ő vele mind a szent angyalok, akkor beül majd az ő dicsőségének királyiszékébe. 32. És elébe gyűjtetnek mind a népek, és elválasztja őket egymástól, miként a pásztor elválasztja a juhokat a kecskéktől. 33. És a juhokat jobb keze felől, a kecskéket pedig balkeze felől állítja”.

193 RajMel II. 4.

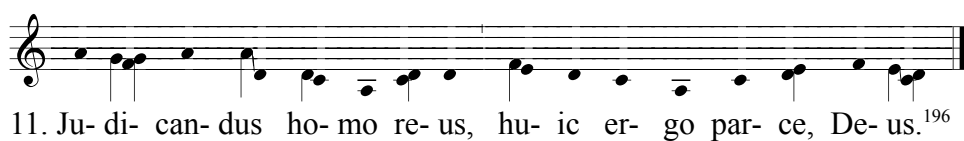
194 Caldwell2

A következő táblázat a verspárok kadenciáit hasonlítja össze:

Versszakok száma	Patai Graduale	Öreg Graduál
1a	1, 1, 1	1, 1, 1
1b	1, 1, 1	1, 1, 1
2a	1, 1, 1	1, 1, 1
2b	1, 1, 1	1, 1, 1
3a	1, 1, 1	1, 1, 1
3b	1, 1, 1	1, 1, 1
4a	1, 1, 1	1, 1, 1
4b	1, 1, 1	1, 1, 1
5a	1, 1, 1	1, 1, 1
5b	1, 1, 1	1, 1, 1
6a	1, 1, 1	1, 1, 1
6b	1, 1, 1	1, 1, 1
7a	1, 1, 1	1, 1, 1
7b	1, 1, 1	1, 1, 1
8a	1, 1, 1	1, 1, 1
8b	1, 1, 1	1, 1, 1
9	1, 1, 1	1, 1, 1
10	5, 1	1, 1
11	1, 1	1, 1
12	5, 1, 1	5, VII, 1

16. táblázat

A kadenciák közt a két változat eltérést egyedül a darab végén mutat. A latinban a 10. vers új dallamot kap, a 11. pedig a 9. dallamának első és második szakaszát hozza vissza:¹⁹⁵

¹⁹⁵ A Liber Usualisban található *Dies irae* sequentiában ez a vers más dallamot kap.

¹⁹⁶ GrPa 157_v

A magyar változat már a 10. versben a kilencedik dallamát folytatja, melynek harmadik szakasza itt is kimarad, ezért a kadenciák is azzal egyeznek meg:

10. Melly si-ral-mas le-szen az nap, mi-kor az test föld- ből fel- tá- mad.

11. I- ti- let- ben bú- nös lel- kek- nek, ké- rünk Is- ten légy ke- gyel- mes.¹⁹⁷

A táblázatból kiderül, hogy az utolsó versben a kadenciák a középső szakasz kivételével megegyeznek. A latinban a harmadik szakasz az *Amen*, mely a magyar változatban elmarad. Ott a második frázis az alaphang alatti *C*-n kadenciázik, majd egy hosszabb zárósorral fejezi be a tételt:

Gyöngyöspatai Graduale:

12. Pi- e Je- su Do- mi- ne, do- na e- is re- qui- em sem- pi- ter- nam.

A - men.

Öreg Graduál:

12. Ke- gyes Je- sus mi U- rung, ad- gyad né- künk hi- ve- id- nek,

az ö- rök nyu- go- dal- mat.¹⁹⁸

A fordításban korrigálni kellett a „*dona eis requiem*” szöveget, mivel protestáns szemszögből nézve az örök nyugalomra senki sem kérheti a már elhunytak számára. Ezt úgy oldja meg, hogy a jelen korban élő hívekkel helyettesíti a szöveget, de emiatt az *Amen*-re már nem maradt több dallamhangja.¹⁹⁹

197 ÖG 243. o.

198 ÖG 243. o.

199 Az utolsó szakaszra természetesen mai előadásnál rá lehet illeszteni az „Amen”-t.

Az *Öreg Graduál* kottája viszonylag jól olvasható, bár a C-kulcs végig rosszul van kitéve a negyedik vonalra. Egy sorral feljebb kellene helyezni, de ötödik vonal már nincs, ezért az *f*-kulcsot kell gondolatban a másodikról a harmadikra tenni, és ezt a darabban végig korrigálni kell. Egy-egy hanghiba pedig sokszor javítható a párversek figyelembe vételével. Erre példa a $3a^{200}$ vers, melynek második szakaszában a „*mindent*” szó második tagja felett hibásan *h* hangot nyomtattak, már a sorvégi *custos* hang is ezt a hangot jelöli, de a $3b$ vers ugyan ezen a helyén már alsó *a* szerepel, mely megegyezik a latin dallammal is. A $3a$ vers utolsó szava (*itilnek*) fölé egy szótaggal kevesebb hang került, kimaradt az *f* hang, de a $3b$ versben már helyesen olvasható:

240 Hymni.

néki felelni. Kőnyvet akkor elő hoznak, melyben mindent irván látnak, abból mindent meg itilnek. Bírós mikor székben ülend, semmi tőlle nem rejtetik, semmi ingyen el sem mulhat. Iay mit szólyak bú...

3. kottapélda

A $7a^{201}$ vers, melynek dallama megegyezik az első verspárral, a harmadik szakaszában az „*engemet*” szó felett hibásan egy *hd* pest nyomtattak,²⁰² de a $7b$ és az $1a$ figyelembe vételével ez a hiba is könnyen korrigálható:

242 Hymni.

engemet is meg biztatál. Kőnyörgésem most nem...

4. kottapélda

A $8a^{203}$ vers második szakaszába, mely a második strófával egyező dallamot kapott, két hiba is került. Elképzelhető, hogy nyomdahiba történt, mert a „*ki*” szó

200 ÖG 240. o.

201 ÖG 241. o.

202 A kottában az *f*-kulcsot a harmadik vonalon kell értelmezni

203 ÖG 242. o.

felett a kottában *c*-t nyomtattak az *e* helyett. A másik hely a „válasz gonoszoktul” felett található, ahol két hang egy szekunddal lejjebb került, tehát *e f* helyett *d e* hangok a helyesek, a *8b* sorban már helyesen szerepelnek:

szek mind örökké. Allass engem az jók felől, és ki
válasz gonoszoktul, lüss engemet jób kezed felől
Gonoszokat mikor átkozsz, órók kinra óket veted,
hij el engem az áldottakkal. És könyörgök alá-

5. kottapélda

A *tizedik*²⁰⁴ versben, mely megegyezik a harmadik és a *11.* versszak kezdetével is, a „siralmas” szó feletti *g f* clivis egy szekunddal lejjebb került (*f e*). Ezen a helyen is egészen biztos, hogy csak nyomdahibáról van szó:

Hymni. & Versiculi. 243
Melly siralmas leszén az nap, mikor az test földből fel
támad. Itéletben búnós lelkeknek, kerünk Isten

6. kottapélda

A második²⁰⁵ párversben, és az ennek megfelelő további helyeken a kotta nem jelöli a *b*-t, de szinte biztos, hogy végig *b*-vel kell énekelni:

204 ÖG 243. o.

205 ÖG 239. o.

ben ülend, mindeneket jól meghány vét. Az
 trombitác fél fuallják, melyel halottak fel támadnak,
 mennek igaz bírónak eleiben. Halál réműl és az

7. kottapéllda

A tétel a protestáns szekvenciák között az egyik legértékesebb darab még akkor is, ha a magyar szöveg nem tudja visszaadni a latin költemény magas művészi szintjét, de nem is ez a célja. A mai református énekeskönyvben is megtalálható az eredeti sequentiának a 16. századi német gyakorlatban egyszerűsített alakja.²⁰⁶ Az a tény mindenesetre elgondolkasztató, hogy az óprotestáns liturgiában ez a tétel egy úrvacsorás istentiszteleten is felhangozhatott, tehát sokkal tágabb tere volt az ének használatának.

206 Református énekeskönyv 363.

III. Önálló szövegű sequentiák

A következő fejezetekben olyan tételek kerülnek bemutatásra, melyek közül kettőnek ismert latin dallama, de annak szövege protestáns istentiszteleten nem hangozhatott volna el. Szerzője éppen ezért nem is gondolt fordításra, hanem teljesen új szöveget költött hozzá. A harmadiknak pedig eddig ismeretlen latin mintája.

3.1. Mi Atyánk, ki vagy mennyekben

A Szentviktori Ádámnak tulajdonított, a Szent Keresztről szóló *Laudes crucis attollamus* sequentia a 13. század egyik legnépszerűbb tétele volt. Ez egyben a műfaj új stílusának első nagy mintadarabja is, melynek dallamára számos kontrafaktumot és átköltést írtak szabadon tovább variálva alkatát.¹ Aquinói Szent Tamás híres úrnapi verse, a *Lauda Sion* – mely az *Eukarisztia* tanát önti költői formába – is ezt a dallamot használja. A korszakra jellemző, hogy a költemények következetesen tartják a versszak-párok rendjét, képletük minden versszakban általában 8 + 8 + 7 / 8 + 8 + 7. A jelen darab azonban ettől tudatosan eltér, az alapképletet variálja a változatosság és művészi hatásosság kedvéért. A darab népszerűségét mutatja, hogy a tridenti zsinat után is megtartották Úr napjára.

Az ***Öreg graduál*** két sequentiát is írt dallamára, feliratuk egyszerűen *PROSA*. Mindkét tétel – *Mi Atyánk ki vagy mennyekben*² és *Meny országban Vr Istenhez*³ – a Miatyánk szövegére írt szabad költemény. A két darab a graduál évközi alkalmaira szánt énekei között található, előttük egy általános szövegű introitus áll, utánuk pedig antifónák⁴ sorakoznak.

A *Mi Atyánk ki vagy mennyekben* összesen tizennégy strófából áll, a *Lauda Sion* dallamát használja, de több versszakpárt kihagy az eredeti sequentiából, mert szövege rövidebb annál. A latin szöveget a magyar szerző nem fordíthatta le protestáns istentiszteleti használatra, mivel az a katolikus értelemben vett Eukarisztiáról szól, és ezen a ponton fontos tanbeli különbségek állnak a két felekezet között. Az úrnapi sequentia ellenben annyira népszerű lehetett Magyarországon is, hogy az ismeretlen szerző szerette volna megtartani, és ennek

¹ Dobszay-Takáts: 139. o.

² Ög 198.o.

³ ÖG 203. o.

⁴ ÖG 206. oldal: ANTIPHONA QUOTIDIANAE

megoldására a dallam története szolgáltatta a mintát. Találnia kellett egy olyan szöveget,⁵ mely a protestáns istentiszteleten bármikor elhangozhat, és ezt a lehetőséget az Úri Imában, a Miatyánkban láthatta meg. A tétel szövege valójában egy Miatyánk-parafrázis, mely a Bibliában található Jézus által tanított imádságot⁶ veszi alapul, mely minden protestáns istentiszteleten elhangzik, és annak mondanivalóját szövi tovább. Erre már adott példát a reformáció elejétől fogva a magyar népének történet is, szabadon költött zsoltárénekek mellett számos Miatyánkhhoz kapcsolódó ének megtalálható a korai protestáns repertoárban.

A *Mi Atyánk* sequentia hét versszakpárból áll, magát a latin dallamot a hatodik versig követi, majd onnan annak záró sorára ugrik, hogy az eredeti dallammal megegyezően fejezze be a tételt. Az alábbi táblázat összefoglalja az eredeti latin sequentia és a *Mi Atyánk* prosa szótagszámait. Miután az Öreg Graduált Gyulafehérváron nyomtatták, célszerű olyan latin forrással egybe vetni, mely azon a vidéken ismert lehetett. Ez alapján a táblázatba az *Erdélyi graduale*⁷ *Lauda Sion* tételének szótagszámait kerültek. Az első oszlopban a Miatyánk versei kaptak helyet annak megfelelően, ahogy a magyar szövegben megjelenik az adott bibliai vershez kapcsolódó gondolat:

Miatyánk ⁸	Sorok száma	Öreg Graduál (<i>Mi Atyánk</i>)	Erdélyi Graduál (<i>Lauda Sion</i>)
9. <i>Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben,</i>	1a	8 + 8 + 8	8 + 8 + 7
	1b	8 + 10 + 9	8 + 8 + 7
<i>szenteltessék meg a te neved;</i>	2a	8 + 10 + 7	8 + 8 + 7
	2b	11 + 10 + 8	8 + 8 + 7
10. <i>Jöjjön el a te országod;</i>	3a	11 + 11 + 6	8 + 8 + 7
	3b	10 + 10 + 8	10 + 10 + 7

5 A két próza csak 1636-ban, az Öreg Graduálban jelent meg, legalábbis korábbi megjelenéséről nincs bizonyíték, ezért csak feltételezés, hogy esetleg a szerkesztők munkája lehetett.

6 Szent Biblia: Máté 6 : 9 - 12

7 GrTra 158v - 160v

8 Károlyi Gáspár fordítása alapján

<i>legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is.</i>	4a	8 + 9 + 8	8 + 8 + 7
	4b	11 + 9 + 7	7 + 7 + 7
<i>11. A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.</i>	5a	8 + 9 + 9	8 + 8 + 7
<i>12. És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, a kik ellenünk vétkeztek;</i>	5b	9 + 7 + 8	8 + 8 + 7
	6a	10 + 10 + 10	8 + 8 + 7
<i>13. És ne vígy minket kísértetbe,</i>	6b	11 + 11 + 9	8 + 8 + 7
	7a (6c)	11 + 13 + 18	8 + 8 + 7
	7b		8 + 8 + 7
	8a		8 + 8 + 7
	8b		8 + 8 + 7
	9a		8 + 8 + 7
	9b		8 + 8 + 7
	10a		8 + 8 + 8 + 7
	10b		8 + 8 + 8 + 7
	11a		8 + 8 + 8 + 7
	11b		8 + 8 + 8 + 7
de szabadíts meg minket a gonosztól. (Mert tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség mind örökké. Ámen! ⁹).	12a (7a)	10 + 8 + 10 + 14	8 + 8 + 8 + 8 + 7
	12b (7b)	10 + 11 + 10 + 9	8 + 8 + 8 + 8 + 7

17. táblázat

A latin tételt vizsgálva szembe tűnik, hogy az első és második versszak-pár szabályos $8 + 8 + 7$ tagját olyan harmadik követi, melynek párja egy $10 + 10 + 7$ szótagos versszak lesz. Ennek megfelelően a *4a* versszak a *3a*-nak, a *4b* pedig a *3b*-nek felel meg, de $7 + 7 + 7$ szótagos sorral. Ettől a résztől szabályos versszakok következnek a

9 A zárójelbe tett szövegrész ebben a formában nem jelenik meg a prózában.

befejezésig. A *10a* verstől fokozás történik, a 8 szótagos sorokat halmozza úgy, hogy először csak három 8-as sor jelenik meg a kettő helyén, a záró tizenkettedik versszakpár viszont már ötsoros lesz, melyben négy 8-as sor késlelteti a 7-est. A vers rímei is szabályosak: $a - a - b / c - c - b$, melyek versszak-páronként változnak. Szövegére jellemző, hogy a régi stílus szónoki hangja helyett inkább a lírai hangvétel és mélyebb teológiai fejtegetés kerül előtérbe.¹⁰

Egymás mellett látva a két sequentia szótagszámait kiderül, hogy a latin dallam szabályos formáját csak részben követi a magyar változat. A szótagszámokat sehol nem tudja, de lehet, hogy nem is áll szándékában szabályosan követni. Az első lényeges dolog, hogy a magyar változatban a hatodik vers dallama háromszor hangzik el, ezért a táblázatban ezt *6a*, *6b* és *6c* sornak kellett jelölni. Az utóbbi a *7a* vers mellé került zárójelbe, mert ez a dallam a latinban is a hatodik variánsa. A *12a* és *12b* versek mellé pedig a magyar változat hetedik verspárja került a folytonosság kedvéért, szintén zárójelben. A szótagszámok a magyar változatban minden sorban változnak. Az első oszlopban leírt bibliai verseket vizsgálva kiderül, hogy a Miatyánk eredeti szövegét majdnem verspáronként követi. Az ötödik versig az Úri ima egyes mondatait pontosan idézi, de az *5b* verstől már nem hozza szabályosan, ettől a ponttól a fogalmazás is szabadabbá válik. A tétel végére egy nagyon szép doxológia került, melyben Jézus halála általi megváltást is beleszöve fejeződik be ez a szabad imádság, melyben rímek egyáltalán nem fordulnak elő. Ezek alapján megállapítható, hogy a szerző nem szabályos verset kívánt írni, hanem egy szabadon megfogalmazott magyarázatot az adott bibliai szöveghez. Az óprotestáns költők Prosa alatt szövegileg még a notkeriánus-sequentíát érthették, melyben hosszabb és rövidebb sorok váltakozhatnak, a tétel nem követ semmilyen szilárd versformát. Így az énekelt darab beszédszerűen hat, valójában egy elénekelt szónoklat – mely akár szabad imádságnak is nevezhető¹¹ – hatását kelti.

Miután az ismeretlen szerző nem szabályos szótagszámokat követ, ezért a dallamban többször kellett további hangokat beiktatnia, vagy hajlításokat felbontania. Erre a technikára jó példával szolgál a *2b* versszak, melynek minden egyes sora alá az eredeti latin dallam került a könnyebb összehasonlítás kedvéért:

¹⁰ Dobszay-Takáts 2006, 104. o.

¹¹ Ennek előzménye már megtalálható Huszár Gál 1574-es énekeskönyvében, melyben több szabad imádság is olvasható. Kiadva: Fekete Csaba (szerk.): Huszár Gál és Huszár Dávid: *Imádkozó könyv*. (Debrecen, 2000).

Öreg Graduál¹²:

2b. Megh je- len- téd föl- di- ek- nek, ne- ve- det,

Erdélyi Graduale¹³:

2b. *Quem in sa- cre men- sa ce- ne*

(2b) ki ter- jez- téd meny- nek fé- nyes- sé- gét,

(2b) *tur- be fra- trum du- o- de- ne*

(2b) ki- nél nincs gyö- nyö- rü- sé- gesb.

(2b) *da- tum non amb- i- gi- tur.*

A magyar változat első szakaszában nincs hajlítás, mert a dallam minden egyes hangjára szükség volt a szöveg miatt, a másodikban csak részben kellett felbontani a hajlítást. A harmadik sorban pedig egy hanggal többre volt szükség, ezért a g hang duplázódik.

A sequentia hangneme Tetrardus,¹⁴ hangterjedelme alsó *D*-től a felső *G*-ig terjed. Az új stílusú tételeknek megfelelően nagy ambitust jár be, melyek jól megtervezve váltakoznak, így állandóan életben tartják a nagy formát. Dalszerűen felépített versszakok követik egymást. A következő táblázat a dallam kadenciáit foglalja össze az egyes versszakok hangterjedelmének jelölésével:

12 ÖG 199. oldal

13 GrTra 159; a szöveg dőlt betűvel lett a dallam alá írva, mivel a magyar szövegben nem fordításról van szó.

14 RajMel II. 52.

Sorok száma	Erdélyi Graduále ¹⁵	Öreg Graduál ¹⁶	ambitus
1ab	1, 1, 1	1, 1, 1	alsó d - felső c
2ab	5, 1, 1	5, 1, 1	alsó f – felső e
3ab	1, 2, 1	1, 2, 1	alsó c – felső c
4ab	5, 1, 1	5, 1, 1	alsó f – felső g
5ab	4, 5, 1	4, 5, 1	alsó f – felső f
6abc	5, 5, 1	5, 5, 1	alsó f – felső f
7ab	5, 5, 1		alsó g – felső f
8ab	5, 5, 1		alsó f – felső g
9ab	4, 5, 1		alsó f – felső f
10ab	1, 5, 1, 1		alsó e– felső e
11ab	1, 5, 5, 1		alsó f – felső g
12ab	5, 5, 5, 2, 1	5, 5, 2, 1	alsó f – felső f

18. táblázat

A táblázatból látszik, hogy a magyar dallam kadenciái megegyeznek a latinéval. A magyar változatban a latinhoz képest a 6c vers második és főleg harmadik szakaszában egy nagyobb lélegzetű belső bővülés történik a szövegben, de ez a dallami kadenciákat nem érinti, csak a szótagszámokat. A harmadik sort akár két szakaszra is lehetne bontani. Ezt szemléltetve az alábbi kottapéldában először a latin dallam alá a 6b és 6c versek megfelelő sorai kerülnek:

I. szakasz:

6b. *Quod non ca- pis, quod non vi- des,*

6b. Ké- rünk té- ge- det ne vigy ki- sír- tet- be,

6c. Kö- zöld mi ve- lünk, az te ha- lá - lo- dat,

Ezen a helyen nincs nagy eltérés, a latin dallam két hangcsoportja a magyar szöveg szótagszám bővülése miatt kerül felbontásra, a 6c vers pedig a 6b hajlításait úgy

15 GrTra 158v - 160v

16 ÖG 198. oldal

rendezi át, hogy a „*velünk*” szóra essen két clivis.

A 6b vers hangról-hangra megegyezik a latin dallammal, egyedül a hajlítások felbontására kerül sor a szótagszámok különbsége miatt. A 6c sorban egyes hangokat meg kellett kettőzni, érdekes, hogy a magyar versekben a clivis mindig súlyos szótagra kerül.

II. szakasz:

(6b) a- ni- mo- sa fir- mat fi- des

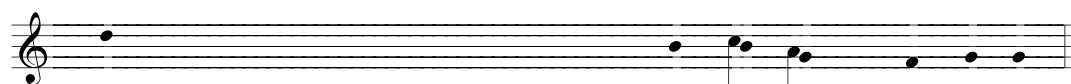

(6b) meg ól- tal- mazz po- kol- bé - li ör- dög- túl,

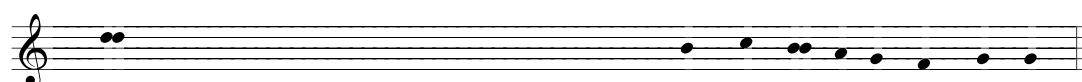

(6c) hogy ne árt- has- son mi - né- künk min- den el- len- ségh,

III. szakasz:

(6b) pre- ter re- rum or- di- nem.

(6b) ki mi- att megh e- rőt- le- nül- tünk.

(6c) mind ez vi- lá- gi, s-mind po- kol- bé- li, e- zek- túl min- ket meg ő- rizz.

A 6b versben a latin hajlításait fel kellett bontani, de a dallam változatlan maradt. A 6c-ben ezzel ellentétben az első hang után csak az „*ezeztől*” második szótagjától követi újra az eredeti dallamot. Erre a variánsra a szövegben kell keresni a választ: az előző szakaszban említett „*minden ellenség*”-et ebben a záró sorban kellett tovább gondolnia, ezért két szakaszra bontja ezt a sort, melyet a dallam is követ. A záró hangot a szakasz felénél már egyszer elérte, onnan tovább lépve kapcsolódik az eredeti dallam befejezéséhez.

A bemutatott példákon jól látszik, hogy a szerző a hangok duplázásával, hajlítások felbontásával és motívumok ismétlésével próbálja a dallamot bővíteni, ha a szöveg ezt megkívánja. Az *Öreg Graduál* kottája kevés kivételtől eltekintve jól olvasható, aránylag kevesebb nyomdai hibát ejtettek benne, mint más daraboknál. A fő problémát az okozza, hogy bár jó hangokat nyomtattak, de a kulcs áthelyezések rendszerint elmaradtak, és ez hibás olvasathoz vezethet.

A *4a* versben a prosa hangterjedelme a felső *g*-ig terjed, de mivel az már pótvonalakra kerülne, ezért transzponálni kellett. Ellenben a negyedik szótagtól (*rajtunk* felett) nem jelöl új kulcsot, ha maradna a sor eleji kulcs, akkor a dallam ettől a ponttól teljesen elcsúszna, de ha az adott helytől a *C*-kulcs a második vonalra kerül, akkor a sor közepéig helyesen olvasható a kotta. A *vagyon* szó második tagja felett megint korrigálásra van szükség, de ha a *C*-kulcs visszakerül a harmadik vonalra, és ez maradna a sor végéig, akkor ez a probléma is megoldódik. A következő sorban ismét helyes a kulcs, de középen, a *4b* sor második hangja (*lelkünkben*) felett a *C*-kulcsot újra a második vonalra kell helyezni, mely a következő sor közepéig (*minden üdőben*) maradhat, majd ott újra visszakerülhet a harmadik vonalra:

talmazót, mind örökké hogy láthassunk. Légyen
 rajtunk akaratod, miként vagyon az Angyalokon,
 mennyei hatalmasságod. Ki lelkünkben és csele-
 kedtünkben, minden helyen minden üdőben, di-

8. kottapéllda

Az *5b* versszak utolsó szakaszánál a kezdő torculusnak második és harmadik hangjai egy szekunddal lejjebb csúsztak, de ez a hely is könnyen javítható az *5a* alapján:

Prof. 201

valót, kinélkül mi el nem élhetünk. Halkas megh
 minket kegyes Atyánk, kik tenéked könyörgünk,
 hogy bocsájd meg bűneinket. Adgyad nekünk

9. kottapélda

A 6c versszak záró szakaszában a „mind ez világi” szó utolsó szótagja feletti hang egy terccel lejjebb lett nyomtatva, de ezt a helyet is a többi versszak alapján korrigálni lehet:

Prof. 202

archaion mi nekünk minden ellenfelegh, mind ez vilá-
 gi, s-mind pokolbéli, ezektől minket meg őrizz. És

10. kottapélda

A magyar változat hűen követi az eredeti dallam kadenciáit, egyedül az utolsó versszakpárban van eltérés. Ezen a ponton a szerző a dallammal a latin sequentia utolsó verspárjára ugrik, mert a szöveget be kívánja fejezni, ezért természetesen a köztes versszakokat elhagyja. Az eredeti dallamban a záró 12. verspár öt szakaszra oszlik, melyben négy 8-as sor után következik egy 7-es. A magyar változat ezen a helyen összesen négy szakaszból áll. A következő összehasonlításból, melyben felül a magyar változat, alul pedig a latin olvasható, jól lehet látni, hogy melyik sort hagyja a ki a magyar szerző:

Öreg Graduál:¹⁷

7a. És meg sza- ba- dits min- ket go- nosz- tul,

17 ÖG 202. o: a magyar változatnak megfelelően, ez a verspár a 7a megnevezést kapta.

Erdélyi Graduale:¹⁸

12a. *Bo- ne pa- stor, pa- nis ve- re,*

(7a) *ér- tel- mün- ket i- gaz- gas- sad,*

(12a) *Je- su, no- stri mi- se- re- re,*

(tu nos pa- sce, nos tu- e- re,)¹⁹

(7a) *er- köl- csün- ket bir- jad, és megh fed- gyed,*

(12a) *tu nos bo- na fac vi- de- re*

(7a) *cse- le- ked- gyel Jé- sus Chris- tus ve- lünk ir- gal- mas - san,*

(12a) *in ter- ra vi- ven- ti- um.*

Az első két szakasz szinte hangról hangra megegyezik, a latin harmadik sorát a magyar változat kihagyja, a negyedik sort pedig variálja. A sorkezdő *f* hangok helyett *d*-ről kezdi a dallamot, az „*erkölcsünket*” utolsó előtti szótagjától pedig megegyezik a latin dallammal, egyedül a latin „*videre*” középső szótagjának *d e*

¹⁸ GrTra 160 - 160v

¹⁹ Ez a szakasz a magyar változatban elmarad.

hajlítását hagyja el. Az ötödik sorban teljesen felbontja a latin dallam harmadik és negyedik szótagja feletti hangcsoportokat a szótagszám bővülés miatt.

A *Mi Atyánk* sequentia a graduálok anyaga között unikális tételnek számít – bár nem egyedülálló jelenség –, mert egyedül az Öreg Graduál tartalmazza. Elképzelhető, hogy a szerkesztők által készített kontrafaktumról lehet szó, mivel nincs nyoma más forrásban sem előbb, sem később, de ezt az állítást csak nagyon feltételesen lehet kijelenteni, mert számos graduál megsemmisült. A darab remek példája annak, hogy egy népszerű és méltán értékesnek tartott latin sequentia dallamát, melynek szövege nem alkalmazható protestáns istentiszteleten, hogyan lehet átmenteni és életben tartani. Ezáltal egy általános, szinte minden protestáns istentiszteleten megszólaltatható prosa született meg.

3.2. Meny országban Úr Istenhez

Az Öreg graduál – az előző fejezetben tárgyalt *Mi atyánk* prosa után – egy másik darabot is közöl ugyanarra a dallamra. A *Meny országban Úr Istenhez* kezdetű tétel szintén az Úri Ima szövegére írt parafrázis, ugyanúgy hét verspárból áll, de nem szerepel benne háromszor a hatodik vers dallama és az előzővel ellentétben végig szabályos párversekből áll. Szövege szintén a Miatyánk kezdő soraiból indul ki, és azt fűzi tovább szabad imádság formájában, de az előzőnél sokkal kötöttebb formában. Ennél a tételnél a szótagszámok sorozata sokkal rendezettebbnek tűnik, mely a következő táblázatban tanulmányozható. A magyar változat szintén az Erdélyi Graduale-ban található *Lauda Sion*-nal kerül összehasonlításra. A Miatyánk egyes mondatai, úgy mint az előző fejezetben, mindig a megfelelő szövegrész elé íródtak, hogy követni lehessen a szöveg kapcsolódását az Úri imához:

Miatyánk ²⁰	Sorok száma	Öreg Graduál ²¹ (<i>Meny országban Úr Istenhez</i>)	Erdélyi Graduale ²² (<i>Lauda Sion</i>)
<i>9. Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben,</i>	1a	8 + 8 + 7	8 + 8 + 7
	1b	8 + 8 + 7	8 + 8 + 7
<i>szenteltessék meg a te neved;</i>	2a	8 + 8 + 7	8 + 8 + 7
	2b	8 + 8 + 7	8 + 8 + 7
<i>10. Jöjjön el a te országod;</i>	3a	8 + 8 + 7	8 + 8 + 7
	3b	8 + 8 + 7	10 + 10 + 7
<i>legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is.</i>	4a	8 + 8 + 7	8 + 8 + 7
	4b	8 + 9 + 7	7 + 7 + 7
<i>11. A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.</i>	5a	8 + 8 + 8	8 + 8 + 7

20 Szöveg és a versek számozása Károlyi Gáspár fordítása alapján

21 ÖG 203. oldal

22 GrTra 158v - 160v

	5b	8 + 8 + 7	8 + 8 + 7
<i>12. És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, a kik ellenünk vétkeztek;</i>	6a	8 + 8 + 7	8 + 8 + 7
<i>13. És ne vígy minket kísértetbe, de szabadíts meg minket a gonosztól.</i>	6b	8 + 9 + 15	8 + 8 + 7
	7a		8 + 8 + 7
	7b		8 + 8 + 7
	8a		8 + 8 + 7
	8b		8 + 8 + 7
	9a		8 + 8 + 7
	9b		8 + 8 + 7
	10a		8 + 8 + 8 + 7
	10b		8 + 8 + 8 + 7
	11a		8 + 8 + 8 + 7
	11b		8 + 8 + 8 + 7
<i>(Mert tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség mind örökké. Ámen!²³)</i>	12a (7a)	9 + 8 + 8 + 7	8 + 8 + 8 + 8 + 7
	12b (7b)	8 + 8 + 8 + 7	8 + 8 + 8 + 8 + 7

19. táblázat

A szótagszámok vizsgálatakor szembejön, hogy a magyar változat majdnem végig szabályosan tartja a versszakpárok rendjét. Ettől eltérés a *4b*, *5a*, *6b* és *12a* versekben történik. A szöveg írója a *4b* versig szabályosan a 8 + 8 + 7 szótagszámokat követi, és úgy tűnik, hogy utána sem kíván eltérni az alapképlettől, egészen a *6b* versig csupán egy-egy szótag eltérés történik. Ennek a versnek a harmadik sorában azonban nagyobb szótagszám bővülés látható. A záró vers, hasonlóan az előző tételhez, négy szakaszra bővül úgy, hogy a latin öt szakaszából egyet kihagy.

23 A zárójelbe tett szövegrész ebben a formában nem jelenik meg a prózában.

A dallam az előző tételhez hasonlóan hűen követi a latin sequentiát, ezért a teljesen megegyezik az előző fejezet 18. táblázatával.²⁴

A magyar és latin dallam között alig van eltérés. Először az *1a* verspár harmadik szakaszában a „*foházkodgyunk*” utolsó szótagja felett szerepel egy olyan pes, mely a latinban nincs:

Öreg Graduál:²⁵

(1a) fo- ház- kod- **gyunk** ez föld- ről.

Erdélyi Graduale:²⁶

(1a) in hy- mnis **et** can- ti- cis.

A következő különbséget a *4a* vers második szakasza mutatja, melyben a záró hangcsoportban a latin a *d*-ről újra visszalép az *e*-re, és onnan szalad le a záró hangra, de a *4b* vers megfelelő helyén már nem lép újra a felső *e*-re, ezért ennél a pontnál elírást is lehet feltételezni:

Öreg Graduál:²⁷

(4a) lé- gyen köz- tünk, mi- ként **meny-** ben

Erdélyi Graduale:²⁸

(4a) no- vum pa- scha no- ve **le -** gis

Ugyanez a hely a latin dallam párversében:

(4b) um- bram fu- gat ve- **ri-** tas,

Az *5a* vers harmadik szakaszának elején a magyar változat egy *d-e-d* torculus-al indul, mely nem szerepel a latin dallam megfelelő helyén:

24 90. old.

25 ÖG 203. oldal

26 GrTra 158v

27 ÖG 203. oldal

28 GrTra 159

Öreg Graduál:²⁹(5a) **melly** nél- kül ha- lál az é- let.Erdélyi Graduale:³⁰(5a) **in** su- i me- mo- ri- am.

A szótagszámokat összevető táblázatban látható, hogy a magyar változat *6b* soránál egy nagyobb bővülés történik, mely a dallamot is érinti. A második szakasz zárása úgy tér el a *6a* vers azonos helyétől, hogy a „*gonosztul*” szó felett a hajlítás nem lép le az *a*-ra, hanem a *c*-re egy négy hangos torculus resupinus-t ír. Ezen a helyen nyomda hiba is felmerülhet, de a kotta olyan tisztán van nyomtatva, hogy variálódásról is szó lehet:

6a második szakasza:

kik el- le- nünk vé – tet - te- nek,

6b második szakasza:

de sza- ba- dits min- den go – nosz - tul,

A harmadik szakaszban azonban a dallam ugyanúgy bővül, mint a *Mi Atyánk* szekvencia *6c* versében. Mind a három példát egymás alá kottázva meg lehet állapítani, hogy a két próza azonos dallamvariánsra készült, csak a szótagszám eltérések miatt vannak csekély különbségek.

Öreg Graduál:³¹

(6b) az ör- dög- től meg ól- tal- mazz, kit meg e- rő- te- le- nits.

Öreg Graduál:³²

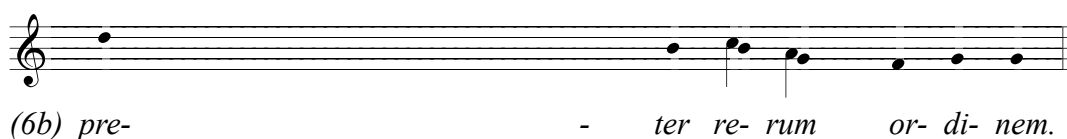
(6c) mind ez vi- lá- gi, s-mind po- kol- bé- li, e- zek- tül min- ket meg ő- rizz.

29 ÖG 204. oldal

30 GrTra 159

31 ÖG 205. oldal

32 ÖG 202. oldal

Erdélyi Graduale:³³

Az utolsó sorpárban a magyar változat – úgy mint az előző tételnél – kihagyja a latin harmadik szakaszát. Itt szintén érdemes egymás mellett látni a két dallamvariánst:

Öreg Graduál:³⁴

7a. Az ke- reszt - fán ki- ket megh vál- tál

Jé- zus Chris- tus ól- tal- mazz megh

é- le- tün- ket er- köl- csün- ket

i- gaz- gasd ke- gyel- mes- sen.

Erdélyi Graduale:³⁵

12a. Bo- ne pa- stor, pa- nis ve- re,

Je- su, no- stri mi- se- re- re,

tu nos pa- sce, nos tu- e- re,

tu nos bo- na fac vi- de- re

in ter- ra vi- ven- ti- um.

Hasonlóan az előző tételhez ebben az esetben is az első két szakasz szinte hangról hangra megegyezik, a latin harmadik sorát a magyar változat kihagyja, a negyedik sort pedig úgy variálja, hogy a sorkezdő *f* hangok helyett *d*-ről kezdi a dallamot. Az „erkölcsünket” szótól már megegyezik a latin dallammal, csak a latin „videre” középső szótagjának *d e* hajlítását hagyja el, de az *a*-kadenciára megérkezik. Az ötödik sorban csak a hajlításokból hagy el egy-egy hangot a magyar változat.

Az **Öreg graduál** kottaképében csekély hanghiba található, de annál több a hibás kulcs felrakás. A 2a vers kezdeténél az *f*-kulcsot helyesen az első vonalra helyezi, de

33 GrTra 159v

34 ÖG 202. oldal, a magyar változatnak megfelelően, ez a verspár a 7a megnevezést kapta.

35 GrTra 160 - 160v

a *C*-kulcs marad a negyedik vonalon, mint eddig, de a következő sorban ezt nem korigálja, és a *3a* versig marad is hibásan. Ekkor a sor közepén újra kulcsot ír ki, de a sor elejéhez képest semmi nem változott, bár ettől a helytől már helyes a kulcs felrakás:

űdőben. Szenteltessék te szent neved, melyből le-
kek idvőzülnek, melynél nincs boldogságosb. Megh
jelentéd szent nevedet, kiterjeztéd ezvilágra, melynél
nincs kellemeresb. Iőjön hozzánk szent or-

11. kottapélda

A *4a*³⁶ vers második szakaszában a „*menyben*” szó előtt nem jelöl kulcsváltást, de a kottát transzponálja, ezért a *C*-kulcsot a harmadik vonalra kellene kiírnia, ahogy a következő sor elején jelöli.

A *4b* vers helyes kulcs felrakással indul, de már a sor végi *custos* hang új transzponált helyére kerül, mert különben a dallam mély rétegeinek a leírására a következő sorban már pótvonalakra lenne szüksége. Ezért a *C*-kulcsot újra a harmadik vonalra kell helyezni:

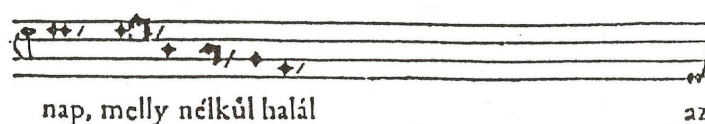
gyen kőztünk, miként menyben az szent Angyalok
kőztt. Hogy szívünkben és lelkünkben, min-
den helyen, minden űdőben dicsirhelsünk tégedet.

12. kottapélda

Az *5a*³⁷ vers harmadik szakaszában a „*nélkül*” szó második szótagja feletti *clivis* egy szekunddal feljebb csúszott, melyet a párvers alapján javítani kell:

36 ÖG 204. oldal

37 ÖG 204. oldal

13. kottapélda

A 6b³⁸ vers első szakaszában a „minket” szó felett egy terccel elcsúszott a pes, de a párverse alapján ez a hely is könnyen javítható:

14. kottapélda

A záró 7b³⁹ vers végén az „idvözits” szó második hangja kimarad, majd az ezt követő hajlítás végéről lemaradt a *d* hang, de ezek a nyomdahibák szintén javíthatók a 7a vers alapján:

15. kottapélda

Végül pedig a két Miatyánk szövegét érdemes összehasonlítani egymással, hogy a darab keletkezésének körülményeire lehessen választ keresni. Az alábbi táblázatban azon versek szövegkezdetei kerültek egymás mellé, melyek az Úri ima szövegét használják. A 6a versig a verspárok első tagja idézi az ima szövegét, a párvers mindig ezt a gondolatot viszi tovább, de ennél a szakasznál a *Mi atyánk* szövege azért került zárójelbe, mert ezen a ponton nem egyezik a két darab, de a 6b-ben már újra hasonló a két szöveg:

strófák	Mi Atyánk ⁴⁰	Meny országban ⁴¹
1a	<i>Mi Atyánk ki vagy mennyekben, itt ez földön köztünk vagyon Atya Istennek Szent Fia.</i>	<i>Meny országban Vr Istenhez, mi egyetlen egy Atyánkhoz, foházkodgyunk ez földről.</i>

38 ÖG 205. oldal

39 ÖG 206. oldal

40 ÖG 198. oldal

41 ÖG 203. oldal

2a	<i>Jézus Christus az te neved örökké légyen nekünk óltalmunk, kinél nincs bődogságosb.</i>	<i>Szenteltessék te szent neved, melyből lelkek idvözülnek, melynél nincs bődogságosb.</i>
3a	<i>Jöjjön mi hozzánk az te szent országod, hogy mi tehozzád mind fel emelhessük az mi sziveinket.</i>	<i>Jöjön hozzánk szent országod, hogy te hozzád mi szívünket, fel emeljük egyembe.</i>
4a	<i>Légyen rajtunk akaratom, miként vagy az Angyalokon, mennyei hatalmasságod.</i>	<i>Akaratom itt ez földön, légyen köztünk, miként menyben az Szent Angyalok között.</i>
5a	<i>Az mi élő kenyerünket, adgyad nekünk naponként valót, ki nélkül mi el nem élhetünk.</i>	<i>Minden napi kenyerünket, adgyad nekünk ez mai nap, melly nélkül halál az élet.</i>
6a		<i>Miként mi-is meg bocsátunk kik ellenünk vétetennek, bocsásd meg vétettünket.</i>
6b	<i>Kérünk tégedet ne vigy kisirtetbe, meg óltalmaz pokolbéli ördögtül, ki miat megh erőtlenültünk.</i>	<i>Ne vigy minket késirtetben, de szabadíts minden gonosztul, az ördögtől meg óltalmaz, kit meg erőtlenits.</i>

20. táblázat

A két tétel szövegét egymás mellett olvasva feltűnő, hogy a második változat (*Meny országban*) sokkal kötöttebb, az első pedig mintha régiesebb, szabadabb versezet lenne. A második darab szótagszámai is azt mutatják, hogy szerzője egy bizonyos keretben kívánt maradni, ettől valójában csak a *6b* versben tér el, mert a Miatyánk szövegét az első két szakaszban szinte szóról szóra idézi, míg a másik változat szabadabban fogalmaz. Feltűnő az is, hogy az egymás mellé helyezett szövegrészletek megegyeznek (kivételt képez ez alól a *6a* vers), ugyanazokat a szavakat használják, és ezt a tényt a táblázatban nem szereplő versek összehasonlítása is megerősíti. Azt lehetne feltételezni, hogy a két tétel talán két ember szerzeménye lehetett. Talán az első darab szerzője korábbi a másodikhoz képest. Mivel a két prosa egyedül csak az Öreg graduálban olvasható, talán a két szerző nem más, mint a graduált szerkesztő Geleji Katona István és Keserői Dajka János, de ezt nem lehet bizonyítani. Tény az, hogy az utóbbi püspök az előbbitől vette át a munkát annak halála után, ezért elképzelhető, hogy mind a ketten készítettek egy prosát a Miatyánk szövegére, hogy kettő is rendelkezésre álljon az istentiszteleteken. Szerkezetében és szövegében is mindkét tétel egyformán értékes öröksége a protestáns graduál énekanyagnak.

3.3. Nagy siralommal foházkodjunk

A római gyakorlatban nagybőjtben nincs sem alleluja, sem sequentia,⁴² ezért a protestáns graduálok egyik legrejtélyesebb darabja a nagybőjtre készült prosa. A *Nagy siralommal* kezdetű tétel előfordulása számos graduálban azt mutatja, hogy igen ismert lehetett a maga korában. A következő források hagyományozták:⁴³

- Batthyány Graduál, 17. század eleje,⁴⁴
- Sárospataki-Patay Graduál, 17. század eleje,⁴⁵
- Spáczai Graduál, 1619,⁴⁶
- Öreg Graduál, 1636,⁴⁷
- Kecskeméti Graduál, 1637-81,⁴⁸
- Nagydobszai Graduál; 17. század eleje-1696,⁴⁹
- Bélyei Graduál, 1642-1653;⁵⁰

Keletkezésének körülményeiről annyit lehet megállapítani, hogy a nagybőjti tétel már a 17. század elején kész volt, erről két graduál is tanúskodik. Latin dallama az eddigi kutatások alapján még nem került elő. Hangneme deuterus, mely a 3-4. tónus összevonásával jön létre, hangterjedelme összesen egy oktáv, egyvonalas *c*-től a kétvonalas *c*-ig terjed. A dallam használ olyan elemeket, melyek megtalálhatóak hasonló tónusú latin szekvenciákban is. Ilyen például a Bakócz graduale *Dilectus Deo*⁵¹ kezdetű tétele, mely egy hitvallóról szól, ezért protestáns istentiszteleten nem hangozhatott volna el szövege miatt. Elképzelhető azonban, hogy a jelen prosa szerzője ismerhette ezt a dallamot. A magyar darab első és a latin második versének első felét egymás alá helyezve észre lehet venni az egybeeséseket:

1a. Nagy si- ra- lom- mal fo- ház- kod- gyunk, az nagy Úr Is- ten- hez

42 Hasonló volt a helyzet a halotti mise sequentiájával is.

43 Egyes graduálok keletkezését nem lehet pontosan megállapítani.

44 Ba p. 376.

45 SáG 131. oldal

46 Spá 229. old.

47 ÖG 69. old.

48 KecG 94. old.

49 NagydG-ban nem látható oldalszám

50 Bé 87. old.

51 GrStr 449. old.

2a. *Labia eius* . . .

A következő hasonlóság a magyar 3a és a latin előző versének folytatásában található:

3a. Szent Dá- vid az Is- ten- nek el- le- ne vé- tet va- la,

2a. folyt. *guttur eius*. . .

(3a. folyt.): mert pa- ráz- nál- ko- dot va- la, és i- gaz em- bert ölt va- la.

3a. második szakasza: *quasi scutum* . . .

Az összehasonlítás arra enged következtetni, hogy a magyar szerző ismerhette ezeket a formulákat, de nem használta fel a teljes tételt, minden jel arra mutat, hogy mindez csak mintául szolgálhatott számára.

A tétel 8 verspárból áll, melyet egy magában álló kilencedik versszak zár. Stílusát tekintve a sequentia költészet második korszakába tartozna, de ennek ellentmond az a tény, hogy a magyar szöveg nem alkalmaz állandó versszakképletet, a verspárokon belül pedig különböző hosszúságú és terjedelmű sorok követik egymást és a záró kilencedik vers magában áll. Ellenben az ismeretlen szerző egyes versszakokban már konkrétan rímekkel próbálkozik. Ilyen például az 1b versszakaszainak végződése (*ember / előtte / vétene*), vagy még szabályosabb a 2a (*számlályuk / találljuk / válaztyuk*), a 2b (*kárhozatra / pokolra / világra*), vagy a 3a háromszor elmondott „*vala*” zárószava. Még ide sorolható 4a *vétkeket / hitöket / Istenünket / bűneinket*, a 4b *minket / bűneinket / hitünket / mesterünket*, a 7b *Christushoz / megh váltónkhoz / pásztorunkhoz / Urunkhoz* sorvégi szavainak az

összeesengése. A következő táblázat a szótagszámok és kadenciák rendszerét szemlélteti egymás mellett:

Sorok száma	Szótagszámok	Kadenciák
1a	9 + 6 + 8 + 8	4, 1, 5, 1
1b	10 + 7 + 8 + 8	4, 1, 5, 1
2a	12 + 8 + 10	3, VI, 1
2b	12 + 8 + 11	3, VI, 1
3a	14 + 8 + 8	1, 5, 1
3b	13 + 8 + 8	1, 5, 1
4a	7 + 7 + 7 + 8	1, 5, VI, 1
4b	7 + 8 + 7 + 8	1, 5, VI, 1
5a	7 + 8 + 7 + 7	1, 5, 3, 1
5b	7 + 7 + 8 + 9	1, 5, 3, 1
6a	14 + 15	3, 1
6b	15 + 15	3, 1
7a	7 + 7 + 14	VI, 1, 3
7b	7 + 7 + 14	VI, 1, 3
8a	7 + 10	3, 1
8b	7 + 8	3, 1
9	14 + 11 + 9	VI, VI, 3

21. táblázat

A versszakokon belül kettes, hármás és négyes szakaszok követik egymást teljesen rendszertelenül, mely szintén nem jellemző az új stílusú sequentiákra. Ezek a tények azt sejtetik, mintha a szerző szabadon bánt volna egy mintadallammal, talán nem akarta magát a forma által adott keretbe zárni. Legalábbis a sorok és szótagszámok rendszertelensége erre utal. A kadenciák ellenben minden verspárban azonosak.

Szövege a 16. századi históriás énekek stílusára emlékeztet, mely int, buzdít, tanulságokat von le és történelmi példákkal reményt kelt. A református egyház ebben az időben különben is főként a nép tanítására és buzdítására fektette a hangsúlyt.⁵² A próza az első versben bűnbánatra hívja az egész közösséget:

⁵² Dobszay 1995: 68-71.

1a. *Nagy siralommal foházkodgyunk az nagy Vr Istenhez*⁵³
megismérvén bűneinket, és azoknak véget vetvén.

A második verspárban felvilágosítja a híveket, hogy „Ádám Atyántul fogva...” a Krisztuson kívül minden ember méltó volt a pokolra. A következő versekben pedig két bibliai példát is megemlít, Szent Dávid és Szent Péter bűnbeesését, majd inti a népet, hogy ne kövessék ezek vétkeit, hanem az Istenben vetett hitük legyen követendő példa számukra. Tulajdonképpen ezzel intést is idéz a nép felé, de egyben reményt is kelt a jövőre nézve. A következő versszakokban a népet Istenhez próbálja vezetni, Krisztustól származó idézetekkel próbálja őket megtérésre buzdítani. Ezt tovább fokozza a 7a verssel:

*Mostan vagyon az üdő, mostan vagyon az óra,
 mert ezután senkinek nem adatik iduösség.*

A magában álló záró vers pedig a már Huszár Gál énekeskönyvében⁵⁴ megszokott imádságok záró formulájával zárja le a tételt:

*Ki menyégben Szent Attyának jób keze felől ül,
 és jövőndő ítílni, mindeneket, hóltakat, és eleveneket.*

Az ének végére a Spáczi graduál egy anyanyelvre fordított amen-t fűz:⁵⁵

A prosát olvasható dallammal összesen négy forrás közli, mindig bűnbánati tételként. A **Spáczi** és **Battyhány**⁵⁶ **Graduál** *Prosa poenitentiae* felirattal jelöli, az előbbi kottaképe nem ír kulcsokat, de kevés hibától eltekintve jól olvasható. Az **Öreg Graduál**⁵⁷ ellenben sokkal bővebb információt nyújt a tétel használatáról, felirata a következő:

PROSA
POENENTIALIS TAM DIE-
BUS QUADREGESIMALIBUS, QUAM TEM
pore administrationis Coenae, imo quovis tempore canenda.

53 ÖG 69. old.
 54 Huszár 2000
 55 Spá 237. old.
 56 Ba Nr 275.
 57 ÖG 69. old.

Ez azt jelenti, hogy olyan bűnbánati próza következik, mely megszólaltatható a nagyböjt napjaiban, úrvacsoraosztás alatt, sőt – bármikor.⁵⁸ Kottájában van elírás, de a többi forrás és a párversek alapján ezek mindig javíthatóak. A **Sárospataki-Patay Graduál** szintén kottával közli, de több lap hiányzik az elejéről, ezért a darab csak a *4b* verstől olvasható. Ez a kottakép szintén nem jelöl kulcsokat, de dallama az Öreg Graduál változatához áll közelebb, több hibás helyet e forrás alapján lehet javítani. A **Kecskeméti Graduál** kottaképe teljességgel értelmezhetetlen. A **Bélyei Graduál**, mely az Öreg Graduállal megegyező felirattal hozza a darabot, csak szöveggel közli, hasonlóan a **Nagydobszai Graduál** is. Mindkét forrásban a vonalakat meghúzták a kotta számára, de hangjegyek már nem kerültek bele.

A források dallamai csak kisebb variánsokat mutatnak. Az Öreg Graduál lejegyzésében sok a hanghiba, a kulcsokat is többször korrigálni kell. A dallamvariánsokat összehasonlítva fény derülhet arra, hogy mely graduálok állnak közelebb egymáshoz.⁵⁹

Az *1a* vers harmadik szakaszában egy minimális eltérést lehet olvasni, a Batthyány és Spáczai „*meg esmeruen*”-t mond, míg az Öreg Graduál „*meg ismérven*”-t. Ugyanez a helyzet az *1b* vers első szavával, a „*Nincsen*” szót egyedül az **ÖG** használja, míg a másik kettő „*nincz*”-et mond.

Az első dallami eltérés a *2a* vers második szakaszában található, ahol a kezdő hang a **Spá**-ban „*a*”, míg a másik két forrásban *c*-ről indul ugyanez a sor.

Spá⁶⁰ (2a):

az em- bert bűn- ben ta- lál- liuk,

ÖG⁶¹ (2a):

az em- bert bűn- ben ta- lál- lyuk,

Ba⁶² (2a):

az em- bert bűn- ben ta- lál- l'uk,

58 Karasszon 2000.

59 A továbbiakban a források rövidítve olvashatóak, a Sárospataki Graduál az összehasonlításban pedig csak a *4b* verstől szerepel.

60 Spá 230. old.

61 ÖG 69. old.

62 278. old.

Ugyanennek a versnek a harmadik frázisában a **Ba** tér el a másik kettőtől az alábbiak szerint:

Ba⁶³ (2a folyt):

csak az egy Chris-tust el ki vá-laz-tyuk.

ÖG⁶⁴ (2a folyt):

csak az egy Chris-tust el ki vá-laz-tyuk.

Spá⁶⁵ (2a folyt):

csak az egy Chris-tust el ki vá-laz-tyuk.

A 2b vers első szakaszának ötödik hangját, a „mél-tók” felett az **ÖG**⁶⁶ hibásan *f*-nek nyomtatta, a **Spá**-ban és a **Ba**-ban ez a hang helyesen *a*-nak olvasható:

Profa pœnitentialis.

laztyuk. Mindenek méltók voltak az kárhozatra, és

16. kottapélda

Ugyanennek a versnek a második és harmadik szakaszában a következő változatok olvashatóak:

ÖG⁶⁷ (2b folyt.):

és az nagy tü-zes po-kol-ra,
kik szü-let-te-nek ez ár-nyék vi-lág-ra.

Spá⁶⁸ (2b folyt.):

és az nagy tü-zes po-kol-ra,

63 278. old.

64 ÖG 69. old.

65 Spá 230. old.

66 ÖG 70. old.

67 ÖG 70. old.

68 Spá 230. old.

kik szü- let- te- nek ez ár- niék vi- lág- ra.

és az nagy tü- zes po- kol- ra,

kik szü- let- te- nek ez ár- nyék vi- lág- ra.

A „*pokolra*” szó második szótagja feletti clivis-t az **ÖG** egy szekunddal feljebb nyomtatta, melyet a másik két változat és a verspárja alapján javítani kell. Az alatta lévő sorban a „születtenek ez árnyék” felett van eltérés, mely a **Ba**-ban egy szekunddal feljebb került, míg a másik két forrás azonos.

A *3a* vers harmadik szakaszában a **Ba** tér el a másik kettőtől, míg az **ÖG** és **Spá** első szótagjának harmadik hangja egyikben *e*, másikban *f*. A **Spá** lejegyzése következetes, mert a verspárjában is hasonló hajlítás látszik, az **ÖG**-ban pedig egyértelműen az *e*-re hajlik le a dallam. A **Ba** egy másik dallamvariánszal él, de a gerinc hangjai megegyeznek:

és i- gaz em- bert ölt va- la.

es i- gaz em- bert ölt ua- la.

es i- gaz em- bert ölt ua- la.

A *3b* vers első szakaszában egy szövegi különbség található, az **ÖG** „*Christust*”, a **Ba** a **Spa**-val megegyezően „*Ur Istent*” ír. Ebben az esetben az **ÖG** szerkesztőinek a „revideálása”⁷³ is felmerülhet, mivel ez későbbi forrás.

69 Ba 278. old.

70 ÖG 70. old.

71 Spá 231. old.

72 Ba 278. old.

73 ÖG 10r

Ugyanennek a versnek a második frázisában az „*ingyen*” első szótagja felett a **Ba** és a **Spá** is egy *c-h* clivis-t jelöl, míg az **ÖG** csak egy *c* hangot:

ÖG⁷⁴ (3bfolyt.):

hogy in- gyen sem tud- ta vól- na,

Spá⁷⁵ (3bfolyt.):

hogy in- gien sem tut- ta uol- na,

Ba⁷⁶ (3b folyt.):

hog' in- g'en sem tut- ta vol- na,

A záró szakaszban az **ÖG**-ban két hang (*so*-ha és *lát*-ta felett) *hibásan* került nyomtatásba, mely a párverssel és a **Spá** alapján könnyen javítható:

ÖG⁷⁷ (3b folyt.):

és so- ha nem lát- ta vól- na.

Spá⁷⁸ (3b folyt.):

es so- ha nem lat- ta vol- na.

Az **ÖG**-ban a *soha* feletti *a* és a *látta* feletti *e*-hangokat a párvers és a **Spá** alapján is egyértelműen *g*-re illetve *d*-re kell javítani.

A *4a* és *4b* versek második szótagja feletti porrectus az **ÖG**-ban és a **Spá**-ban azonos, míg a **Ba** eltér:

ÖG ⁷⁹ (4a): 	(4b) ⁸⁰ :
Ne kö- ves- sük	Nagy szép szó- val
Spá ⁸¹ (4a): 	(4b) ⁸² :
Ne kö- ues- sük	Nagi szép szó- ual

74 ÖG 70. old.
 75 Spá 231. old.
 76 Ba 278-279. old.
 77 ÖG 70. old.
 78 Spá 231. old.
 79 ÖG 70. old.
 80 ÖG 71. old.
 81 Spá 231. old.
 82 Spá 232. old.

Ba⁸³ (4a): (4b):

Ne kö- ues- sük Nagy szép szó- ual

Ugyanennek a versnek a harmadik szakaszában az „is-mér-jük” felett egy hang eltérés van az **ÖG**-ban, de a párvers azonos helye (*csak vallyuk*) alapján, ahol már *d*-hangot nyomtattak hasonlóan a másik két forráshoz, ezt a hangot javítani kell. A „bocsát-tia” utolsó szótagjánál a **Spá** tér el a másik kettőtől, de a párvers alapján, ahová már *d* került az *e* helyett, saját magát korigálja a leíró:

ÖG⁸⁴ (4a):

is- mér- jük Is- te- nün- ket, meg bo- csát- tyá bú- ne- in- ket,

Spá⁸⁵ (4a):

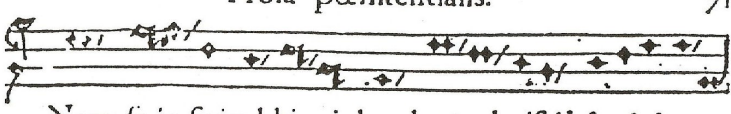
es- mer- iuk Is- te- nün- ket, meg bo- csat- tia bú- ne- in- ket,

Ba⁸⁶ (4a):

es- mer- iük Is- te- nün- ket, meg bo- czat- t'a bú- ne- in- ket,

A 4b vers második szakaszában (*hogy elvész bűneinket*) az **ÖG** minden hangja egy szekunddal elcsúszott:

Prosa pœnitentiális. 71.

Nagy szép szóval hi minket, hogy elvész bűneinket,

17. kottapélda⁸⁷

Hasonlóan közli ezt a sort a **Spá** is, de ott a „bűneinket” felett *f g a* van. Ez a hiba könnyen javítható mindkét forrásban a párversek alapján, de a **Ba** és a **SáG**⁸⁸ is helyesen közli.

83 Ba 279. old.

84 ÖG 70. old.

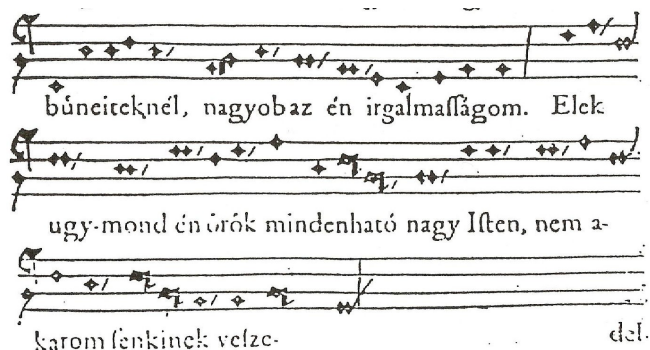
85 Spá 231-232. old.

86 Ba 279. old.

87 ÖG 71. old.

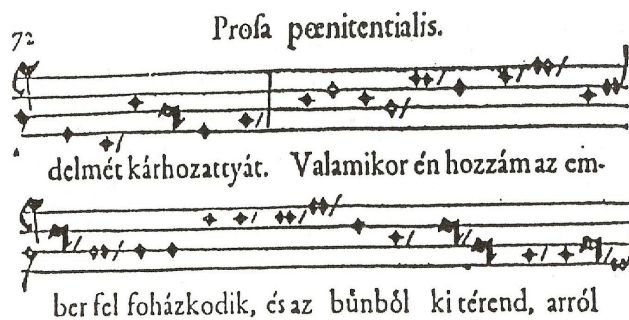
88 A Sárospataki graduál ettől a résztől olvasható.

A következő nyomdahiba az **ÖG** 6a⁸⁹ vers első szakaszának végén található, ahol az „Isten” felett két *h* lett nyomtatva a *g* helyett, de javítani kell a **Spá**⁹⁰ és a **Ba**⁹¹ azonos helyei alapján, de a **SáG**⁹² is helyesen közli:

18. kottapélda

Az kottapélda utolsó sorában a „veszedelmét” első hangja **Ba**-ban – a két másik forrástól eltérően – nem *e* hanem *d*. A 6b vers első négy hangja az **ÖG**-ban⁹³ *g a g f*, melyet a **Spá**⁹⁴-ban is hasonlóan írtak, de felette olvashatóak javítva a *h c a* hangok, melyeket valószínűleg a lejegyző korigált. Az **ÖG**-ban a „foházodik” felett is elcsúsztak a hangok, ezen a helyen az *ffh h* – t javítani kell *efg g* – re.

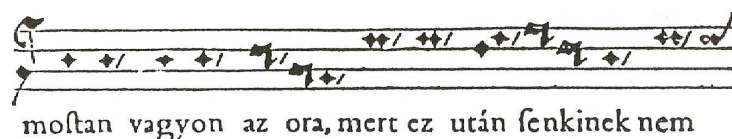

19. kottapélda

A **SáG**⁹⁵ helyesen közli ugyanezt a szakaszt. A **Spá** ugyanezen helyén, az „em-ber” második szótagjától a hangok elcsúsztak.

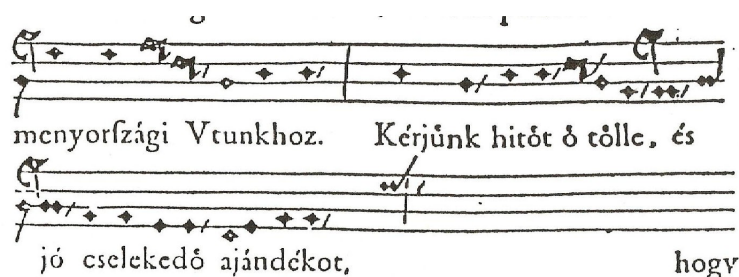
89 ÖG 71. old.
 90 Spá 233. old.
 91 Ba 280. old.
 92 SáG 131. old.
 93 ÖG 72. old.
 94 Spá 233. old.
 95 SáG 131v

A 7a vers második szakaszában az **ÖG**-ban⁹⁶ egymás után négy g-hang olvasható, de párverse és a másik három graduál⁹⁷ alapján *g f g g* hangokra kell javítani:

20. kottapélda

A 8a⁹⁸ vers kezdete (*Kérjünk hitöt*) az **ÖG**-ban a sor elején kihelyezett kulcs alapján olvasva g-ról indulna, ugyanez olvasható a **Spá**⁹⁹ és a **SáG**¹⁰⁰ azonos sorkezdeténél is, bár a párversek mindkét esetben h-ról indulnak. A **Ba**¹⁰¹ ellenben h-ról kezdi, ezért a „*Kérjünk*” szó elé a harmadik vonalra ki kell helyezni egy C-kulcsot és így olvasható helyesen a kottakép, a sor végi kulcsjelölés már jó helyre került:

21. kottapélda

A **Spá** ennél a helynél megegyezik az **ÖG**-al, de a továbbiakban teljesen elcsúsznak a hangok.

A második szakaszban a **Ba** és **ÖG** között a következő, de a dallam lényegét nem érintő eltérések olvashatóak:

96 ÖG 72. old.

97 Ba 280, Spá 234, SáG 132. old.

98 ÖG 72. old.

99 Spá 235. old.

100 SáG 131.

101 Ba 280. old.

102 ÖG 72. old.

22. kottapélda

A *8b* vers harmadik és negyedik hangja az **ÖG**-ban hibásan kétvonalas *d d*, de javítani kell *h*-ra. Ez a hang és a folytatás is helyesen lett lejegyezve a másik három graduálban.¹⁰⁴ A „járhassunk” szótól még a sor elején kitett kulcs jó lenne, de az „és csak” szövegrésztől ezt újra korrigálni kell úgy, hogy ettől a helytől harmadik vonalra helyezett *f*-kulccsal lehetne tovább olvasni, és ez a következő sorban is maradhatna a „Sz. Attyának” szövegig. A „menyégben” második és harmadik szótagja feletti hangok egy terccel feljebb csúsztak, ide tartozik még a következő szótag is, mely a kulcsváltás ellenére is terccel feljebb került a „Sz.” felett:

Prosa penitentialis. 73

hogy kedvében járhattunk, és csak néki szolgálhattunk.

Ki menyégben Sz. Attyának job kezefelől

ül, és jóvendő itilni, mindenecket, holtakat, és cleve-

neket.

ANTIPHONÆ

23. kottapélda¹⁰⁵

A *8b* vers indulását valójában minden graduál kisbetűvel kezdi, ezáltal nem jelzi párversnek, azonban mivel a két sor dallama teljesen megegyezik, így is lehet értelmezni.¹⁰⁶

A **Spá** és **Ság** következő változatokat hozza a 9. vers első szakaszában, míg a **Ba** megegyezik az **ÖG**-al:

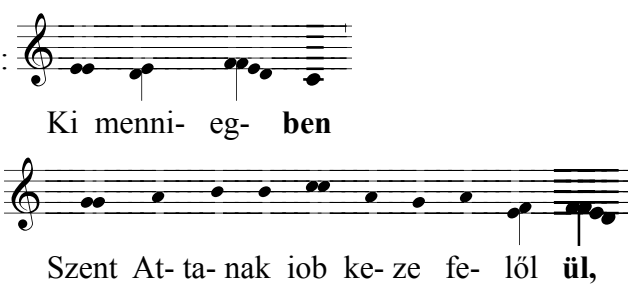
103 Ba 280. old.

104 Ba, Spá, Ság

105 ÖG 73. old.

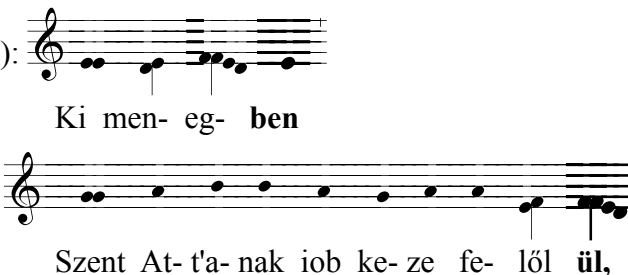
106 A fenti táblázatban és a függelékben található átírásnál verspárnak van értelmezve.

Spá¹⁰⁷ (9.):

Ki menni- eg- ben
Szent At- ta- nak iob ke- ze fe- lől ül,

Ság¹⁰⁸ (9.):

Ki men- eg- ben
Szent At- t'a- nak iob ke- ze fe- lől ül,

A fenti példákban két elírást lehet látni, az „ül” feletti climacus hibás, mert a másik két forrásban ugyanez a hely egy szekunddal lejjebb szól, tehát *c*-n kadenciázik. A másik eltérés a 'iob' feletti hang, mely a **Ság**-ban lett egyedül *a*, ezt szintén elírásnak lehet tekinteni.

A források összevetéséből kiderül, hogy a **Ba** dallama többször eltér a többi forrás anyagától, bár ezek sokszor egy-egy hangra redukálódnak, tehát nem lehet nagyobb dallami variánsokról beszélni. A **Spá** és **Ság** kottájában sokszor a tollfogás miatt csúszik el egy-egy hang.

Összefoglalva a *Nagy siralommal* az egyik legismertebb darabja a graduáloknak előfordulását tekintve, de csak a református források esetében. A tárgyalt liturgikus énekeskönyvek mind fontosnak tartották, hogy legyen egy bűnbánatra hívó prózájuk is, melynek használata az Öreg Graduál felirata szerint egyáltalán nem szűkül le nagybőjtre.

107 Spá 235. old.

108 Ba 280. old.

IV. Összegzés

Végezetül érdemes egy táblázatban összefoglalni, hogy mely sequentia-dallamok fordulnak elő a különböző graduál énekeskönyvekben. A tételek sorrendje a következő: régi típusúak, átmeneti korszakhoz tartozóak és új stílusú alkotások. A legvégére az egyetlen olyan tétel került, melynek nem ismert latin dallama:

Szek- venciák	ÖG ¹	Ba ²	Spá ³	Ep ⁴	Bé ⁵	SáG ⁶	NagydG ⁷	Kecs ⁸	ÖD ⁹
------------------	-----------------	-----------------	------------------	-----------------	-----------------	------------------	---------------------	-------------------	-----------------

Notkeriánus sequentiák:

<i>Grates</i>			+	+					+
<i>Rex omni- potens</i>	+	+					+		
<i>Sancti Spiritus</i>	+	+	+				+		

Átmeneti korszak:

<i>Mittit</i>	+	+	+	+	+		+		
<i>Victimae</i>	+	+	+	+	+		+	+	
<i>Veni Sancte</i>				+					

Új stílus:

<i>Dies irae</i>	+								
<i>Lauda Sion</i>	+								

Bűnbánati sequentia

<i>Nagy siralom- mal</i>	+	+	+		+	+	+	+	
----------------------------------	---	---	---	--	---	---	---	---	--

22. táblázat

1 Öreg Graduál, 1636.

2 Batthyány Graduál, 17. sz. eleje.

3 Spáczai Graduál, 1619.

4 Eperjesi Graduál, 1635.

5 Bélyei graduál, 1642-1653.

6 Sárospataki-Patay Graduál, 17. század eleje.

7 Nagydobszai Graduál, 17. század eleje-1696.

8 Kecskeméti Graduál, 1637-81.

9 Öreg Debrcei Énekeskönyv, 1778.

A táblázat jól szemlélteti, hogy a legtöbb sequentiát az Öreg Graduál tartalmazza, melybe hét tétel került, ezt követi számban a Batthyány, Spáczai és Nagydobszai egységesen öt tétellel. Ellenben az utóbbi kézirat sajnálatosan csak szöveget közöl, a dallamoknak meghúzták a vonalakat, de hangjegyekkel már nem töltötték ki, ezért ez a forrás zeneileg elhanyagolható, sajnos ugyanez a helyzet a három prosát tartalmazó Bélyei graduállal is, melynek kottája annyira hibás, hogy szinte olvashatatlan. Az evangélikus Eperjesi Graduál összesen négy tételt közöl. A táblázatba a 1778-as debreceni énekeskönyv – nem graduál-énekeskönyv – a *Grates* dallama miatt került.

A két leggyakoribb tétel a *Victimae* és a *Nagy siralommal*, mindkettő hét forrásban olvasható, ezeket követi a *Mittit ad Virginem* hat, a *Sancti Spiritus* négy, a *Rex omnipotens* és a *Grates nunc* három énekeskönyvben való megjelenése, majd végül a *Veni Sancte*, mely csak az Eperjesiben jelent meg. A *Nagy siralommal* nagybőjti prosát egyedül az evangélikus gyűjtemény nem tartalmazza, tehát ez a tétel úgy tűnik hogy a kálvini vonal sajátja lehetett.

A protestáns énekeskönyvek főleg a régi és átmeneti kor sequentiáit ültették át magyar nyelvre, az új stílusból pedig csak a halotti mise *Dies irae* tétele kapott fordítást. Feltűnő, hogy szentviktori tétel csak az Öreg Graduálba került, de ott is csak dallama lett képviselve a népszerű *Lauda Sion*-nak. Emögött egyfajta konzervativizmust is feltételezni lehetne, mivel a középkori magyar sequentia-készletben a régi típusú, notkeri tételek a 16. századig megtartották rangjukat. A protestáns repertoárban ellenben inkább az lehetett a fő szempont, hogy az egyházi év minden nagy ünnepe kapjon egy mély teológia gondolatokat tartalmazó és tanító jellegű prosát, mely összefoglalja az adott üdvtörténeti eseményt. Az új stílusú latin tételek között nyilván sok az olyan jellegű szöveg, melynek fordítása protestáns istentiszteleten nem hangozhatott volna el (Máriáról vagy szentekről szól), de úgy tűnik, nem is volt szükség többre. Ki lehet azt is mondani, hogy a legteljesebb anyagot az Öreg Graduál adja, mely még egy-egy kontrafaktumot is költött az adventi és húsvéti dallamokra.

A fentiek alapján tehát elmondható, hogy a protestáns források kedvelték a prosát, sőt sokféle tétellel egészítették ki a repertoárt. A legnagyobb érdemük pedig abban van, hogy ezt a középkorban virágkorát élő műfajt tovább hagyományozták és a protestáns egyházak számára is elérhetővé tették legjelesebb darabjait. Az istentisztelet arculatához formálták, és még gyarapították is a repertoárt számos új szöveggel. Ezek a tételek az liturgia méltóságát emelték, az ünnep magyarázatához a

gyülekezet számára is jól érthető tanító szövegeket kínáltak. Tartalmilag egy tömören megfogalmazott, lényegre törő énekelt prédikációnak feleltek meg. Helyük a több évszázados keresztény hagyomány alapján mindig az evangélium előtt kellett legyen, ahol hosszabb idő állt rendelkezésre a nyugodt zenélésre, mely lélekben felkészítette a híveket az igemagyarázat meghallgatására.

Ma sajnos mind a katolikus, mind a protestáns felekezetek elmondhatják, hogy méltatlanul elfelejtették és elhagyták az egyszólamú liturgikus ének ezen magas színvonalú darabjait szertartásaikból. A mai liturgikus rendelkezések pedig egyik felekezetenél sem tiltják a éneklését, ezért ma nagyobb szabadsággal lehetne használni a középkori irodalmi és zenei kultúra ezen emlékeit.

V. FÜGGELÉK

A függelékbe azok a prosa-átiratok kerültek lejegyzésre, melyek még nem lettek eddig kiadva. Számozásuk a fejezeteket követik az egyszerűbb használat érdekében.

2.1. Mittit ad Virginem (Öreg Graduál 10. oldal)

1a.¹ Bo- csá- tá² az Szűz- höz, nem min- den An- gya- lát,

de ő e- rős- sé- gét Gáb- ri- el An- gya- lát,

em- ber- nek sze - re³ - tő - ie.

1b. Kül- dé⁴ mi é- ret- tünk, ő e- rős an- gya- lát,

ter- mé- sze- tet győ- ző mi bi- zony- sá- gunk- ra,

Szűz- től szü - let - tet - vén.

2a. Ter- mé- sze⁵- tet meg- győ- ző di- cső- ség- nek ki- rá- lya,

bír- ion és or- szá- gol- lyon, és bú- nünk szep- lő- jét,

ve- gye ki kö- zül- lünk;

1 orig: nincs B - előjegyzés

2 orig: *Bocsáta*

3 orig: *sze-re-tő-ie* felett *ffec*

4 orig: *Külde*

5 orig: *Termézetet*

2b. Ke- vé- lyek- nek és el tör- ie i- gye- ke- ze- te- ket,
ör- dö- gek- nek nya- ko- kat nyom- ia ha- tal- má- val
az ha- tal- mas ki- rály.

3a. Vi- lág- el- len- sé- gét, el küld- gye mi ró- lunk, és vé- le
or- szá- gol- tas- son min- ket az ő szent at- tiá- nak or- szá- gá- ban.

3b. Meny el te ki kül- de- tél, nagy ö- röm mon- da- ni,
je- lencsd⁶ megh a ré- gi i- rás- nak mon- dá- sát,
kö- vet- ségh- nek jó- sá- gát.

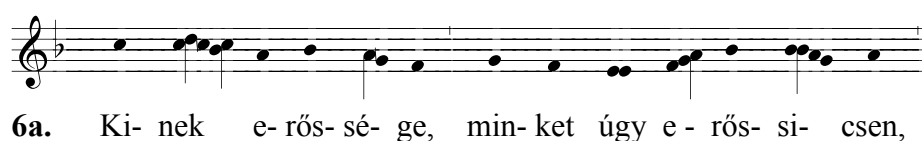
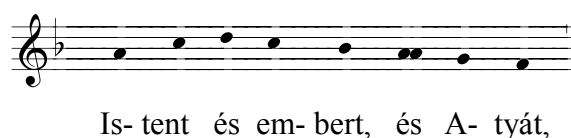
4a. Meny el⁷ te jó kö- vet, id- vöz- lyed az Szű- zet,
ke- gye- lem- mel tel- lyes, Úr va- gyon te vé- led,
és mond- gyad Má- ri- á- nak ne fél- lyen.

4b. Szent Szűz te fo- ga- dád, Úr Is- ten- nek Fi- át,

6 orig: *jelencs*.

7 orig: a kétvonalas „c”-t egy terccel lejjebb írja, de a C-kulcsot a 3. vonalra kell helyezni, és így helyesen olvasható tovább.

8 orig: *szüzeségnek*.

9 C-kulcs ennél a versszaknál visszakerül a 4. vonalra, de a forrás nem jelöli.

10 orig: *fogadá*.

11 orig: *békességet*.

6b. De az ke-gyes Szent Lé-lek, bú-nün-ket megh bo-csás-sa,
 hal-lás-nak ál-ta-la, a-ján-dé-ko-zon megh,
 és be-nünk la-koz-zék.

7. Ki né-künk en-ged-gye bú-nünk-nek bo-csá-nat-tyát.
 Kit mi most tisz-te-lünk ad-gyon la-ko-dal-mat
 men-nyek-nek or-szá-gá-ban.

Az Atya Úr Isten

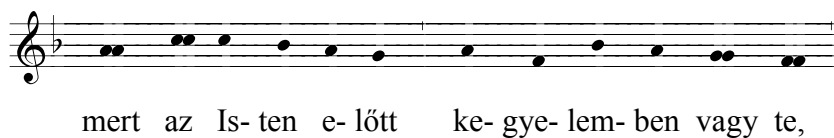
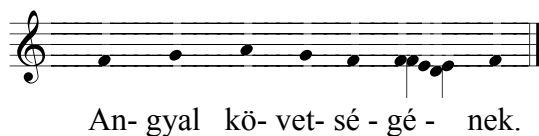
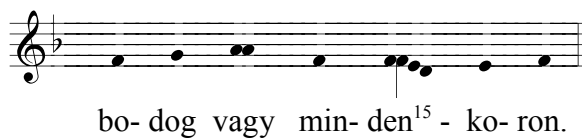
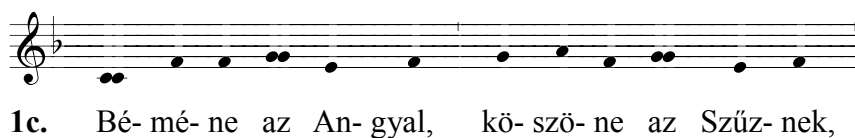
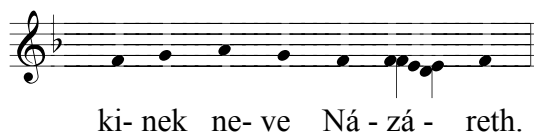
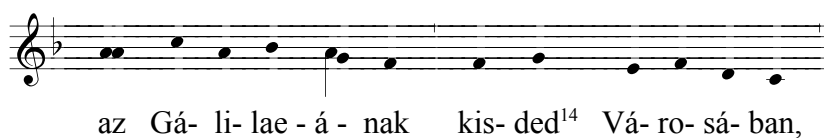
Öreg Graduál 14. oldal (PROSA, Ex Cap. Lucae I.)

1a¹². Az A-tya Úr Is-ten ir-gal-mas-sá-gá-ból,
 megh em-lé-kez-vén mi ve-sze-del-münk-ről
 kö-ve-tét¹³ el bo-csá-tá

1b. Gáb-ri-el An-gya-lát az Szűz Má-ri-á-hoz,

12 orig: nem ír előjegyzést

13 orig: *követét* felett d g a

14 orig: *kisdet*

15 orig: *mindenkoron*

16 orig: *rajta felett ba f*

2b. I - mé te fo-gansz¹⁷ mé-hed-ben, és szülsz drá-ga fi-at,

kit Jé-zus-nak ne-vezz¹⁸, mert ő sza-ba-dít-tya né-pét

min-den el-len-ség-h-től.

2c. Nagy lé-szen az gyer-mek, mert ő az Is-ten-nek fi-a,

né-ki ad-gya Is-ten, az Dá-vid-nak szé-kit

i-gi-re-ti sze-rint.

2d. És¹⁹ u-ral-ko-dik ö-rök-ké Já-cob-nak ő há-zán,

ki-nek bi-ro-dal-ma és ál-dá-sa lé-szen,

min-den nem-zet²⁰-sé-gen.

3a. Mon-da az An-gyal-nak, mi-kép-pen lé-szen ez,

fér-fi-at mert én nem es-mé-rek.

17 orig: *fogacz*

18 orig: *nevez*

19 orig: *És* felett egy „a” hangot ír.

20 orig. nem- *zet*- ségen felett C.

3b. Fe - le - le az An - gyal, Szent lé - lek re - ád szál,

és Is - ten ha - tal - ma lé - szen ez.

3c. An - nak o - ká - ért Szent lé - szen kit te szülsz,

és az nagy Is - ten - nek²¹ fi - a.

3d. Mon - dá Má - ri - a; im Úr - nak szol - gá - ló - ja

lé²² - gyen te be - szé - ded sze - rint.

4a. Er - ről az Úr Is - ten szolt va - la Á - dám - nak

és az²³ Áb - ra - hám - nak, hogy az ő nem - zet - sé - gé - ből

sár - maz - nék az Úr Chris - tus.

4b. És az Szent Pro - phé - ták, még az Si - bil - lák - is

er - ről pro - phé - tál - tak, hogy az Is - ten az ő fi - át

ez vi - lág - ra ér - tünk ad - ná - ia.

21 orig: Isten - nek felett *fe* és egy ferde vonal a *d* helyén.

22 orig: *legyen*.

23 orig: *az* nélkül, de a kottában kijelöli a szótag helyét.

4c. Au- gus- tus i- de- ié- ben, Beth- len- ben szü- le- ték,

kit An- gya- lok pász- to- rok- nak je- len- te- nék,

nagy ö- rö- met ők hir- de- te- nék.

4d. Jö- vé- nek az böl- csek, i- má- dák az Chris- tust,

és mint bi- zony Is- tent, és em- bert úgy tisz- te- lik,

ki mi é- re- tünk²⁴ ál- do- zat len- ne.

5a. Oh mely nagy csu- da az hog' az Is- ten em- be- ré lön,

és az dü- csó- ség- nek ö- rök U- ra,

min- de- nek- nek szol- gál- ni jö- ve.

5b. Föld- re jö- ve Is- ten hogy²⁵ min- ket az ég- be vin- ne

hal- ni jö- ve, hogy mi meg ne hal- nánk,

24 orig: *éretünk* középső szótagja felett nem jelöl hangot.

25 orig: *hogy* felett kétvonalas *d*.

sze- gé²⁶- nyé löt hogy megh²⁷ gaz- dag- git- ta- na.

5c. Em- ber- nek fi- a löt, hogy mi Is- ten fi²⁸- a - i le- gyünk,

á- tok²⁹- ká löt, hogy mi ál- dot- tak le- gyünk,

i- ga- sá- gunk löt, és vált- sá - gunk.

5d. Á- dám né- künk ha- lált ho- za, pok- lot ho- za,

és Is- ten- nek nagy ha- rag- yát ho- zá,³⁰

és az ö- rök kár- ho- za- tot,

6a. De az Chris- tus em- be- ré lé- té- vel, megh sza- ba- du- lánk

mind e- zek- től, fi- a- i va- gyunk im- már Is- ten- nek.

6b. A- zért im- már mi- is az Úr Is- tent min- nyá- ian fel

ma- gasz- tal- lyuk mind ö - rök - kön ö- rök- ké.

26 orig: sze- gé- nyé felett egyvonalas b.

27 orig: *megh* felett kétvonalas c.

28 orig: *fi-* ai felett f.

29 orig: *á- tok-* ká felett b.

30 orig: *ho- zá* felett nem jelöl hangot.

7. Ki né-künk en-get-te bú-nünk- nek bo-csá- nat-tyát.

Az Chris-tus Jé-zu-sért ki-ért ad-ta né-künk az ö-rök é-le-tet.

Úgy lé-gyen.

Bocsata az Szűzhöz

Spéciai Graduál 236. oldal (Alia Prosa in adventu d)

1a³¹. Bo-csa-ta az Szűz-höz, nem min-den an-gia-lat,

de eő e-rős-se-get Gab-ri-el an-gia-lat,

em-ber- nek sze - re - tő - ie.

1b. Kül-de mi e-ret-tünk, eő e-ros an-gia-lat,

ter-me-sze-tet giő-zeő mi bi-zon-sá-gunk-ra,

Szűz-túl szű - let - tet - uen.

2a. Ter-mé-sze-tet meg giő-zeő di-csős-ség- nek Ki-rá-lia,

bír-ion es or-szá-gol-lion, és bűn- nek szep-lő-iét,

31 Kulcsot nem jelöl a kotta, de a 4. vonalra helyezett c-kulccsal olvasható.

ve-gie ki kő-ző-lünk;

2b. Ke-vé-liek-nek es el tőr-ie i-gie-ke-ze-te-ket,

eőr-dő-gők-nek nia-ko-kat niom-ia³² ha-tal-ma-ual³³

az ha-tal-mas ki-rali.

3a. Vi-lág el-len-se-gét, el kül-gie mi rol-lunk,

és uel-le or-szá-gol-tas-son min-ket

az eő szent at-tiá-nak or-szá-gá-ban.

3b. Meny el te ki kül-de-tel, nagi eő-rőm mon-da-ni,³⁴

je-lencz meg az re-ghi i-rás-nak mon-dá-sát,

keő-uet-ség-nek ios-sa-gat.

4a. Meni el te io kő-vet, id-vez³⁵-lied az Szű-zet,

32 ms: niom-ia felett „g”

33 ms: hatalmaval felett *agfe*

34 ms: *mondani* felett *f e d*.

35 *id-vezlied* második szótagjától a c-kulcsot a 3. vonalra helyezve lehet tovább olvasni helyesen.

ke-gie-lem-mel tel- lies, Úr ua³⁶ - gion te ve- led,

es mon-giad Má- ri- á- nak ne fél- lien.

4b.³⁷ Szent Szűz te fo- gad- giad, Úr- is- ten³⁸- nek fi- át,

ki- ben meg' tart³⁹- ha- tod az szű- zes- seg- nek⁴⁰ io- ssa- gat,

és min - den⁴¹ fo- ga⁴²- dást.

5a. Hal⁴³ - la, és fo- ga- da Gab- ri- el mon- da- sat, hi- ué és fo- ga- da,

és szű- le mag- za- tot, de nagi⁴⁴ csu- dá- la- tost.

5b.⁴⁵ Em - be⁴⁶- ri nem- zet- nek szent- se- ges ta- na- csat

Is- tent es em- bert, es at- tiat

em- be- rek- nek ál - lan - dó⁴⁷ bé- kes- sé- get⁴⁸.

36 ms: *vagyon* felett *cedbd*.

37 ms: kulcsot nem jelöl, de a kezdő hangot a 4a sorhoz képest egy terccel lejjebb írja.

38 ms: *Úris- ten* felett *d*.

39 ms: *tart- hatod* felett *d*.

40 ms: *szűzességnek* felett *ce c ac a*.

41 ms: *minden* felett *cec aca*.

42 ms: *fo- ga- dást* felett *bg*.

43 ms: *Halla* felett *aca faa*.

44 ms: *nagi* felett *cec ac*.

45 Kulcsot nem jelöl, de a kezdő hangot a 5a sorhoz képest egy terccel feljebb írja.

46 ms: *Emberi* felett *aca faa*.

47 ms: *ál- landó* felett *aca fab*.

48 A kottában ezen a helyen átírt, javított hangokat lehet látni.

6a. Ki - nek e - rős - se - ge, min - ket ugi e⁴⁹ - rős - si - czen,
 hofi ez vi - lág' ha - bo - rú - ia, és tes - tőnk e - se - ti,
 min - ket ne sért - hes⁵⁰ - sen.

6b. De az ke - gies Szent lé - lek⁵¹, bú - ne - in - ket meg' bo - czás - sa,
 hal - lás - nak ál - ta - la⁵², a - ián - dé - ko - zon meg'
 és ben - nőnk la - koz⁵³ - zék.

7. Ki ne - künk en - ged - gie⁵⁴ bú - nünk - nek bo - czá - nat⁵⁵ - tiat.
 Kít mi most tisz - te - lőnk ad - gion la - ko - dal - mat⁵⁶
 men - niek - nek or - szá⁵⁷ - gá - ban.

49 ms: *e*- rősítsen felett *fgb*.

50 ms: sért- *hes*- sen második szótagja felett *ba*.

51 ms: lé- *lek* felett egymás alatt két hang látszik (*f* és *a*), de az *a* helyes.

52 ms: ál- *ta - la* felett *bg e*.

53 ms: la- *koz - zek* felett *bg*.

54 ms: enged- *gie* felett *f*.

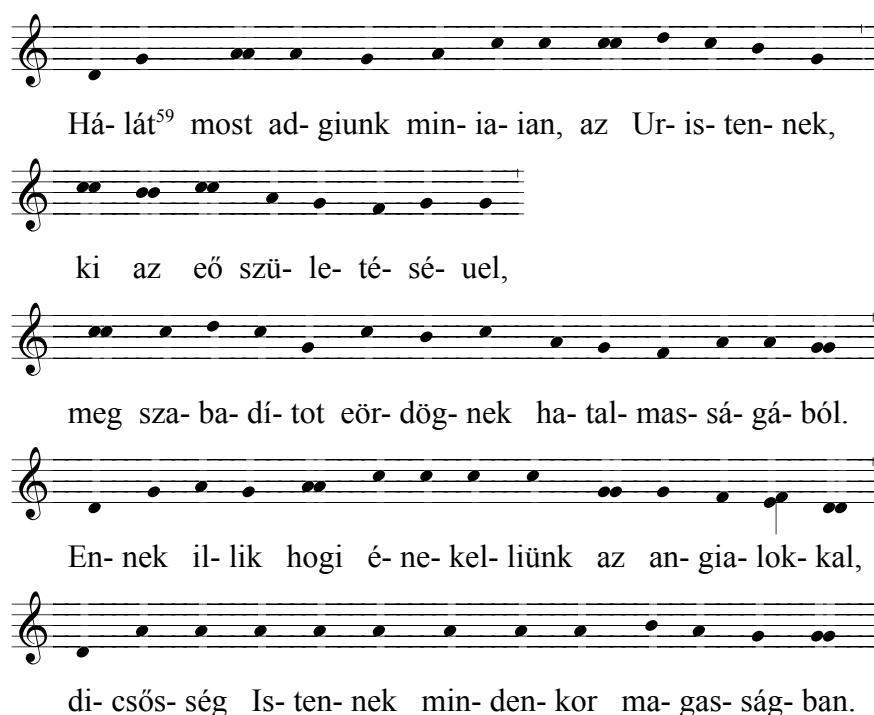
55 ms: boczá- *niát* felett *d*.

56 ms: lakodal- *mat* felett *f*.

57 ms: or- *szá*- gában felett *agf*.

2.2 Grates nunc

(*Spáczai graduál 260.*)⁵⁸

Há- lát⁵⁹ most ad- giunk min- ia- ian, az Ur- is- ten- nek,
 ki az eő szü- le- té- sé- uel,
 meg sza- ba- dí- tot eör- dög- nek ha- tal- mas- sá- gá- ból.
 En- nek il- lik hogi é- ne- kel- liünk az an- gia- lok- kal,
 di- csős- ség Is- ten- nek min- den- kor ma- gas- ság- ban.

*Debreceni Öreg Énekeskönyv 190.*⁶⁰

Há- lát ad- junk mind- nyá- jan, Az Úr Is- ten- nek,
 Ki az ő szü- le- té- sé- vel, Meg- sza- ba- dí- tott Ör- dög- nek
 ha- tal- mas- sá- gá- ból. En- nek il- lik hogi é- ne- kel- jük;
 Az An- gya- lok- kal: Di- tsős- ség ma- gas- ság- ban Is- ten- nek.

58 A forrásban nincs kulcs kiírva, de a második vonalon *f*-kulccsal olvasható.

59 ms: a *Hálát* első betűje nem látszik.

60 orig: ötvonalas rendszerben írja, C kulcs a 3. vonalon, 1b előjegyzéssel, sorvégi custos hangokkal.

2.3. Victimae Paschali laudes

PROSA I. (Öreg Graduál 98.):

1. Mi Ke-resz-tyé-nek ál-doz-zunk

di-csi-re-tek-kel hús-vét-i bá-rány-nak.

2a. Bá-rány ju-ha-it meg vált-ván, Chris-tus ár-tat-lan lé-vén,

bű-nő-ső-ke-t Attyá-nak meg en-gesz-te-lé.

2b. Ha-lál és az é-let csu-da-kép-pen meg üt-kö-zé-nek,

é-let-nek fe-je-del-me megha-la.

2c. De fel tá-ma-da, meny-ben im-már u-ral-ko-dik ő-riz,

sza-ba-dít, és min-ke-t üd-vő-zít.

3a. Mond megh né-künk Má-ri-a, mit lát-tál az ú-ton,

É-lő Chris-tus-nak ko-por-só-ját, és fel tá-ma-dá-sá-nak

di-cső-sé-gét lát-tam.

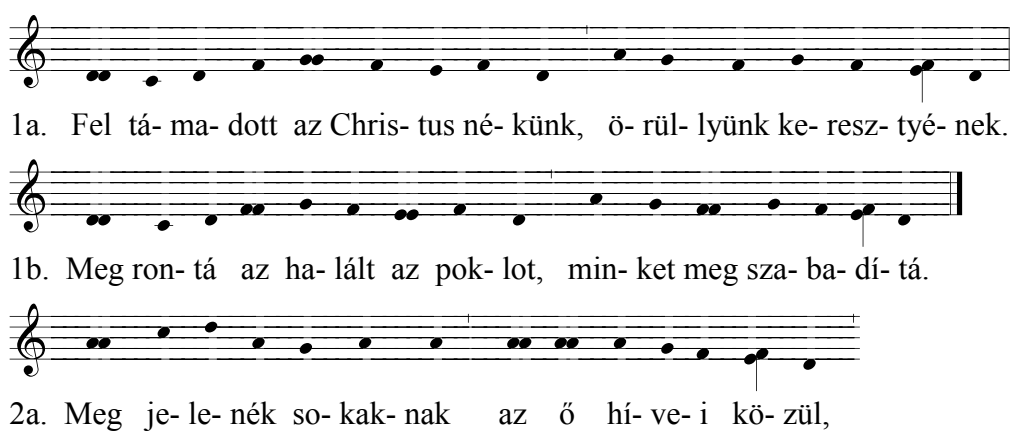
3b. Bi-zony sá-gul An-gya-lo-kat, és az ő ru-há-it:

fel tá-madt Chris-tus én re-mény-sé-gem,
 ki hí-ve-i-nek e-lőt-te mé-gyen Ga-li-le-á-ba.
 4a. Hid-gyünk in-káb az egy i-gaz Má-ri-á-nak,
 hogy nem mint Si-dók-nak ha-mis-sá-gá-nak
 4b. Tud-gyuk Chris-tust i-ga-zán ha-lot-ta-i-ból
 fel-tá-madt-nak len-ni.⁶¹ Te győ-ző Ki-rály ir-gal-mazz né-künk:
 5. Al-le-lu-ja.

Feltámadott az Christus nékünk

PROSA III. (Öreg Graduál 102. oldal):

1a. Fel tá-ma-dott az Chris-tus né-künk, ö-rül-lyünk ke-resz-tyé-nek.
 1b. Meg ron-tá az ha-lált az pok-lot, min-ket meg sza-ba-dí-tá.
 2a. Meg je-le-nék so-kak-nak az ő hí-ve-i kö-zül,

⁶¹ Orig: A következő szakaszt már új sornak kezeli, ütemvonallal el is van választva, és szerves része az „Alleluja”.

vi-gaz-tal-ván⁶² ő-ket ne fél-né-nek.

2b. E-lő-ször meg je-le-nék az Szent Asszony-ál-la-tok-nak,⁶³

az u-tán Pé-ter-nek több ta-nít-vá-nyi-nak.

3a. Meg ír-ták vólt ré-gen ezt az Szent Pró-phé-ták is.

Meg-mu-tat-ta va-la Is-ten ezt sok je-gyek-kel.

Jo-seph-nek, Sam-son-nak dol-ga-i-ban,

Jo-nás-nak Ceth hal-ból meg sza-ba-dí-tá-sá-val.

4a. Hin-nünk kel, hogy Chris-tus fel tá-ma-dott, hogy vé-le ősz-ve

mi - is fel tá-mad-has-sunk.

4b. Hisszük Chris-tust, hogy fel tá-ma-dot el-len-sé-gin-ke-t

meg ron-tot-ta, az ha-lált meg öl-te, min-ke-t meg sza-ba-dí-tott.

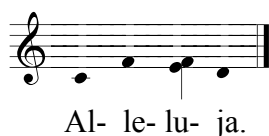

4c. Hisszük, hogy meg i-ga-zí-tot Szent⁶⁴ A-tyá-nak bé-a-ján-lot,

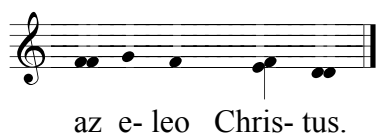
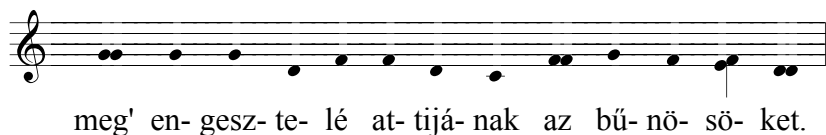
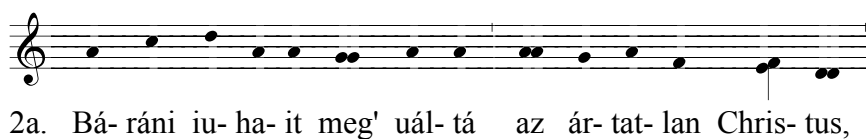
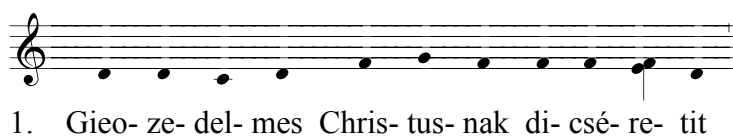
62 Orig: vigasz- talván felett *f d*.

63 Orig: Asszonyáll- toknak felett egy terccel feljebb csúsztak a hangok.

64 orig: Sz.

Gözedelmes Christusnak⁶⁶ (*Spáczai graduál 223.*)

65 orig: *Is-ten* felett *fg a*.

66 ms: nem jelöl kulcsot, de második vonalra helyezett f-kulccsal olvasható.

67 F- kulcsot át kell helyezni a harmadik vonalra.

E- leo Chris- tus- nak ko- por- so- iát,

és fel- tá- ma- dot- nak lá- tám di- cső- sé- gét.

3b. An- gia- lo- kat lá- ték kez- ke- nőt és ru- há- kat.

Fel tá- ma- dot Chris- tus én re- mén- sé- gem,

e- lől ve- szi ta- nít- vá- nyit Ga- li- le- á- ban.

4a⁶⁸. In- káb kel hin- nünk ne- künk egi i- gaz mon- dó Má- ri- á- nak,

hogi nem mint az Si- dok- nak ha- mis se- re- gé- nek.

4b. Hi- giük i- ga- zán Chris- tust fel- tá- ma- dot- nak ha- lot- ta - i - ból,⁶⁹

Chris- tus fel tá- ma- da, mi bú- nün- ket el- mo- sá, már mi mind⁷⁰

Oh giö- ze- del- mes ki- rali ir- gal- maz mi ne- künk,

5. al- le- lu- iah.

68 Ettől a sortól az f-kulcs visszakerül a második vonalra.

69 ms: a kotta itt ténylegesen ütemvonalat jelöl, mellyel a népéneket kívánja elválasztani a szekvenciától.

70 Ezen a ponton már nem jelöl újabb választóvonalat, mert új sorban folytatja a szekvenciát.

2.4. Rex omnipotens

Az Mindenható Király (Öreg Graduál 120. oldal)

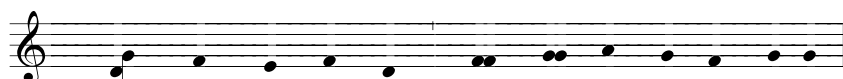
1. Az Min-den-ha-tó Ki-rály ez ma-i na-pon;

2a. mind ez vi-lá-got nagy ha-tal-má-val meg vál-tá.

2b. Győ-ző-de-lem-mel az meny-or-szág-ban fel mé-ne.

3a. Mert negy-ven nap-ja, hogy fel tá-ma-dot va-la.

3b. Az szent na-po-kon szól-ga-it bá-to-rí-tá.

4a. És lel-ki bé-kes-ség-nek je-lét, A-pos-to-lok-nak hagy-ván.

4b. Kik-nek a-da olly ha-tal-mat,

hogy em-be-re-ket bü-nök-ből ol-do-z-ná-nak.

5a. És kül-dé ő-ket ez vi-lág-ra ke-rez-tel-ni min-den em-be-re-ket.

5b. A-tyá-nak és Fi-ú-nak és Szent Lé-lek-nek ne-vé-ben.

6a. És vé-lek lé-vén meg ha-gyá né-kik, hogy Je-ru-sá-lem-ből.

6b. El ne men-né-nek, de ott meg vár-nák az ő i-gi-re-tét.

7a. Mert nem⁷¹ sok nap el múl-va el kül-dém úgy mond nék-tek

az vi-gaz-ta-ló Szent⁷² Lé-lek Is-tent.

7b. És lesz-tek én-né-kem ta-nú-im Je-ru-sá-lem-ben,

Si-dó-ság-ban és az Sa-má-ri-á-ban.

8a. És hogy ezt megh mon-dá

ő lát-tok-ra fel e-mel-te-ték az égh fe-lé.

8b. És nagy fé-nyes köd, kör-nyül ve-vé ő-tet,

és kik az égh-ben ott néz-nek va-la.

9a. I-mé mel-let-tek⁷³ két An-gyal meg ál-la fe-jér ru-há-ban.

9b. Né-kik ezt mond-ván⁷⁴, mit csu-dál-koz-tok ti meny-or-szág fe-lé.

71 Orig: a *nem* felett *h* van, ezért a sor eleji *c*-kulcsot a negyedik vonalra kell helyezni.

72 Orig: Sz.

73 Orig: mel-*let*-tek felett *h*

74 Orig: *mond*-ván felett *h*

10a. Mert az Jé-zus ki fel vi-te-ték tő-le-tek A-tya Is-ten- nek jób-já-ra.

10b. Mint fel mé-ne, ek-kép-pen el jő,

min-ket fe-jen-ként mind meg í-tíl-ni.

11a. Oh min-den-ha-tó ö-rök Is-ten

az em-bert kit te-rem-tél, kit pa-ra-di-csom-ból.

11b. Nagy ál-nok-ság-gal az ör-dög ki ve-té,

és vé-le egy-üt fog-va vi-vé po-kol-ba.

12a. Az te szent vé-red-del, kit meg vál-tál Úr Is-ten.

Is-még-len fel mé-ne hon-nan egy-szer le e-sék

pa-ra-di-csom-nak di-cső-sé-gé-ben.

12b. Mi-ko-ron jö-ven-desz ez vi-lá-got í-tíl-ni.

Ké-rünk adgy mi-né-künk mind ö-rök-kön ö-rök-ké

az Szen-tek- kel egy-üt ö-rül-nünk.

13. Hól te- né- ked é- ne- kel- lyünk dí- csí- re- tet⁷⁵.

⁷⁵ *dícsíretet*: f g gah g

2.5. Sancti Spiritus assit nobis gratia

Az Szent Lélek ajándéka (Öreg Graduál 132. oldal)

1. Az Szent Lé- lek a- ján- dé- ka lé- gyen vé- lünk.

2a. Ki az mi⁷⁶ szi- ve- ink- nek bel- ső ré- szé- ben la- ko- zik.

2b. Min- den lel- ki bú- nő- ket mi tő- lünk el tá- voz- tat- ván.

3a. Vi- lá- go- sí- tó és él- te- tő Szent Lé- lek.

3b. Az mi szi- vünk- nek ho- má- lyát meg tisz- tít- sad.

4a. Jó a- ka- ra- tu ke- resz- tyé- nek- nek oh⁷⁷ te Szent⁷⁸ Sze- re- tő- je.

4b. Bo- csás- sad az te a- ján- dé- ko- dat, az mi ér- zé- ken- sé- gink- ben.

5a. Te min- den go- nos- sá- gos bú- nők- től min- ket tisz- tít- tó Szent Lé- lek.

5b. Tisz- tít- sad meg né- künk fe- jen- ként az mi lel- ki sze- me- in- ket.

6a. Hogy lát- has- suk⁷⁹ az mi fel- sé- ges te- rem- tő Is- te- nün- ket.

76 Orig: f

77 F-kulcsot a 3. vonalra kell helyezni a 4a versig.

78 Orig: Sz.

79 Orig: g

6b. Kit az tisz-ta szün-ek sze-me-i ki-vált-kép-pen lát-hat-nak.

7a. Pro-phe-tá-kat fel-ger-jez-tél, hogy az Chris-tus-nak

ne-mes di-csi-re-tét meg hir-det-nék.

7b. A-pos-ta-lo-kat bá-to-rí-tál, hogy az Chris-tus-nak ne-vét

mind ez vi-lá-gon vi-sel-nék.

8a. Mi-ko-ron ré-gen te-rem-té⁸⁰ ez vi-lá-got

az min-den-ha-tó ö-rök Is-ten.

8b. Te az vi-zek-nek fe-let-te a-ján-dé-ko-dat

ki ter-jez-téd Szent Lé-lek Is-ten.

9a. Az ke-rezt-sé-get id-vös-sé-günk-re né-künk szen-te-léd.

9b. Szent a-ján-dé-kod-dal lel-künk-ben min-ket mind meg tisz-tít-ván

10a. Sok nyel-ve-ken osz-tot vi-lá-got

⁸⁰ A *teremté* szótól a 7b sor végéig a C-kulcsot a negyedikről a harmadik vonalra kell helyezni

és szer-zé-se-ket megh e-gye-sí-tél.

10b. Bál-vány i-má-dó-kat az Úr Is-ten-nek

i-má-dá-sá-ra so-kat té-rít-vén.

11a. Te-né-ked a-zért mi kö-nyör-günk

meg hal-gas ke-gyel-mes-sen Szent Lé-lek Is-ten.

11b. Ki nél-kül min-den i-mád-sá-gok

csak⁸¹ hé-á-ban mon-dat-nak az Úr Is-ten-nek.

12a. Oh te ki min-den ü-dő-bé-li Szen-te-ket

Megh ta-ní-tot-tad, te szent a-ján-dé-kod-dal

ő-ket te hoz-zád fo-gad-ván.

12b. Ez nap is-még-len az Chris-tus A-pos-to-lit

A-yán-dé-ko-zád nagy csu-da a-ján-dék-kal,

81 *imádságok csak: h a h a g a*

kit sen-ki nem hal- lot va- la.

13. Es ez na- pot az- zal meg di- csó- i- téd. Az Szent Lélek ajánd: [sic!]

Az Szent Lélek ajándéka

(Spáczay Graduál 225. oldal: Alia in die pentecostes)

1. Az Szent Lé- lek a- ján- dé- ka lé- gyen vé- lünk⁸².

2a. Ki az mi szi- ve- ink- nek bel- ső⁸³ ré- szé- ben la- ko- zik.

2b. Min- den⁸⁴ lel- ki⁸⁵ bű- nő- ket mi⁸⁶ töl- lünk el tá- voz- tat- ván.

3a. Vi⁸⁷- lá- go- sí- tó és él- te- tő Szent Lé- lek⁸⁸.

3b. Az⁸⁹ mi szi- vünk- nek⁹⁰ ho- má- liát meg tisz- tí- czad⁹¹.

4a. Jó a- ka- ra- tu ke- resz- tyé- nek- nek⁹² oh te Szent Sze- re- tő- ie⁹³.

82 Nincs kulcs kiírva, de 4. vonalra helyezett C-kulccsal olvasható

83 Ms: *a*.

84 Ms: *min-den* felett *a*.

85 Ms: *lel-ki* felett *d*.

86 A *mi* szótagot a kézíró a *bűnüket* és *töllünk* szavak közé illesztette.

87 ms: *d a*

88 *és éltető Szent Lélek*: *g a h a g a a* (szekunddal elcsúsztatva)

89 ms: *d a*.

90 Ms: *szívünk- nek*: *e*.

91 *homáliát megtisztítsad*: *g a h a g a a* (szekunddal elcsúsztatva)

92 ms: *keresztényeknek* - *d e d c c*

93 A sor elejétől a C-kulcs az 1. vonalra helyezve

4b. Bo- csás- sad az te a- ián- dé- ko- dat, az mi er- ze- ken- se⁹⁴- gunk- ben.

5a. Te min- den go- nos- sá- gos bú- nök- tül⁹⁵

min- ket meg tisz- tí- tó Szent Lé- lek⁹⁶.

5b.⁹⁷ Tisz- ti- czad meg mi né- künk fe- jen- ként

az mi lel- ki⁹⁸ sze- me- in- ket.

6a. Hogy lát- has- suk az mi fel- sé- ges te- rem- tő Is- te- nün- ket.

6b. Kit az tisz- ta szű- nek⁹⁹ sze- me- i ki- uál- kép- pen¹⁰⁰ lát- hat- nak.

7a. Pro- phe- tá- kat fel ger- jez- tél, hogy az Chris- tus- nak

ne- mes di- cse- re- tit meg hir- det- nek.

7b. A- pos- ta- lo- kat bá- to- rí- tál¹⁰¹, hoga az Chris- tus- nak ne- uét

mind ez ui- lá- gon ui- sel- nék.

94 ms: erzekense - e

95 ms: minden gonosságos bűnöktől - f e f g f h g e

96 ms: *minket meg tisztító Szent Lélek* - h a a h g f f g g

97 4b sortól C-kulcs a 4. vonalon

98 ms: lelki - h

99 ms: *szűnek*: „szűznek”, de a „z” át van húzva

100 ms: *kiualkeppen* - f

101 ms: *batorital* - c

8a.¹⁰² Mi-ko-ron ré-gen te-rem-té ez vi-lá-got

az min-den-ha-tó ö-rök Is-ten.

8b. Te az vi-zek-nek fe-let-te al-da-so-datt

ki ter-jez-téd Szent¹⁰³ Lé-lek Is-ten.

9a.¹⁰⁴ Az¹⁰⁵ ke-rez-tsé-get id¹⁰⁶-ues-sé-günk-re ne-künk szen-te-led.

9b. Szent¹⁰⁷ a-ián-dék-kal lel-künk-ben¹⁰⁸ min-ket mind meg tisz-tít-ván

10a. Sok nyel-ve-ken oz-lot vi-lá-got és szer-zé-se-ket megh eg-gie-sí-tél.

10b. Bál-vá-ni i-má-dó-kat az Úr Is-ten-nek

i-má-dá-sá-ra so-kat te-rit-uen.

11a. Te ne-ke-d a-zért mi kö-nyör-günk

meg hal-gas ke-giel-mes-sen Szent Lé-lek Is-ten.

102 A 7a verstől C-kulcs a 3. vonalon.

103 ms: *Szent* - g

104 A 8a verstől C-kulcs a 4. vonalon

105 ms: *Az* - d a

106 ms: *idvessegünk*re - d a

107 ms: *Szent* - d g

108 ms: *lelkünkben* - e a

11b. Ki nél- kül min- den¹⁰⁹ i- mat- sa- gok

csak hi- a- ban mon- dat- nak az Ur- is- ten- nek.

12a.¹¹⁰ Oh te ki¹¹¹ min- den ü- dő- bé- li Szen- te- ket¹¹²

Megh ta- ní- tot- tad,¹¹³ az te szent a- ján- dé- kod- dal¹¹⁴

eő- ket te hoz- zád fog- lal- uan.

12b. Ez¹¹⁵ nap es- mét- len¹¹⁶ az Chris- tus A- pos- to- lit

A- ián- dé- koz- ád¹¹⁷ nagy csu- da a- ian- dé- kok- kal,¹¹⁸

kit sen- ki nem hal- lot ua- la.

13. Es ez na- pot az- zal meg di- cső- i- ted. *Repetaz versus primus*

109 ms: minden - a

110 A 11a verstől C-kulcs a 3. vonalon

111 ms: ki - e

112 ms: szenteket - h

113 ms: megtanítottad - e

114 ms: ajándékokkal - h c h a

115 ms: Ez - g c

116 ms: esmétlen - e c h

117 ms: aiándékozád - gc d e d c

118 ms: aiándékokkal - e

2.7. Dies irae

Az nap el jő nagy haraggal (Öreg Graduál 239.)

1a¹¹⁹. Az nap el jő nagy ha- rag- gal,

mi- kor ez vi- lá- got tűz megh gyujt- tya,

Dá- vid mond- gya Szent Pé- ter- rel.

1b. Mely nagy fê- le- lem ak- kor lé- szen,

mi- kor az bí- ró szék- ben ü- lend,

min- de- ne- ket jól meg hány vét.

2a. Az trom- bi¹²⁰- tát fel fu- al- lyák,

me- lyel ha- lot- tak fel tá- mad- nak,

men- nek I- gaz bi- ró- nak e- le- i- ben.

2b. Ha- lál ré¹²¹- mül és az ter- mé- szet,

119 Orig: f-kulcs a 2.,c-kulcs a 4. vonalon jelölve, de ezt javítani kell, az f-et a 3. vonalra kell helyezni végig a darabban.

120 Orig: trom-*bi*-tát felett nem jelöli a „b”-t.

121 Orig: ré-mül felett nem jelöli a „b”-t.

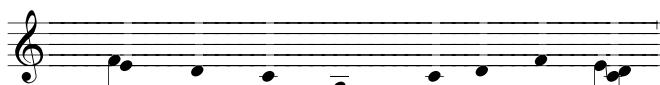
hogy kel né-ki fel tá-mad-ni,

bi-ró e-lőtt kell né-ki fe-lel-ni.

3a. Köny- vet ak- kor e- lő hoz- nak,

mely- ben min- dent¹²² ir- ván lát- nak,

ab- ból min- dent meg i- til¹²³- nek.

3b. Bi- ró mi- kor szék- ben ü- lend, sem- mi től- le nem rej- te- tik,

sem- mi in- gyen el sem mul- hat.

4a. Jay mit szól- lyak bú- nös fe- jem, kit ke- res- sek se- git- ség- re,

hol az i- gaz - is nem bá- tor.

4b. Oh te fel- sé- ges Ki- rály- ság, ki az jó- kat üd- vö- zít- ted,

én hoz- zám - is légy ke- gyel- mes.

122 Orig: *min-dent* felett „h”, de a 3b. verspárban, ugyanezen a helyen már „a” hang szerepel helyesen.

123 Orig: nem jelöli az *f* hangot, de a szótagszám indokolja, a 3b versben pedig már helyesen kottázta.

5a. Em- lé- kez¹²⁴- zél ke- gyes Je- sus hogy é- ret- tem ként szen- ved- tél,

ne véss en- gem ö- rök kén- ra.

5b. Fá- rad- sá¹²⁵- got ér- tem val- lál, az ke- reszt fán en- gem vál- tál,

kér- lek ne lé- gyen mind hi- já- ban.

6a. I- gaz bi- ró né- ked kö- nyör- gök,

bo- csás né- kem u- gyan mos- tan,

szá- ma- dás- nak nap- ja e- lőtt.

6b. Csak fo- hász- ko- dom úgy mint bú- nös,

pi- rul or- czám te e- lőt- ted,

kér- lek Is- ten légy ke- gyel- mes.

7a. Lám Má- ri- a Mag- da- lé- nát, és az Tol- vajt meg hal- ga- tád,

en- ge¹²⁶- met – is meg biz- ta- tál.

124 Orig: Em- lé- kez- zél felett nem jelöli a „b”-t.

125 Orig: Fá- rad- sá- got felett nem jelöli a „b”-t.

126 Orig: en- ge- met felett „hd”

7b. Kö-nyör- gé- sem most nem mél- tó,

de tegy- de mél- tó- vá ke- gyes Jé- zus,

hogy ne vesz- szek mind ö- rök- ké.

8a. Ál- lass en¹²⁷- gem az jók fe- lől, és ki¹²⁸ vá- lasz go¹²⁹- no- szok- tul,

láss en- ge- met jób ke- zed fe- lől.

8b. Go- no- szo¹³⁰- kat mi- kor át- kolsz, ö- rök kin- ra ő- ket ve- ted,

hij el en- gem az ál- dot- tak- kal.

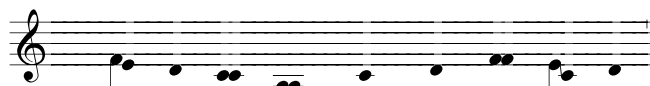
9a. És kö- nyör- gök a- lá- za- tos- son, mert én szí- vem ke- se- re- dék,

vég- na- po- mon légy ól- tal- mam.

10. Melly si¹³¹- ral- mas le- szen az nap,

mi- kor az test föld- ből fel- tá- mad.

127 Orig: *en-* gem felett „h”.

128 Orig: *ki* felett „c”

129 Orig: *vá- lasz go- no- szok- tul* felett „e f”

130 Orig: *go- no- szo- kat* felett „h”

131 Orig: *si-* ral- mas felett „fe”

11. I- ti- let- ben bú- nős lel- kek- nek,
ké- rünk Is- ten légy ke- gyel- mes.
Ke- gyes Je- sus mi U- runk, ad- gyad né- künk hi- ve- id- nek,
az ö- rök nyu- go- dal- mat.

3.1. Mi Atyánk ki vagy mennyekben

(Öreg Graduál 198. oldal):

1a. Mi A-tyánk ki vagy mennyek- ben, itt ez föl- dön köz- tünk va- gyon

A- tyá Is- ten- nek Szent Fi- a,

1b. A- tyá Is- tent mi i- mád- gyuk, Jé- zus Chris- tust se- git- sé- gül hi- juk,

gya- kor- ta, az mi szi- ve- ink- ben.

2a. Jé- zus Chris- tus az te ne- ved örök- ké lé- gyen

né- künk ól- tal- munk, ki- nél nincs ból- dog- sá- gosb.

2b. Megh je- len- téd föl- di- ek- nek, ne- ve- det, ki ter- jez- téd

meny- nek fé- nyes- sé- gét, ki- nél nincs gyö- nyö- rü- sé- gesb.

3a. Jöj- jön mi hoz- zánk az te Szent or- szá- god, hogy mi te hoz- zád

mind fel e- mel- hes- sük az mi szi- ve- in- ket.

3b. Té- ged Ki- rályt min- ket i- gaz- ga- tót az te né- pe- det

meg ól- tal- ma- zót, mind örök- ké hogy lát- has- sunk.

4a. Lé- gyen raj- tunk¹³² a- ka- ra- tod, mi- ként va- gyon¹³³

az An- gya- lo- kon, men- nye- i ha- tal- mas- sá- god.

4b. Ki lel¹³⁴- künk- ben és cse- le- ke- de- tünk- ben, min- den he- lyen

min¹³⁵- den ü- dő- ben, di- csir- jük álj- tta- tos- son.

5a. Az mi é- lő ke- nye- rün- ket, ad- gyad né- künk na- pon- ként va- lót,

ki nél- kül mi el nem él- he- tünk.

5b. Hal- gas megh min- ket ke- gyes A- tyánk, kik te - né - ked kö- nyör- günk,

hogy¹³⁶ bo- csásd meg bú- ne- in- ket.

6a. Ad- gyad né- künk az i- gaz ke- nye- ret, és en- gedgy né- künk

jó er- köl- cső- ket, méltó- kat az te di- csi- re- ted- re,

6b. Ké- rünk té- ge- det ne vigy ki- sir- tet- be, meg ól- tal- mazz

132 orig: a *raj-tunk* második szótagától nem ír ki új kulcsot, de a C kulcs a 2. vonalra helyezésével olvasható tovább.

133 orig: a *va-gyon* szó második tagjától a C kulcsot vissza kell helyezni a 3. vonalra. A következő sortól már helyesen írja ki a kulcsot.

134 A *lel-künkben* első szótagjától C kulcs a második vonalra írható, így helyesen olvasható a következő sor közepéig.

135 A *min-den* szó első tagja felett C kulcsot a 3. vonalra helyezve olvasható tovább helyesen

136 orig: *hogy* szótag feletti hajlítás *ddc*

6c. Kö- zöld mi ve- lünk, az te ha- lá - lo- dat, hogy ne árt- has- son

mi - né- künk min- den el- len- ségh,

mind ez vi- lá- gi¹³⁷, s- mind po- kol- bé- li, e- zek- tül min- ket meg ő- rizz.

7a. És meg sza- ba- dits min- ket go- nosz- tul, ér- tel- mün- ket i- gaz- gas- sad,

er- köl- csün- ket bir- jad, és megh fed- gyed, cse- le- ked- gyel

Jé- sus Chris- tus ve- lünk ir- gal- mas - san,

7b. Az te A- tyád né- künk pa- ran- csol- ván, i- mád- sá- god ál- tal

megh ól- tal- maz- ván, Szent ha- lá- lod- dal már meg vál- tot- tál,

id- vő- zíts ö- rök- kön ö- rök - ké.

137 orig: a vilá-gi utolsó szótagja felett „a” hang van

3.2. Meny országban Úr Istenhez

(Öreg Graduál 203. oldal):

1a. Meny or- szág- ban Úr Is- ten- hez, mi egyet- len egy A- tyánk- hoz,

fo- ház- kod- gyunk ez föld- ről.

1b. A- tyá Is- tent mi i- mád- gyunk, ő Szent Fi- át se- gít- sé- gül

hi- juk min- den ü- dő- ben.

2a¹³⁸. Szen- tel- tes- sék te Szent ne- ved, mely- ből lel- kek id- vő- zül- nek,

mely- nél nincs ból- dog- sá- gosb.

2b. Megh je- len- téd Szent ne- ve- det, ki ter- jez- téd ez vi- lát- ra,

mely- nél nincs kel- le- me- tesb.

3a¹³⁹. Jöj- jön hoz- zánk Szent or- szá- god, hogy te hoz- zád mi szí- vün- ket,

fel e- mel- lyük e- gyem- be.

3b. Hogy té- ge- det Ki- rály- un- kat, és U- run- kat, ól- tal- mun- kat,

138 orig: kulcsváltást jelöl, F kulcs az 1. vonalra helyeződik át, C kulcs a 4. vonalon marad helytelenül, a 3. vonalra kell javítani. A következő sorok elején az F kulcs a 2., míg a C kulcs a 4. vonalra lett nyomtatva hibásan, ezért a 2a. versnél javított kulcsokat kell használni a 3a. versig.

139 orig: a sor közepén újra kulcsváltást ír helyesen, F kulcs a 2., C kulcs a 4. vonalon nyomtatva.

vár- has- sunk mind- ö- rök- ké.

4a. A- ka- ra- tod itt ez föl- dön, lé- gyen köz- tünk, mi- ként meny¹⁴⁰- ben

az Szent An- gya- lok kö¹⁴¹- zött.

4b. Hogy szi- vünk- ben és lel- künk- ben, min- den¹⁴² he- lyen,

min- den ü- dő- ben di- csir- hes- sünk té- ge- det.

5a. Min- den¹⁴³ na- pi ke- nye- rün- ket, ad- gyad né- künk ez ma- i nap,

melly nél- kül ha- lál az é- let.

5b. És hal- gas meg mi Szent A- tyánk, té- ged ké- rünk, és bo- csásd megh

az mi nagy bú- ne- in- ket.

6a. Mi- ként mi - is meg bo- csá - tunk kik el- le- nünk vé - tet - te- nek,

bo- csásd meg vé- tet- tün- ket.

140 orig: *meny* - ben szótag felett hibásan *meg*, ezért a C kulcsot már itt a 3. vonalra kell helyezni, a következő sor elején már helyesen nyomtatva.

141 orig: új sorban a C kulcs helyesen a 3. vonalra helyezve.

142 orig: új sorban C kulcs a 2. vonalon marad, de javítani kell a 3. vonalra.

143 orig: *min* - den kisbetűvel kezdődik

6b. Ne vigy min¹⁴⁴-ket ke-sir-tet - ben, de sza-ba-dits min-den

go - nosz - tul, az ör-dög-től meg ól-tal - mazz,

kit meg e-rő-te-le-nits.

7a. Az kereszt - fán ki-ket megh vál-tál Jé-zus Chris-tus ól - tal - mazz megh

é-le-tün-ket er-köl-csün-ket i-gaz-gasd ke - gyel-mes-sen.

7b. A-jánly min-ket Szent¹⁴⁵ A-tyád - nak, és mi - né - künk en-gez-

teld meg, vigy bé min-ket meny-or-szág - ba,

id-vö¹⁴⁶-zits¹⁴⁷ mind ö-rök - ké.

144 orig: *min* - ket egy terccel feljebb került

145 orig: *Sz.*

146 Az *id - vö - zits* szó második hangja, az *a* kimaradt.

147 Az *idvö - zits* utolsó szótagján a hajlítás utolsó hangja, a *d* a 7b. vers alapján pótolva.

3.3. PROSA POENITENTIALIS

(Öreg Graduál 69. oldal)

1a. Nagy si- ra- lom- mal fo- ház- kod- gyunk, az nagy Úr Is- ten- hez

meg is- mér- vén bú- ne- in- ket, és a- zok- nak vé- get vet- vén.

1b. Nin- csen az égh a- lat i- gaz em- ber az Is- ten- nek e- lőt- te,

ki ma- gá- val jól te- het- ne, és el- le- ne nem vé- te- ne.

2a. Á- dám A- tyánk- tul fog- va ha meg szám- lál- lyuk,

az em- bert bűn- ben ta- lál- lyuk,

csak az egy Chris- tust el ki vá- laz- tyuk.

2b. Min- de- nek méltók¹⁴⁸ vól- tak az kár- ho- zat- ra,

és az nagy tü- zes po- kol¹⁴⁹- ra,

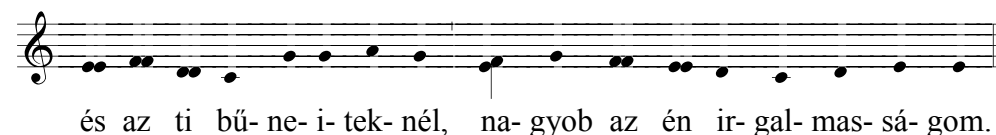
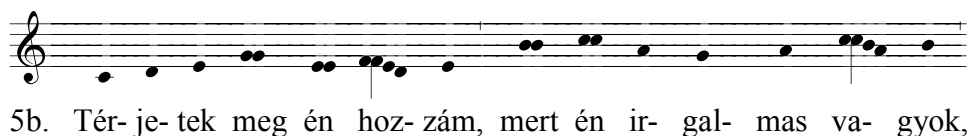
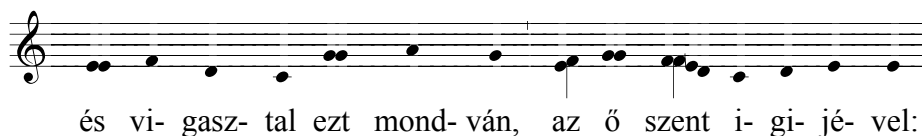
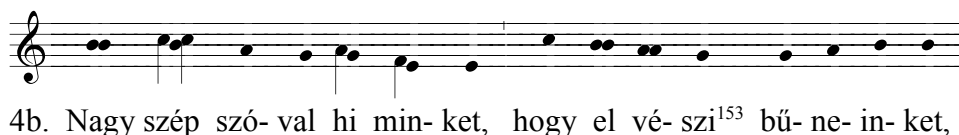
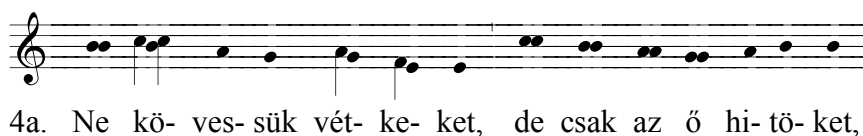
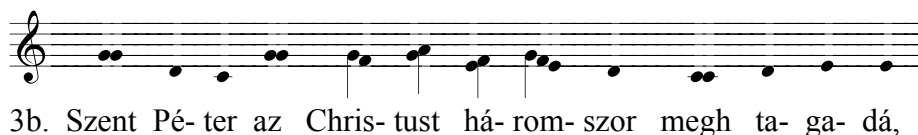
kik szü- let- te- nek ez ár- nyék vi- lág- ra.

3a. Szent Dá- vid az Is- ten- nek el- le- ne vé- tet va- la,

148 Orig: méltók felett *f* hang nyomtatva.

149 Orig: po-kol-ra felett *fe* clivis..

150 Orig: so- ha felett *a*.

151 Orig: lát- ta felett *e*.

152 Orig: is-mér-jük felett *f*.

153 Orig: *hogy el vészi* felett minden hang egy szekunddal lejjebb nyomtatva.

6a. É-lek ugy – mond én ö-rök min-den-ha-tó nagy Is-ten¹⁵⁴,

nem a-ka-rom sen-ki-nek ve-sze-del-mét kár-ho-zat-tyát.

6b. Va-la-mi-kor¹⁵⁵ én hoz-zám az em-ber fel fo-hász-ko-dik¹⁵⁶,

és az bűn-ből ki té-rend, ar-ról megh nem em-lé-ke-zem.

7a. Mos-tan va-gyon az ü-dő, mos-tan¹⁵⁷ va-gyon az ó-ra,

mert ez u-tán sen-ki-nek nem a-da-tik id-vös-ség-h.

7b. Tér-jünk megh az Chris-tus-hoz, mi é-des megh vál-tónk-hoz,

És lel-ki pász-to-runk-hoz meny-or-szá-gi U-runk-hoz.

8a.¹⁵⁸ Kér-jünk hi-töt ő től-le, és¹⁵⁹ jó cse-le-ke-dő a-ján-dé-kot,

8b. hogy ked-vé-ben¹⁶⁰ jár-has-sunk¹⁶¹, és¹⁶² csak né-ki szól-gál-has-sunk.

154 Orig: *Isten* felett *h h*.

155 Orig: *Valamikor* felett *g a g f*.

156 Orig: *fohászodik* felett *ff h h*.

157 Orig: *mostan* felett *g g*.

158 A kotta kulcsváltást nem jelöl, de harmadik vonalon lévő c-kulccsal lehet tovább énekelni.

159 Az *és* előtt C-kulcsot a negyedik vonalon jelöli helyesen.

160 Orig: *kedvében* felett *a d d*.

161 Orig: *járhassunk* előtt kiteszi a c-kulcsot a harmadik, az f-kulcsot pedig az első vonalra, de ezt figyelmen kívül kell hagyni, a sor eleji kulcs a helyes.

162 Orig: az *és* szó előtt a f-kulcsot a második vonalra helyezi, de át kell tenni a harmadik vonalra. A következő sorban a c-kulcsot a harmadik vonalra helyezi, de harmadik vonalra helyezett f-kulccsal olvasható tovább helyesen.

9. Ki meny- ég- ben¹⁶³ Szent¹⁶⁴ At- tyá- nak jób ke- ze fe- lől ül,
és jö- ven- dő i- til- ni, min- de- ne- ket,
hól- ta- kat és e- le- ve- ne- ket.

163 Orig: meny- *égben* felett egy terccel feljebb kerültek a hangok.

164 Orig: *Szent* felett *h*.

Irodalomjegyzék:

- AH** *Analecta Hymnica Medii aevi*. Ed. Guido Maria Dreves, Clemens Blume, Henry Marriott Bannister, I–LV Bände. Leipzig: 1886–1922.
- Apel** Apel, Willi: *Gregorian Chant*. Bloomington: 1958. 442.skk.old.
- Bárdos-Csomasz Tóth 1957**
Bárdos Kornél – Csomasz Tóth Kálmán: „Az Eperjesi Graduál. I. Gregorián kapcsolatok, II. Kórusok és népénekdallamok”.
In: *Zenetudományi Tanulmányok VI*. Budapest, 1957.
- Biblia** *Szent Biblia, Magyar nyelvre fordította Károlyi Gáspár*. London: Bibliatanácsok világszövetsége, 1957.
- Botta 1991** Botta István: *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?-1575)*. Budapest: 1991.
- Caldwell1** Caldwell, John : Victimae paschali laudes, In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Second edition*.
Ed. Stanley Sadie, 2001. 531.
- Caldwell2** — : Dies irae, In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Second edition*. Ed. Stanley Sadie, 2001. 374–375.
- Caldwell3** — : Veni Sancte Spiritus, In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Second edition*. Ed. Stanley Sadie, 2001. 412.
- Crocker 1958** Crocker, Richard L. : 'The Repertory of Proses at Saint Martial de Limoges in the 10th Century', *JAMS*, xi, 1958. 149–64.
- Crocker 2001** — : Prosa. In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Second edition*. Ed. Stanley Sadie, 2001. 430–31.
- Crocker/Caldwell/Planchart**
Crocker, Richard L. (1-10) – Caldwell, John /Planchart, Alejandro E. (11): Sequence. In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians. Second edition*. Ed. Stanley Sadie, 2001. 91–107.
- Csomasz Tóth 1955**
Csomasz Tóth Kálmán: *Huszár Gál énekeskönyvének úrvacsorai liturgiája*. Református Egyház VIII, 1955.

Csomasz Tóth 1990

— : „Egyházi zeneélet. A zene szerepe a liturgiában. Protestáns egyházak”. In: Bárdos Kornél: *Magyarország Zenetörténete II, 1541-1686*. Budapest 1990. 186–208.

Czeplédy 1957 Czeplédy Sándor: „A debreceni kollégiumi Nagykönyvtár írott graduáljai”. *Református Egyház* 9 1957. 265-270.

Czeplédy 1961 — : „A Batthyány-kódex és az Óvári Graduál közös leírója”. MKSz, 1961. 247-263.

Czeplédy 1963 — : „A Batthyány-kódex kisebb testvére: a Ráday graduál”. *Magyar Nyelv* 59, 1963. 24-29.

Czeplédy 1967 — : „A II. helvét hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége”. In: *Studia et acta Ecclesiastica II*. Budapest 1967. 355-391.

Czeplédy 1978 — : „Megifjodó öreg graduálok”. *Confessio* 2/4. 1978. 68-78.

Dobszay 1984 Dobszay László: *Magyar zenetörténet*, Budapest, 1984.

Dobszay 1993 — : *A gregorián ének kézikönyve*. Budapest 1993.

Dobszay 1995 — : *A magyar népének I*. Veszprémi Egyetem, Veszprém, 1995.

Dobszay 2001 — : *Jegyzetek a liturgiáról*. Új Ember kiadó, Győr, 2001.

Dobszay-Takáts 2006

Dobszay László – Takáts Judit: „A sequentia”. In: *Egyházzenei Füzetek II/9*. Budapest, 2006.

Fekete 1998/1999

Fekete Csaba: „Perikóparend a Spáczai graduálban 1619 tájáról”. *Magyar Egyházzene* 6. Budapest, 1998/1999. 239-250.

Fekete 1999/2000

—: „A korai protestáns gyülekezeti ének kutatásának története”. *Magyar Egyházzene* 7. Budapest, 1999/2000. 411-431.

Fekete 2000

— : „Graduál és református istentisztelet. Liturgiátörténeti áttekintés az Öreg Graduál somorjai példányának kéziratos pótlékai alapján”. In: *Egyház és művelődés, fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI-XIX. századi történetéből*. Debrecen, 2000. 207-352.

Fekete 2002/2003

— :”Rehabilitáltak Misztótfalusi Kis Miklóst”.

In: *Magyar Egyházzene 10*. Budapest, 2002/2003. 55-58.

Fekete 2009

— : „A Bélyei graduál leírói”. In: *Sárospataki Füzetek 2009/3*. 77-94.

Fekete 2009/2010

— : A Bélyei graduál Psalteriuma. In: *Magyar Egyházzene 17*. Budapest, 2009/2010. 139-156.

Ferenczi 1979

Ferenczi Ilona: „Krisztus feltámadása. Magyarországi egy és többszólamú adatok a 16-17. századból”. In: *Zenetudományi Dolgozatok*. Budapest, 1979, 85-98.

Ferenczi 1984

— : „A lutheri liturgia hatása 16-17. századi istentiszteleti rendünkre és annak nyomai századunkban”. In: *Tudományok a lutheri reformáció történetéből*. Budapest, 1984.

Ferenczi 1985

— : „Magyar nyelvű gregorián a 16-17. században”. In: *Zenetudományi Dolgozatok*. Budapest, 1985. 61-71.

Ferenczi 1988

— : „Zenei helyesírás és variálás a 16-17. századi graduálokban”. In: *Zenetudományi Dolgozatok*. Budapest, 1988. 61-71.

Ferenczi 1993/94

— : „Kísérlet a liturgia egységesítésére az Erdélyi Fejedelemségben a 17. század első felében”. *Magyar Egyházzene 1*. Budapest, 1993- 1994. 21-30.

Ferenczi 1999

— :”Tropus és kontrafaktum a 16-17. századi graduálokban”. In: *Zenetudományi Dolgozatok*. Budapest. 1999. 209-216.

Ferenczi 1999/2000

—: „A graduálkutatás története”. *Magyar Egyházzene 7*. Budapest, 1999/2000. 275-282.

Ferenczi 2008

—: „Más-képpen: a mint itt mi nálunk ünnepi-napokon szoktak az Templomban énekelni. Egy XVII. századi eperjesi imádságos könyv énekeiről”. In: *Psallite sapienter; A 80 éves Béres György köszöntése*, Szent István Társulat, Budapest, 2008. 165-181.

Ferenczi – Dobszay 1996

Ferenczi Ilona – Dobszay László: Protestáns graduál. Szemelvények a 16-17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti

és oktatási célra. Budapest: Református Egyházzeneszkek Munkaközössége, 1996.

Huszár 2000 Fekete Csaba szerk. : „Huszár Gál és Huszár Dávid: Imádkozó könyv”. In: *A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetei 10. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 2.* Debrecen, 2000.

Jenny 1994/1995

Jenny, Markus : A reformátusok hozzájárulása a XVI-XVII. századi gyülekezeti énekhez és egyházzenehez. In: *Magyar Egyházzene 2.* Budapest, 1994/1995. 395-404.

Karasszon 1994/1995

Karasszon Dezső: „Megifjodó Öreg graduálok”. In: *Magyar Egyházzene 2.* Budapest, 1994-1995. 231-239.

Karasszon 2000

— : „Synopsis Gradualis. A gregorián ének és a magyar református istentisztelet”. In: *Egyház és művelődés, fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI-XIX. századi történetéből.* Debrecen, 2000.

Karasszon 2008

—: *Bevezetés a magyar református egyházzene világába.* Budapest, Kálvin János Kiadó, 2008.

Kiss 1881

Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Budapest 1881.

Kurta 2002

Kurta József: *Az Öreg Graduál századai Erdélyben.* Kolozsvár. 2002.

Pap 2007

Pap Ferenc: „Református gyónás”. In: *Porta Speciosa (A Journal of Theological Aesthetics)*, Budapest, 2007. 28-50.

Papp A.

Papp Anette: A magyar graduálforrások introitusai ádventtől vízkeresztig. *Magyar Zene*, 2006/I. 53–72.

Pásztor 1993/1994

Pásztor János: „Evangélikus-református istentisztelet a XVI. században”. In: *Magyar Egyházzene 1.* Budapest: 1993-1994. 31-37.

Pásztor 2002

— : *Liturgika. A magyar református istentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában.* Komárno: 2002.

Pásztor 2008

— : „Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban”. In: Baráth Béla Levente, Fekete Csaba és ifj. Fekete Károly (szerk.):

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének Kiadványai 2. Debrecen: 2008.

- RajMel** Rajeczky Benjámin: *Melodiarium Hungariae medii aevi. I. Hymni et sequentiae.* A forrásokat ismerteti Radó Polikárp. /1/ Második, átdolgozott kiadás. /2/ Pótkötet. Budapest: 1982.
- RB1988** Rajeczky Benjámin: „A sequentiák”. In: Rajeczky Benjámin (szerk.): *Magyarország Zenetörténete I.* Budapest: Akadémia kiadó, 1988. 384-396.
- RMDT I** Csomasz Tóth Kálmán: „A XVI. század magyar dallamai”. In: *Régi Magyar Dallamok Tára I.* Budapest: 1958.
- RMDT II** Papp Géza: „A XVII. század énekelt dallamai”. In: *Régi Magyar Dallamok Tára II.* Budapest: 1970.
- RMNy** *Régi Magyarországi Nyomtatványok 2. 1601–1635.* Budapest, 1983.
- Schrems** Theobald Schrems: „Die Geschichte des gregorianischen Gesanges in den protestantischen Gottesdiensten.” In: *Veröffentlichungen der gregorianischen Akademie zu Freiburg in der Schweiz XV. Heft, Freiburg: 1930.* Freiburg: 1930.
- Stoll** Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája, 1565-1840.* Budapest: 1963.
- SzDR** Szendrey Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjámin: *XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I. II.* Budapest: 1979.
- Szendrey – Dobszay – Rajeczky 1979**
— : *XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben.* Budapest: Akadémiai kiadó, 1979.
- Szendrey – Dobszay – Rajeczky 1981**
— : *Magyar Gregoriánium – Cantus Gregorianus ex Hungaria.* Budapest: Editio Musica, 1981.
- Szendrei 1981**
Szendrei Janka: „A magyar középkor hangjegyes forrásai”. In: *Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez I.* Budapest: 1981.

Szendrei 1984

Szendrei Janka: „XV-XVII. Századi zenei emlékek Gyöngyösről és Gyöngyöspatáról”. In: Havasi P., Kecskés P. (szerk.): *Tanulmányok Gyöngyösről*. Gyöngyös: 1984. 179-194.

Szendrei 1999

— : *Középkori hangjegyírások Magyarországon*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, Budapest: 1999.

Szunyogh

Szunyogh, X. F. *Magyar-latin misszálé az év minden napjára a római misekönyv szerint*. Budapest: Szent István-Társulat, 1933.

Török 2000

Török József: *Katolikus egyház és liturgia Magyarországon*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000. 78-81.

Zoványi

Zoványi Jenő: „A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig”. In: *Humanizmus és reformáció 6*. Budapest: 1977.

Források

I. Magyarországi források

1.1. Latin nyelvű források

FuGr

Futaki Ferenc gradualéja. 1463. Istanbul, Topkap Seray, Nr. 2429.
Hungary (C 45.)

GrLip

Lippai Graduale, 15, Gyulafehérvár (Alba Julia), Bibliotheca
Batthyáneum, Mss. I. 2., Hungary (Z203)

GrPa

Gyöngyöspatai graduale. XVI. sz. 1. fele. Budapest, Országos Széchényi
Könyvtár, Fol. Lat. 3522. (C 102)

GrStr

Esztergomi „Bakócz” graduale; Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár,
Mss.I.1., Mss.3b., Hungary, (C 15) Modern kiadása: *Graduale
Strigoniense I-II (s. XV/XVI)*. Közreadja és bevezeti Szendrei Janka.
Musicalia Danubiana 12/1-2. Budapest 1993.

GrSzep

Szepesi graduale. 1426. Szepes (Spiš, Szlovákia), Káptalani Könyvtár,
Ms Mus. 1. (C 84)

GrTra

Erdélyi graduale. 1534. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol.
Lat. 3815 (C 37.)

- KyrSeq** Kyriale-Sequentionale, 18, Zágráb (Zagreb), Metropolitanska Knjiznica (Bibl. Univ.). MR 52, Hungary (Z96)
- MissNot** Esztergomi hangjegyes missale. XIV. sz. eleje. Pozsony (Bratislava, Szlovákia), Archiv Mesta EC Lad. 3 és EL 18. (C 17 és 98). Kiadva: *Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Közreadja Szendrei Janka és Richard Rybarič. Musicalia Danubiana 1. Budapest, 1982.
- ProsMedgy**
Medgyesi Prosarium, 15, Medgyes, Parish Church, No. 913, Hungary (Z847)
- OrdAgr** Ordinarius secundum veram notulam sive rubricam almae ecclesiae Agriensis. Krakkó, 1509. Egri Ordinárius; Krakkó, 1509. Kiadva: *Liber Ordinarius Agriensis (1509)*, Musicalia Danubiana 18. Közreadja: Dobszay László, Budapest 2000.

1.2. Magyar nyelvű források

- Ap** Apostagi Graduál, 17. század eleje, Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, Fol. Hung. 1216, Hungary, (Z170)
- Ba** Batthyány graduál, 17. század eleje. Gyulafehérvár (Alba Iulia, Románia), Batthyány Könyvtár, Ms. I. 40. (C52.) Modern kiadás: *Graduale Ráday saeculi XVII*. Közreadja és bevezeti Ferenczi Ilona. Musicalia Danubiana 16. Budapest 1997.
- Bé** Bélyei Graduál, 1642-1653; Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Kézirattár R. 507. Stoll 64. (C 114)
- Csu** Csurgói Graduál, 1630-as évek. Csurgó, Református Gimnázium 19.503/H.
- Ep** Eperjesi Graduál, 1635; OSzK kéziratára, Fol. Hung. 2153, (Z199) Modern kiadása: *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635*. Közreadja és bevezeti Ferenczi Ilona. Musicalia Danubiana 9/1-2, Budapest 1988.

- HG 1560** *Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretek, Kálmáncsehi Márton: Reggeli éneklések, 1560-1561.* A kísérő tanulmányt írta Borsa Gedeon, a faksimile szövegét gondozta Varjas Béla. Bibliotheca Hungarica Antiqua 12, Budapest 1983.
- HG 1574** *Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretek és imádságok. Komjáti, 1574,* Hubert Gabriella tanulmányával. Bibliotheca Hungarica Antiqua 13, Budapest 1986.
- KálG** Kálmáncsai Graduál, 1623-1628; Csurgói Református Gimnázium Könyvtára, 19.504/H. Stoll 41. Modern kiadása: *Kálmáncsai graduál.* Közreadja és bevezeti Ferenczi Ilona, Nemzeti kincseinkért egyesület, Kecskemét, 2005.
- KecsG** Kecskeméti Graduál, 1637-81; MTAK K 74.; M. Cod. 2-r76. 614.p (C 117)
- KomG** Komjátszegi Graduál, 1697 után; Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár MSU 1295. (Z337)
- NagydG** Nagydobszai Graduál; 17. század eleje-1696, Budapest, Ráday Könyvtár K - 0.376. (C 118)
- Óvár** Óvári graduál. XVII. sz. eleje. Debrecen. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R 504. Stoll 10. (C 113)
- ÖD** Öreg debreceni énekeskönyv; „Isten közönséges tiszteletére rendeltetett ÉNEKES KÖNYV; Mellyben vagynak Hymnusok, 'Sóltárokból szerzetett Dicséretok, innepekre és egyéb alkalmaságokra tartozó régi Istenes Énekek. Most újra értelmesebben, tisztábban és nagyobb vigyázással, mint ennek-előtte, az Énekek Rendjeiknek s Verseiknek illendő fel-jegyezgetésekkel és Kótákkal-is megékesítettvén... ki-botsátatott, Debrecenben. Nyomtt: Margitai István által, 1778-dik Esztendőben”. Debrecen, 1778.
- ÖG** Öreg graduál; Geleji Katona István–Keserői Dajka János (szerk.): *Öreg Gradual, melly mind az első fordításban vagy ujjonnan való szeresztetés-ben, s-mind penig az egy exemplárból másban való irattatásban esett fogyatkozásoktól szorgalmatosan meg tisztogattatott, és sok hozzá kívántatott szükséges részekkel meg örögrbítettett.* Gyulafehérvár, 1636. RMK I. 658. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, raktári jelzete: RMK 237. (C 126.)

- RG** Ráday Graduál; Budapest, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, K-1.480. Modern kiadása: *Graduale Ráday saeculi* Közreadja és bevezeti Ferenczi Ilona. Musicalia Danubiana 16. Budapest 1997.
- SáG** Sárospataki-Patay Graduál, 17. század eleje; Másolata: MTAK Ms 10. 364. (Z332)
- Spá** Spáczai Graduál, 1619; Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára Kézirattár R 505. Stoll 38. (C 116)

Szilvás-Újfalvi

Szilvás-Újfalvi Imre: Keresztyeni enekék, mellyek az gradual mellet sannelkül is, az hol azzal nem élhetnek; az magyar nymzetben reformaltatot ecclesiakban szoktanak mondattatni. Mostan uyonna, de mertekletessen es helyessen többitettek es illendöb rendben, hogy nem mint ez előtt, ki bocsattattak. Ez melle adattattanak szep rendel az Halot enekék. Debreczenben 1616 Litsiai [Rheda] Pal. RMNy 1107

II. Külföldi források

DélnémetGr

Délnémet vagy ausztriai graduale. XIII–XIV. sz. Wien, ÖNB Cod. 1925.

- GrPat** Graduale Pataviense. Wien, 1511. Kiadva: Das Erbe Deutscher Musik Bd. 87. (Ed. Väterlein, Chr.) Kassel, etc., 1982.

- GrPra** Prágai graduale, 15; Wroclaw, Biblioteka Uniwersytecka, B 1714, Bohemia

- SeqPrag** Prágai (Arnestus”) sequentiale. 1364. Praha, Knihovna Metropolitni Kapitulny P8.

- Wro 1** Wroclawi graduale. 1416. Wroclaw, Bibl. Universitatis, Ms. 7566

- Wro 2** Wroclawi (Vinzensstift) graduale. XV. sz. Wroclaw, Bibl. Universitatis, I F 387.

- Lossius** Lossius, Lucas: Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta... Georg Rhau Wittenberg, 1561; (latin nyelvű protestáns karkönyv). Facsimile kiadása: Cornette Verlag, Stuttgart.

